

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI**

ZEMAŞERİ'NİN NÜBÜVVET ANLAYIŞI

ZEKİ URGAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:

DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET EMİN GÜNEL

KONYA-2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Zeki URGAN
	Numarası	118106071007
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Kelam
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin GÜNEL
	Tezin Adı	Zemahşeri'nin Nübüvvet Anlayışı

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan 'Zemahşeri'nin Nübüvvet Anlayışı' başlıklı bu çalışma 20/06/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Dr. Öğr. Uyesi	Mehmet Emin GÜNEL	
2	Prof. Dr.	İbrahim COŞKUN	
3	Doç. Dr.	Mustafa ÖZGEN	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Zeki URGAN		
	Numarası	118106071007		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Kelam		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
	Tezin Adı	Zemahşeri'nin Nübüvvet Anlayışı		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Zeki URGAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
KISALTMALAR	V
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMA KONUSU VE PROBLEMİ	1
2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ (MODELİ)	1
3. ARAŞTIRMANIN AMACI	2
4. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	2
5. ARAŞTIRMA KONUSUYLA İLGİLİ KURAMSAL ÇERÇEVE	2
6. ZEMAHŞERİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	3
6.1. Zemahşeri'nin Sosyal Hayatı	3
6.2. Zemahşeri'nin İlmî Hayatı	6
6.2.1. Hocaları ve Öğrencileri	9
6.2.2. Eserleri	10

BİRİNCİ BÖLÜM

ZEMAHŞERİ'YE GÖRE PEYGAMBERLERİN ÖZELLİKLERİ

1. NEBİLERİN GÖREV VE AMAÇLARI	14
1.1. Dini Gerçekleri Öğretme	14
1.2. Teklife Karşı Mazeretleri Giderme	16
2. NEBİLERİN SAHİP OLDUĞU SIFATLAR	17
2.1. Nebilerin Caiz Sıfatları	18
2.1.1. Ahlakî ve Bedenî Üstünlükleri	18
2.1.2. Üsvei Hasene Olmaları	19
2.2. Nebilerin Vacip Sıfatları	20
2.2.1. İsmet	20
2.2.1.1. İsmet ve Ölüm Korkusu	21
2.2.1.2. İsmet ve İmtihan	22
2.2.1.3. İsmet ve Günah	24
2.2.1.4. İsmet ve Zelle	27
2.2.1.5. İsmet ve Şüphe	29
2.2.1.6. İsmet ve Tebliğ	30
2.2.2. Tebliğ	30

2.2.3. Emanet	31
2.2.4. Sıdk	33
2.2.5. Fetanet	35
3. NEBİLERİN GAYBI BİLMESİ	35
4. NEBİLERİN CİNSİYETİ	36
5. NEBİLERİN İNSAN OLUŞU	37
6. NEBİLERİN LİSANI	40

İKİNCİ BÖLÜM

ZEMAHŞERİ'YE GÖRE NÜBÜVVETİN TOPLUMSAL YÖNÜ

1. NÜBÜVVETİN NİTELİKLERİ	42
1.1. Her Ümmete Nebi Gönderilmesi	42
1.2. Nübüvvetin Evrenselliği	45
1.3. Nübüvvette Vehbiklik ve Seçilmişlik	47
1.4. Nebiler Arasında Tafdil, Derece, Fark ve Ayırım	50
1.4.1. Hz. Peygamber'in Üstünlüğü	50
1.4.2. Ulü'l-Azm Peygamberler	53
1.4.3. Meleklerin Üstünlüğü	54
1.4.4. Resul ve Nebi Ayırımı	56
1.5. Nübüvvetin İnsanlar İçin İhtiyaç ve Hikmeti	58
1.5.1. Aklın Sınırlı Oluşu	59
1.5.2. Amel ve Ahlakı Islah	60
1.6. Resulsüz Dönem: Fetret Ehli	61
1.7. Nebilere İtaat	63
1.8. Nebilerin Duası	66
2. MUCİZE	67
2.1. Mucizenin Tanımı ve Özellikleri	68
2.1.1. Mucizenin Sözlük ve Terim Anlamı	69
2.1.2. Mucizenin Peygambere Nispeti	70
2.1.3. Mucizenin İspat Değeri	73
2.2. İdrak ve Amaç Bakımından Mucizenin Çeşitleri	74
2.2.1. Manevi (Akli) Mucizeler	74
2.2.2. Hissi (Fiili, Kevni, Duyusal) Mucizeler	75
2.2.3. Ehl-i kitabın Nebi Bilgisi ve Yaklaşımı	76
2.2.4. İsrâ-Miraç	80
2.3. Diğer Olağanüstü Haller	81
2.3.1. İstidrac (İmhal)	81
2.3.2. Velayet, Keramet ve Takva	82
2.3.3. Nazar ve Büyü	83

3. KURAN'IN MUCİZE OLUŞUNUN İSPATI	85
3.1. Kuran'ın İ'caz Yönleri	86
3.1.1. Nazım Yönünden İ'cazı.....	87
3.1.2. Gayptan Haber Vermesi (Akli İ'caz, Haberi Mucizeler).....	98
3.2. Kuran'a ve Nebiye İftira ve İtirazlar	100
3.2.1. Kahin, Mecnun, Sahir, Şair	101
3.2.2. Nebinin Ümmi Oluşu ve Kuran'ı Başkasından Öğrendi İddiası	105
3.2.3. Nebinin Zengin ve Asilzade Olmayışı.....	108
3.2.4. Nebinin Melek Olmayışı	109
3.3. İstenilen Mucizelere Kıyasla Kuran	110
3.4. Kuran'ın Mucizeliğine Eleştiriler	113
3.4.1. Beda ve Nesh.....	113
3.4.2. Muhkem-Müteşabih	115
3.4.3. Tenakuz.....	116
3.4.4. Kuran'ın Parça Parça İnmesi	117
3.5. Kuran'ın Kayıt ve Muhafazası	119
3.6. Kuran'da Kıssalar.....	121
4. VAHİY	122
4.1. Vahyin Muhtevası ve Mahiyeti	122
4.2. Vahyin Kısımları ve Çeşitleri.....	126
4.3. Kitaplar ve Sahifeler	128
SONUÇ	130
KAYNAKÇA	133

ÖNSÖZ

Hamd insanları karanlıklardan aydınlığa çıkaran Allah'a, salat ve selam onun resullerine ve ona inananların üzerine olsun.

İslam itikadını açıklamak, İslam dışı düşüncelere karşı savunmak ve Müslümanlar içinde varit olan şüpheleri gidermek üzere ortaya çıkan itikadi mezhepler, kendilerine ayet ve hadisleri kaynak edinmiştir. İslam'ın sağladığı düşünce özgürlüğü ve teşvik ettiği akletme faaliyetinden dolayı bu kaynaklar üzerinden İslam düşüncesi, geniş bir yelpazede varlık göstermiştir.

Hız. Peygamber ve ashabının takip ettiği itikadi ve ameli yolda, çeşitli iç ve dış sebeplerin de etkisi ile İslam ümmetinin sevadı azamından çeşitli kopmalar meydana gelmiştir ki düşünce özgürlüğünün olduğu ortamlarda bu gayet normal karşılanmalıdır.

Ümmetin çoğunluğunun takip ettiği ana yoldan her kopuş, bir firkalaşmaya yol açmış ve bu ayrılmalardan sonra geriye Ehl-i sünnet ve'l-cemaat dediğimiz ana yapı kalmıştır. Ayrılan fırkalar içinde belki de en önemlisi, günümüzde taraftarı olmayan Mutezile'dir. Ehl-i sünnet cemaati, Mutezile gibi ayrılan fırkalarla etkileşim içinde olmuş ve günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Mutezilenin belli görüşleri Ehl-i sünnet içinde devam ederken çoğu görüşü Şia'da kendine yer bulabilmiştir.

Biz bu çalışmamızda Mutezile mezhebinin önde gelen tanınmış simalarından ve Ehl-i sünnet alimlerinden birçoğunu derinden etkilemiş olan Hatemü'l-Mutezile, Şeyhü'l-Arab Carullah Ebu'l-Kasım Mahmut b. Ömer b. Muhammed b. Ahmet el-Harizmi ez-Zemahşeri'nin nübüvvet anlayışını inceleyeceğiz.

Bu çalışma bir giriş iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde peygamberlerde bulunan nitelikler, ikinci bölümde ise nübüvvet kurumunun vasıf ve unsurları incelenmiştir.

Bu çalışmamızın her aşamasında yardımlarını esirgemeyen başta danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin Günel olmak üzere, lisans ve yüksek lisan eğitimimde önemli yeri olan Prof. Dr. Hz. Süleyman Toprak ve Prof. Dr. Kamil Güneş beyefendiye ve tez hazırlanışında desteklerini eksik etmeyen Mehterhan Asuman, Huzeyfe Çeker, Hasan Cansız ve Ahmet Hamdi Timurlenk'e teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret bizden tevfik Allah'tandır.

KISALTMALAR

b.	İbn
Bk	Bakınız
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DT	Doktora Tezi
Ed	Editör
Hz.	Hazreti
İA	İslam Ansiklopedisi
Nşr	Neşreden
Thk	Tahkik Eden
Trc	Tercüme
ÜİFD	Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ÜSBE	Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Vb.	ve benzeri
Vd	ve devamı
YLT	Yüksek Lisans Tezi
Yy	Yayınları

ÖZET

İslam dini amel, itikat ve ahlak üzerine inşa edilirken, Ehl-i sünnet kelamı usulü selase denilen ilahiyat, nübüvvet ve sem'iyat üzerine şekillenmiştir. Çalışma konumuz olan nübüvvet meselesi, ilk dönem İslami eserlerde önemli bir yere sahip değilken, iç ve dış etkenlerden dolayı bu eserlerde geniş yer tutar olmuş ve metafizik ile ilgili tartışmalarda merkezi konuma sahip olmuştur.

Nübüvveti inkar eden Berahime, nebiyi ilahlaştıran Hristiyanlar, gerçeğin üzerini örten Yahudiler ve nebilerin birçok özelliğini izahta kitap ve sünnete uzak düşen filozoflar Ehl-i sünnet ve Mutezile içinde nübüvvet konusunun geniş yer bulmasına sebep olmuştur.

Nübüvvet başlığı altında 'nebilerin görevleri, vacip ve caiz sıfatları ile nebilerin seçilmişlikleri, gönderildiği kesimler, gönderilme sebepleri ve imkanı, nübüvvet iddiasının doğruluğunu ispat için sunulan mucize ve tebliğ edilen vahiy' konuları incelenmiştir.

Zemahşeri, nübüvvet meselesini el-Minhac'ında kısa ve öz olarak, el-Keşşaf tefsirinde ise ilgili ayetlerin tefsirinde yeri geldikçe incelemiştir. İtikadi anlayışta genel olarak Mutezileye ters düşmeyen Zemahşeri, nübüvvet konusunda da umumiyetle Ehl-i sünnet ile uyum içindedir.

Bu çalışmada Zemahşeri'nin nübüvvet alanındaki görüşlerine yer verilecektir.

Anahtar Sözcükler

Resul, Nebi, Mucize, Kuran, Vahiy, Zemahşeri.

ABSTRACT

While Islam religion is built on religious duty, faith and morality; The Sunnis was formed of theology, prophecy and samiyyat which are called the three types. Our study subject, which is prophecy thing, was not so important among first Islamic works, however, lastly, inner or outer dues let it become wider and with the quarrels, discussions on revelation, it's taken place the important statue with the metaphysical discussions about the some topic.

The reason why the subject of prophethood in the Ahl al-Sunnah and the Mu'tazilah is broad are following schools: Berahime, which denies prophecy; Christians, which divinize the prophet, Jesus; Jewish, which covers the truth; philosophers, who are away from the doctrine of al-Kitab and sunnah in their prophet, subject among Ahli Sunnah and Mutazilah.

It was studied that the duties of prophet with their incumbent and permissions on Muslims, their being chosen ones, where they were sent, why they were sent and its possibility and the miracles and the subjects of revelations to be confirmed were studied, analyzed intensively.

Zamakhshari investigated these problems, in his al-Munahaaj short and clear, analyzed and al-Keshshaf studied in his Tafseer within the context of related verses. Zamakhshari who does not contradict with the Mu'tazilah in general, in terms of faith believe is in correlation with Ahl al-Sunnah in terms of prophet subject.

In this study, we will take place the studies and thoughts of Zamakhshari about the field of prophecy.

Key Words

Prophet, Nabi, Miracle, Quran, Revelation, Zamakhshari.

GİRİŞ

Nübüvvet konusu, dinlerin amel ve inanç konularının dizaynında önemli yer teşkil eder. Nübüvvet insanların gayba ait konulardaki müşküllerini giderecek yegane kaynaktır. İnsanların, dünya ve ahirette ihtiyaç duydukları şeyleri gereğince anlaması, dahili ve harici müdahalelere karşı dayanıklı hale getirilmesi nübüvvet ile mümkün olmaktadır. Başta kelim ve tefsir alanlarında olmak üzere İslam dünyasını büyük ölçüde etkilemiş olan Zemahşeri'nin, bu konudaki değerli görüşleri üzerinde bugüne kadar bir çalışmanın olmaması hasebiyle, böyle bir konuyu seçmiş olduk.

1. ARAŞTIRMA KONUSU VE PROBLEMİ

Dinin üzerine inşa edildiği en temel kurumlardan olan kelim ilminin sem'iyat bölümüne giren nübüvvet, ahiret gibi gaybi hususların insanlarca sahih ve bağlayıcı bir şekilde bilinmesi için gerekli bir kurumdur. Nübüvvet meselesi, ilk dönem kelim eserlerinde fazla yer tutmamasına rağmen, Şia ve filozoflar gibi iç, Ehl-i kitap ve Brahmanlar gibi dış etkenlerden dolayı nübüvvet üzerinde genişçe durulmuş ve çeşitli şekillerde savunulmuştur.

Peygamberleri ve onların sıfatlarını inkar eden Brahmanlara ve peygamberlere yakışmayacak nitelikler atfeden Hristiyan ve Yahudilere karşı ilk mücadeleye giren grup Muteziledir. Birçok Ehl-i sünnet alimini etkilemiş, birçok tefsir kitabına kaynaklık etmiş olan, 'Keşşaf' adlı eserin müellifi Mutezili müfessir Zemahşeri'nin, peygamberlik müessesesinin anlaşılması ve nübüvvetin savunulması bakımından değeri ise ortadadır. Bu çalışmada, Zemahşeri'nin konuya getirdiği açılımlar, konuya ilişkin kavramlara yüklediği anlamlar çerçevesinde nübüvvet bahsi işlenecektir. Ehl-i sünnet ile ayrıştıkları noktalarda değerlendirmelere gidilecektir.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ (MODELİ)

Bu tezde öncelikle kelimde nübüvvet anlayışına dair ilk dönem alimlerinin görüşleri taranacak ve bunun üzerinden Zemahşeri'nin nasıl bir nübüvvet fikri ortaya koyduğu, bu anlayışla hangi eleştirilen veya taraftar toplayan görüşlere ulaştığı tespit ve analiz edilecektir. Nübüvvetin yapısal özellikleri hakkındaki yaklaşımlar ve tartışmalar incelenip değerlendirilecektir. Bu sonuçlar, nübüvvetin hangi kavramlar üzerinden daha doğru açıklanabileceği hakkında bize yol gösterici olacaktır. 'Keşşaf Tefsiri' merkezinde

konu ile ilgili ayetler birbirleriyle ilişkilendirilerek konuya bütünlük katılacak, muhtemel tutarsızlıklar giderilecektir.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Çalışmamızın öncelikli amacı, Zemahşeri'nin, nübüvvet konusunun geçtiği ayet ve hadislere yaklaşım biçimi, nübüvvetin mahiyeti, inananlarda nübüvvet inancının pekiştirilmesi ve nübüvvet üzerindeki şüphelerin giderilmesi, inanmayanları ise ispat ile ikna etmektir. Bu amaca uygun olarak nübüvvet ve nübüvveti ilgilendiren çeşitli olgular, Zemahşeri'nin bakış açısından ele alınacaktır. Kelam kitaplarında birçok alt başlıkta incelenen nübüvvet kurumunun, insanlarca yeterince tanınması, sapkın inanç ve düşüncelerin önünü alacağı gibi tebliğde mütakelliminin elini güçlendirecektir. Nebinin postacı gibi bir aktaran veya vahye müdahale eden olmadığını, mucizelerin dünyada somut karşılığı olduğunu, miracın varlığı ve bedenen gerçekleştiğini kabul eden Zemahşeri'ye, bu konularda nispet edilen aksi görüşlere cevap aranacaktır.

4. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Bu çalışma ile nübüvvet alanında Zemahşeri'nin getirdiği yenilikler ve Ehl-i sünnet ile farklılaştıkları yönler belirlenecektir. Kelam ve tefsir branşı eserlerinin, akli ve nakli delillerle değerlendirilmesi ile nübüvvetin yanlış veya eksik anlaşıldığı noktalar giderilecek ve nübüvvet konusunun anlaşılması kolaylaşacaktır.

5. ARAŞTIRMA KONUSUYLA İLGİLİ KURAMSAL ÇERÇEVE

Deney ve gözlemle doğruluğu ispatlanamayan peygamberlerin, insanlar içinde nübüvvetten önce yalan söylemeyen dürüst bir kişi olması, nübüvvetten sonra ise peygamberliğini mucizelerle ispatlaması ve ismet sıfatına sahip olması gerekmektedir. Peygamberin bir yönüyle ilahi kelam ile diğer yönüyle insanlarla ilişkide olması onu diğer insanlardan farklı kılıyor. Nübüvvet makamının vehbi olması, nebinin meleklerle görüşmesi gibi nebinin birçok özelliğini, her insanın bir anda kabullenemediği aşikardır. Bu yüzden nebi, peygamberlik iddia ettikten sonra, gaipten haber vermeli, i'caz ve belagat gibi mucizelerle iddiasını delillendirmelidir. Tabi ki insan olması ve insanlara örnek olması hasebiyle her hali sıra dışı olmayacaktır. Bu noktada biz, Zemahşeri'nin mucizeye getirdiği tanımını ve mucizenin diğer olağanüstü addedilen olaylardan farkını nasıl ortaya koyduğunu inceleyeceğiz. Çalışmamıza, kelam kitaplarının nübüvvet bahisleri, bir İslam alimi olarak Zemahşeri üzerine yapılmış çeşitli araştırmalar ve nübüvveti konu alan tez ve makaleler kaynaklık edecektir.

6. ZEMAHŞERİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

6.1. Zemahşeri’nin Sosyal Hayatı

Zemahşeri, salih ve takva ehli bir ebeveynin çocuğudur. Doğduğu köyde imam hatip olan babası Şeyh Ömer b. Muhammed güzel ahlaklı, ilim sahibi, oldukça takvalı, temiz tabiatlı, dünyaya tamah etmeyen, gündüzleri saim, geceleri kaim olan abid bir kişiliktir.¹ Ancak tam olarak bilinemeyen bir sebeple hapsedilmiş ve hapiste iken, 494/1101’de vefat etmiştir. Annesi ise duaları kabul olunan, salih, merhametli, yumuşak kalpli ve ince ruhlu bir kadındır. Bu sıfatlardan da anlaşılacağı üzere Zemahşeri’nin ailesi, dinin edep ve terbiyesine bağlı, müteaddiyin bir aile idi.²

Ebu’l-Kasım Mahmut b. Ömer b. Muhammed b. Ahmet el-Harizmi ez-Zemahşeri, 27 Recep 467 Çarşamba günü (8 Mart 1075) Harizm bölgesinin Cürcaniye şehrinin Köroğlu ilçesindeki Zemahşer köyünde (günümüz Türkmenistan’ında Daşoğuz/Taş(v)uz iline bağlı Yzmykşir köyü) dünyaya gelmiştir.³

İlmi eserlerin Arapça, sanat ve kültür eserlerinin Farsça yazıldığı bir dönemde ‘*Mukaddemetü’l-Edeb’inde* Türkçeye yer vermesi, Türk’e ait güzelliklerden ve Türk kavramından övünçle bahsetmesi, Türk âlimi olduğu izlenimini uyandırıyor.⁴ Zemahşeri’nin doğumu, yaptırım gücü olmayan, hilafetin temsili bir şekilde Abbasilerde olduğu dönemde, Alparslan’dan (1072)⁵ sonra başa geçen, haçlılarla mücadeleyi göğüsleyen güçlü hükümdar Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah (465/1092) ve veziri Nizamülmülk (485/1092) devrine rastlamaktadır. Berkyaruk ve Sencer’e de çağdaş olmuştur. Arefe gecesini, 9 Zilhicce 538’de (14 Haziran 1144), belagatin üstadı Abdulkahir el-Cürcani’nin memleketi Özbekistan’daki (G)Ürgenç/Cürcaniye kasabasında vefat etmiştir.⁶ Harezm’in kasabası olan Karkanc’ta vefat ettiği de söylenmiştir.⁷

¹ Özel, Recep Orhan, *Keşşaf Tefsiri’nin Kuran İlimleri Yönünden İncelenmesi*, DT, Ondokuzmayıs ÜSBE, 2012, 65, 67.

² Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, DİBY, Ankara, 1988, II, 344; Çetiner, Bedrettin, ‘Zemahşeri’, Şamil İA, VIII, İstanbul, 2000, 341.

³ Mertoğlu, M. Suat-Öztürk, Mustafa, *Zemahşeri*, TDVİA, XLIV, 235; ayrıca geniş bilgi için bk. Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikan, *Vefeyatü’l-A’yan*, V, Beyrut, 1977, 167-174; Makdisi, Ebu Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Ebu Bekir, *Ahsenü’t-Takasim Fi Marifeti’l-Ekalim*, Beyrut, Daru Sadr, 105; Kazvini, Zekeriyâ b. Mahammed b. Mahmud, *Asaru’l-Bilad ve Ahbaru’l-İbad*, Beyrut, Daru Sadr, 105.

⁴ Sönmez, Selami, *Ebu’l-Kasım Mahmud Zemahşeri ve Eseri Mukaddemetü’l-Edeb’in Didaktik Değeri*, A.O. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 40, Erzurum, 2009, 16,158.

⁵ Şahıs isimlerini takip eden parantez içi rakamlar, o şahısların vefat tarihlerini bildirmektedir.

⁶ Mertoğlu-Öztürk, *Zemahşeri*, XLIV, 236; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Tabakatu’l-Müfessirin*, Diyanet İşleri Reisliği, Ankara 1960, II, 286-293; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 343-386; Polat, Fethi Ahmet, *İslam Tefsir Geleneğinde Akılcı Söyleme Yöneltilen Eleştiriler*, İz Yy, İstanbul, 2007, 59-110. Ayrıca geniş bilgi için bk. Bergamalı Cevdet Bey, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, Kayhan Yy, İstanbul, 2002, 118-125; Ahmed b. Mustafa

Zemahşeri bir evlilik yaptı; fakat bu evlilikten huzur bulamadı ve çocuğu olmadı. Hata yaptığını düşündü, ‘Keşke evlenmeden ölseydim’ dedi.⁸ Bir daha da evlenmedi. Sebep olarak da, anne ve babanın aile ve evlat terbiyesinde karşılaştığı güçlükleri dile getirmiş ve evlilik ve çocuk sahibi olmaktan vazgeçmiştir.⁹

Bir ayağı kesik olan Zemahşeri, kesik ayağının yerine bir tahta parçasını protez amaçlı takıp onunla yürüyordu. Takma bacağından dolayı giydiği uzun elbise ayağını örttüğü için onu görenler ayağının kesik olduğunun farkına varamıyordu ancak sendelediği için ona (أعرج) ‘Topal’ diyordu. Ayağının kesilme nedeniyle alakalı birçok rivayet vardır. İlki: Zemahşeri, Bağdat’a gelip kendisinden ayağının kopma nedeni sorulduğunda, sebebinin annesinin bedduası olduğunu söylerdi: Ben küçük yaşta iken, bir güvercin yakalamış ve ayağını bir iple bağlamış idim. Kuş elimden kaçtı ve bir yarığa girdi. Kuşu daha önce ayağına bağladığım ip ile çektim. Kuşun ayağı koptu. Annem bu olaya çok üzüldü ve bana dönerek: ‘Onun ayağını kopardığın gibi, Allah da senin ayağını koparsın’ dedi. Sonradan bedduası kabul gördü. İkincisi: İlim tahsili için Buhara’ya giderken binekten veya damdan düşüp ayağını kırmıştı, daha sonra kırık olan ayağı çok şiddetli bir soğuğa maruz kaldığı için de mecburen kesilmişti. İnsanların kesik bacağı hakkında yanlış bir düşünceye kapılmaması için, bacağın kesilme nedenine dair birçok kişinin şahitliğini gösteren bir belge düzenlemiştir.¹⁰

Zemahşeri, gençliğinin hırslı zamanlarında, sultan ve vezirlerden makam-mevki ummuş ancak umduğunu bulamamıştır. Bunun nedenleri şunlar olabilir: Ben, Ebu’l-Kasım

Taşköprizade, *Miftahu’s-Se’ade ve Misbahu’s-Siyade fi Mevdu’ati’l-’Ulum*, Kamil Kamil Bekri ve ‘Abdulvehhab Ebu’n-Nur, Daru’l-Kutubi’l-Hadise, Kahire, 1968, II, 97-100; Ebu’l-Fadl Zeynuddin Kasım İbn Kutluboğa, *Tacu’t-Teracim fi Tabakati’l-Hanefiyye*, Matbaatu’l-’Ani, Bağdat, 1962, 71-72; Ahmed b. Muhammed el-Edirnevi, *Tabakatu’l-Mufessirin*, thk. Suleyman b. Salih el-Hazzi, *Mektebetu’l-’Ulum ve’l-Hikem*, Medinetu’l-Münevvere, 1417/1997, 172-173; Muhammed ‘Abdulhayy el-Leknevi, *Feva’idu’l-Behiyye fi Teracimi’l-Hanefiyye*, Matbaatu’s-Se’ade, Mısır, 1324/1998, 343-345; Babanzade İsmail Paşa el-Bağdadi, *Hediyyetu’l-’Arifin Esmâ’u’l-Muellifin ve Asaru’l-Musannifin*, Mektebetu’l-İslamiyyeti ve’l-Caferi Tebrizi, İstanbul, 1951, II, 402-403; Hayruddin ez-Zirikli, *el-A’lam Kamusu Teracimi’l-Eşheri’r-Rical ve’n-Nisa’ mine’l-’Arab ve’l-Musta’rabin ve’l-Musteşrikin*, Daru’l-’İlmi li’l-Melayin, Beyrut, 1984, VII, 178; Ahmed Muhammed el-Hufi, *ez-Zemahşeri*, el-Hey’etu’l-Mısriyyetu’l-’Ammetu li’l-Kitab, Kahire, 1980, 35-98; C.H.M. Versteegh, ‘Al-Zamakhshari’, *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Brill, Leiden, 2002, XI, 432-434, 432-434.

⁷ Çiçek, Hacı, *Zemahşeri ve Atwaqu’z-Zeheb Fi’l-Mewa’iz We’l-Hutab Adli Eseri*, DT, İnönü ÜSBE, 2015, 20.

⁸ Zemahşeri, *Ru’usu’l-Mesail*, (thk. Abdullah Nezir Ahmed), Daru’l-Beşairi’l-İslamiye, 2. Bs, 1428 (2007) Beyrut, (tahkik kısmında) 35-36.

⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 317; Altın, Mehmet, *Mutezile Görüşüne Temel Teşkil Eden Ayetlerin Tahlili*, YLT, Yüzüncü Yıl ÜSBE, 2008, 13.

¹⁰ Mertoğlu-Öztürk, *Zemahşeri*, XLIV, 235; Çetiner, *Zemahşeri*, VIII, 340-341; ayrıca geniş bilgi için bk. İbn Hallikan, *Vefeyatü’l-A’yan*, 169; Hamevi, *İrşadü’l-Erib İla Marifeti’l-Edib* (thk. İhsan Abbas), Beyrut, Daru’l-Ğarbi’l-İslami, 1993, V, 2688; Abdullatif b. Muhammed Rayade Zade, *Esmâ’u’l-Kutub*, (thk. Muhammed Altuncu), Daru’l-fikir, Dimaşk.1983, 19; Muhammed Muhammed Ebu Musa, *Elbelagetu’l-Kuraniyye fi Tefsiri’z-Zemahşeri ve Eseruha fi Dirasati’l-Belagiye*, Mektebetu Vehbe, Yy, 54.

el-Mutezileyim,¹¹ Hatemü'l-Mutezileyim¹² ve hamd, Kuran'ı yaratan Allah'a mahsustur¹³ vb. ifadeler Zemahşeri'nin, mezhebini sürekli öne çıkardığını gösterir. Ayrıca Zemahşeri, Ehl-i sünnet alimlerini cehalet, taklit, Müşebbihe ve Mücebbire ile özdeşleştiren, onlarla tenkit ve tahkir etme derecesinde alay eden, keskin ve katı bir tutum sergiler.¹⁴ Bunlar ise Mutezili karşıtı uygulamaları ile tanınan Nizamülmülk'ün, böylesi bir mutaassıp Mutezileye yüz vermemesine sebep olmuş olabilir.¹⁵ Ayrıca Nizamülmülk'e yazdığı kasidesinde, kendisi hakkında yaptığı övgülerde çok aşırı gitmesi, yüksek makam ve mevkilerde kendinden daha aşağı kimselerin bulunduğuna dikkat çekerek derhal değiştirilmeleri gerektiğini bir emir edasıyla söyleyerek Nizamülmülk'e karşı kaba bir üslup kullanması da buna ilave edilebilir. Bilgi ve ehliyet açısından yetersiz kimselere makam vermesinden dolayı veziri ve onun seçtiklerini aşağılamak ve kendisi gibi daha bilgililerin getirilmemesini zulüm saymak gibi incitici ve kırıcı bir dil kullanması, vezirin gözünde kibirli ve makam düşkünü biri izlenimini uyandırmıştır.¹⁶

Zemahşeri, hayatının ilk kırk beş yılında (nahike hastalığını yaşadığı 512 münzir/uyarı yılına kadar) makam-mevki peşinde koşan, şöhret düşkünü, hırçın ve kibirli bir şahsiyet olarak bilinmektedir. Bu nitelikleri birçok şiirine de yansımıştır. Rahat bir yaşam sürmek arzusuyla devlet adamlarına methiyeler yazması, fakirlik içinde büyümüş olmasıyla açıklanabilir. Ayrıca sakatlığının kendisi için hem mahcubiyet hem de büyük bir hırs ve azim kaynağı olması hasebiyle, birçok şiirinde kendisinden ve eserlerinden övgüyle söz ettiğini düşünmek mümkündür.¹⁷ İlim tahsili için babasından ayrılması, sakatlığı, maddi olarak elinin darlığı Zemahşeri'yi, sultan ve vezirlerden pay almak için onları methetmeye itmiştir.¹⁸ Zengin ve fakir sınıfı arasında ciddi bir uçurumun gözleendiği Zemahşeri'nin yaşadığı bu dönem, dünyevi ve uhrevi ideallerin iç içe girdiği değişik akımların propagandalarına zemin hazırlamış ve tasavvufi akımlara ilgiyi arttırmıştır. Alimler sınıfı ise hayatlarını ve ilmi faaliyetlerini sürdürebilmek için neredeyse tamamen

¹¹ Kaya, Murat, *Zemahşeri'de Tasavvufî Kavramlar*, YLT, Yüzüncü Yıl ÜSBE, 2006, 6.

¹² Polat, *İslam Tefsir Geleneğinde Akılcı Söyleme Yöneltilen Eleştiriler*, 84.

¹³ Zemahşeri üzerinde çalışma yapanların çoğu 'Halaka' ifadesini mukaddemesinde kullanmadığı kanaatindedir. Kaya, Mesut, *Keşşaf'ta Gizli İttizal*, AÜİFD 56/1, 2015, 111-115. Ancak 'Halaka' tabirini başka yerlerde kullanmıştır. Zemahşeri, Carullah Ebu'l-Kasım Mahmut b. Ömer b. Muhammed b. Ahmet el-Harizmi, *el-Keşşaf 'An Hakaiki(Gavamizi) t-Tenzil ve 'Uyuni'l-Akavil fi Vucuhi't-Tevil*, Dar İbn Hazm, Beyrut, 2012, 1235.

¹⁴ Çelik, Hasan, *Tefsir Geleneğinde İntihal Olgusu: Neseî-Zemahşeri Örneği*, YLT, Erciyes ÜSBE, 2013, 67.

¹⁵ Çelebi, İlyas, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdulcebbar*, İstanbul, Rağbet, 2002, 77; Özel, *Keşşaf Tefsirinin Kuran İlimleri Yönünden İncelenmesi*, 76.

¹⁶ Özel, Harun, *Zemahşeri ve Nahiv İlmindeki Yeri*, YLT, Kahramanmaraş Sütçü İmam ÜSBE, 2014, 21-22.

¹⁷ Mertoğlu-Öztürk, *Zemahşeri*, XLIV, 236.

¹⁸ Kaya, *Zemahşeri'de Tasavvufî Kavramlar*, 4.

devletten yardım almaya muhtaç olmuştu.¹⁹ Kendi görüşlerini devlet eliyle, organize bir şekilde ve hızlı yayılmasını sağlamak da bu amaçlara dahil olsa gerek.²⁰ Zemahşeri'de görülen hırs ve kanaat, onun şahsiyetinde her zaman yan yana duran iki zıt özellik değildir. Belki de manevi hayatının iki ayrı devresine hakim olan duygulardır.²¹ Zemahşeri, bu sebeplerden dolayı yöneticilere yanaşma gayesi gütmüş olabilir.

512 senesinde Isfahan'da şiddetli, ağır bir hastalığa yakalanınca içtimai hayattan uzaklaşır, uzlete çekilir, tuttuğu yolun doğru olmadığını anlar, pişman olur. Allah kendisine sıhhat verecek olursa, bundan sonra makam-mevki sahibi olmak için sultanların çardağına ayak basmayacağına, eteklerine tutunup onlara hizmet etmeyeceğine, onlara mısralar halinde şiir ve methiyeler yazmayacağına, verdikleri hediyelere iltifat etmeyeceğine, resmi veya belli günlerde verilen ya da ertelenmiş maaşı almayacağına, adının sultanların divanından silinmesi için gayret göstereceğine, tevekkül ile Allah'ın ipine sınıksız sarılacağına, Rabbine yönelip ona ibadet edeceğine, sadece öğrenme, öğretme ve yazmaya yoğunlaşacağına ve daha önce yaptığı hatalara 'Sütün memeye dönmeyeceği' gibi dönmeyeceğine dair Rabbine söz verdi ve muvaffak olmak için de dua etti.²²

6.2. Zemahşeri'nin İlmi Hayatı

Harizmşah lakaplı Ekinci b. Koçkar zamanlarında Türkleşmesi tamamlanan Harizm'de Kıpçak, Kanglı, Oğuz lehçeleri karışımı bir Harizm Türkçesi oluşmuştur.²³ İklim ve çevre şartlarından dolayı istilaya karşı savunması kolay olan,²⁴ halkı tarım, hayvancılık, marangozluk gibi işlerde çalışan ve havası çetin soğuk olan Harizm bölgesi, Moğol istilasına kadar birçok kütüphaneye sahipti.²⁵ O çağda Cürcaniye halkı Muteziledir. Halkın çoğunluğu çarşı ve sokaklarda dahi ilmi-i kelamla meşguldü.²⁶ Harizm'de epey Yahudi, az sayıda da Hristiyan vardı. İ'tizal fikirler ise öyle sağlam bir şekilde yayılmış olacak ki, artık Harizm kelimesi, Mutezile kelimesiyle eş anlamlı bir manaya gelmeye başlamıştır. Zemahşeri'nin ilim ve fikir hayatının gelişmesine en fazla tesir eden kişi, Feridü'l-Asr ve Vahidü'd-Dehr lakaplı Mahmut b. Cerir ed-Dabbi el-İsfahani'dir (507/1113). Bu zat, dil bilgisi, nahiv ve edebiyatta zamanın yeganesi olarak bilinir. Ed-

¹⁹ Bayer, İsmail, *Keşşaf Tefsirinde Belagat Uygulamaları*, DT, Atatürk ÜSBE, 2013, 8.

²⁰ Altın, *Mutezile Görüşüne Temel Teşkil Eden Ayetlerin Tahlili*, 2.

²¹ Özek, Ali, *ez-Zemahşeri ve Arap Lügatçiliğindeki Yeri*, Ensar Yy, İstanbul, 2006, 39.

²² Çetiner, *Zemahşeri*, VIII, 340-342; Çelik, *Tefsir Geleneğinde İntihal Olgusu: Neseft-Zemahşeri Örneği*, 63.

²³ Sönmez, *Ebu'l-Kasım Mahmud Zemahşeri ve Eseri Mukaddemetü'l-Edeb'in Didakti Değeri*, 148.

²⁴ Çiçek, *Zemahşeri ve Atvaq*, 10.

²⁵ Özek, *ez-Zemahşeri ve Arap Lügatçiliğindeki Yeri*, 18-22.

²⁶ Özel, *Keşşaf Tefsirinin Kuran İlimleri Yönünden İncelenmesi*, 72.

Dabbi, Zemaşeri'ye sadece dil ve nahiv yönünden tesir etmez, ona i'tizali fikirlerini de aşılır. Mantık, felsefe ve i'tizali yönden de kuvvetlidir ve mezhebini yaymakta hırslıdır.²⁷

Zemaşeri'ye, Arap dili ve edebiyatındaki otoritesinden dolayı Şeyhü'l-Arab,²⁸ Üstadü'l-Arab ve'l-Acem, Hatemu'l-Mutezile,²⁹ bir zamanlar Mekke'ye mücavir olarak ikamet ettiğinden 'Allah'ın komşusu' anlamında Carullah, İslami ilimlere olan vukufiyetinden ötürü Fahr-i Harizm lakabı verilmiştir.³⁰ Ebu Kubeys dağından Araplara 'Babalarınızın ve dedelerinizin dilini benden öğreniniz' şeklinde seslenmesi, onun Arap diline olan vukufiyetini gösterir.³¹ Eserleri, geçmiş fikirlerin nakil, tanzim ve terkiibinden ibaret değildir; kendi özel düşünceleri ve yepyeni inşa tarzı, üslup ve ifadeleriyle, işlediği her konuya yeni bir şeyler katmıştır.³² Bu bakımdan Zemaşeri, ilim dünyasına yön verici eserleriyle köşe taşındır. Müfessir, muhaddis, mütekellim, edip, şair, lügatçi ve nahivcidir, geniş bir ilme ve fazilete sahiptir. Zemaşeri, okuma, yazma ve Kuran'ı ezberleme gibi ilk ilimleri babasından öğrendi.³³ Babası Zemaşeri'nin ilk tahsilini yaptırdıysa da onun terzi olmasını istemiş ancak çocuğunun okuma konusundaki ısrarına dayanamamıştır.³⁴

Zemaşeri, ilim için köyünden çıkıp Samaniler'den beri büyük bir ilim-medeniyet merkezi ve yıldızların doğduğu yer olan Buhara'ya gitti.³⁵ Üstün bir zekaya ve gayrete sahip biri olarak Zemaşeri, Buhara'da tefsir, hadis, usul, tevhit, mantık, felsefe ve Arap dili ilimlerini, güçlü bir kültür ve geniş bir ilme sahip olan hocalardan öğrendi.³⁶ Ardından Horasan'a geçen Zemaşeri, burada devlet ricaliyle irtibata geçmiş; ancak onlarda beklediklerini bulamayınca Isfahan'a göç etmiştir. 512'de burada ağır bir hastalığa yakalanmış, iyileştiğinde ara verdiği yerden ilim ile iştigale devam etmiş ve Bağdat'a geçerek oradaki alimlerin ilim halkalarına katılmıştır. Bağdat'ta Şerif b. Eş-Şeceri (542/1148) kendisini ziyaret etmiş ve Zemaşeri'yi övmüştür. Daha sonra hac maksadıyla kutsal beldelere seyahat eden Zemaşeri, Mekke'de bir müddet kalmış, bu esnada Hemedan'a iki defa uğramıştır. Mekke'de ikameti esnasında Zemaşeri, Abdullah b. Talha

²⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 344.

²⁸ Mertoğlu-Öztürk, *Zemaşeri*, XLIV, 236.

²⁹ Çiçek, *Zemaşeri ve Atvaq*, 8, 14.

³⁰ Zemaşeri, *Ru'usu'l-Mesail*, 29-55.

³¹ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, Bilmen Yy, İstanbul, 1947, II, 464; Yaşar, Hüseyin, *Selçuklular Devrinde Akılcı Bir Müfessir Zemaşeri ve Düşünce Dünyamıza Etkisi*, II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu, c. 1 Bildiriler, Konya, 2011, 8.

³² Özek, *ez-Zemaşeri ve Arap Lügatçiliğindeki Yeri*, 54.

³³ Kaya, *Zemaşeri'de Tasavvufi Kavramlar*, 4.

³⁴ Özel, *Keşşaf Tefsirinin Kuran İlimleri Yönünden İncelenmesi*, 66.

³⁵ Çetiner, *Zemaşeri*, VIII, 340.

³⁶ Zemaşeri, *Ru'usu'l-Mesail*, 33.

b. Ebibekr el-Yabiri (516/1123)'den, ünlü nahivci Sibeveyh'in 'el-Kitab' adlı eserini okumuştur. Ardından Arap şehirlerinde uzun bir yolculuğa çıkmış, çeşitli bedevi Arap kabilelerini dolaşarak, onların dil, örf ve adetleri hakkında ayrıntılı bilgiler elde etmiştir. Sonunda, vatan hasretine dayanamayan Zemahşeri, 514'te, doğduğu şehir Zemahşer'e dönmüş, bu sırada Harzemşah'a yakınlık sağlamış, ondan ikram görmüştür. Ardından Kabe'den ayrıldığına pişman olarak Mekke'ye doğru yola çıkmıştır. Yolculuğu esnasında Şam'a uğramış, burada Şam Emiri Hakim Taculmüluk Böri b. Tuğtegin'i, Batıniye ile olan mücadelesi ve kazandığı haçlı seferlerinden dolayı övmüştür. 526'da Mekke'ye ulaşan Zemahşeri, 528'de Keşşaf'ı tamamlamıştır. İkinci kez vatan hasretine yenik düşen Zemahşeri, zamanla sultan, vezir ve devlet adamlarıyla bir araya gelmesi artmasına rağmen, mal ve makam yönlü büyük emellerine ulaşamayınca, 533'te Bağdat üzerinden doğduğu şehre dönmüştür.³⁷

Buhara-Harizm'den Horasan'a, Horasan'dan Isfahan'a giden ve gittiği yerlerde eserlerini ve kendini bilgin bir Mutezili olarak tanıtan –Mutezili olarak da vefat etti- Zemahşeri, başta Mutezili alimler olmak üzere o yörenin alimlerinden dersler ve icazetler almış, alim ve yerel yöneticilerin övgülerini almış, hükümdarlarına methiyeler düzmüştür. Zemahşeri'nin gittiği her yerde, etrafında ilim halkaları oluşmuş ve onunla münazaraya girenler onu kabullenmiştir.³⁸ O ilim halkalarında talebeler yetiştirmiştir.³⁹

Ehlibeyt ve bazı Şii alimlerine yazdığı övgü dolu şiirleri sebebiyle Şii olduğu iddia edilse de, başta Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer gibi diğer ashaba yazdığı methiyeler ve İnşirah 7'de belirttiği gibi Şii yorumlara bidat demesi ve Şia'yı eleştiren diğer yazıları bu iddiayı çürütür.⁴⁰ Tefsirinde çoğu kez Rafizi ve Batınilerin bidat tefsirlerini eleştirmiştir.⁴¹

³⁷ Mertoğlu-Öztürk, *Zemahşeri*, XLIV, 235-236; Çetiner, *Zemahşeri*, VIII, 340-341; ayrıca bk. Akavi, Rihab Hudr, *Mevsuat-ü Abakiri'l-İslam fi'n-Nahv ve'l-Lügâ ve'l-Fıkh*, Beyrut 1993, III, 177; Edirnevi, Ahmed b. Muhammed, *Tabakatu'l-Müfessirin*, (tahk. Süleyman b. Salih el-Hızzi), Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, Medine, 1997, 158.

³⁸ Yüce, Nuri, *Zemahşeri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1993, 291-293; Mertoğlu-Öztürk, *Zemahşeri*, XLIV, 235-236; Altın, *Mutezile Görüşüne Temel Teşkil Eden Ayetlerin Tahlili*, 11-12; Harizm'e dönüşünden on yıl kadar sonra tekrar Mekke'ye hareket ettiği, ölümünden bir yıl önce 537/1142'de Mekke'de olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Ebu Hafs Necmuddin 'Ömer b. Muhammed en-Nesefi (537/1142), kendisinin Mekke'de Zemahşeri ile görüşmek istediğini, hatta evine kadar gidip kapıyı çaldığını, ancak kendisine izin verilmediğini; dolayısıyla görüşmenin gerçekleşmediğini belirtmektedir. Çiçek, *Zemahşeri ve Atwaq*, 18.

³⁹ Yüce, *Zemahşeri*, 298-299; Mertoğlu-Öztürk, *Zemahşeri*, XLIV, 235-236 ayrıca bk. İbn Hallikan, *Vefeyatu'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, II, 340; V, 170; Taşköprizade, *Miftahu's-Sa'ade ve Misbahu's-Siyade fi Mevzu'ati'l-'Ulum*, II, 90; Cuveyni, *Menhecu'z-Zemahşeri* 32-40; Hamevi, *Mu'cemu'l-Udeba*, VI, 2688; Kıftı, *İnbahu'r-Ruvat 'Ala Enbahi'n-Nuhat*, III, 266; Ebu Musa, *el-Belağatu'l-Kuraniyye fi Tefsiri'z-Zemahşeri*, 39-44.

⁴⁰ Mertoğlu-Öztürk, *Zemahşeri*, XLIV, 236; Polat, *İslam Tefsir Geleneğinde Akılcı Söyleme Yöneltilen Eleştiriler*, 92-97.

Zemahşeri, şu alimlerin çağdaşıydı. Kuşeyri (464/1073), Abdulkahir Cürcani (471/1078), Serahsi (483/1090), Pezdevi (483), Rağıb el-İsfahani (502/1108), Hulvani (505/1111), Gazzali (505), Hariri (516/1122), Ömer Hayyam (525/1131), İbn Mace (533/1138), Dameğani (540/1145), İbn Arabi (541/1146), İbn Atiyye el-Endülüsi (542/1147), Şehristani (548/1153), İdrisi (548), Tusi (548), Semerkandi (552/1157), Sem'ani (562/1166).

6.2.1. Hocaları ve Öğrencileri

Zemahşeri'nin hocaları şunlardır:

Ebu Bekir Abdullah b. Talha b. Muhammed b. Abdullah el-Yabiri (515/1121), Ebu Hüseyin Ahmet b. Ali ed-Damegani (498/1104), Hüseyin b. Muhammed ed-Damegani (502/1108), Ebu Mansur Mevhub b. Ahmet el-Cevaliki (540/1145), Ebu Mudar Mahmut b. Cerir ed-Dabbi el-İsfahani Feridu'Asrihi (507/1113), Rukneddin İbnu'l-Melahimi Mahmud el-Usuli el-Harizmi (536/1141), Ebu'l-Hasen el-Emiru'l-Alevi Ali (Uley) b. Hamza b. Vahas b. Ebi't-Tayyib el-Haseni (555-508/1156) birbirlerine, hem hoca hem de öğrenci olmuşlardır), Ebu's-Se'adat Ziyauddin Hibetullah b. Ali İbnu'ş-Şeceri (542/1148), Ebü Nasr İsfahani, Ebu'l-Hasen Ali b. El-Muzaffer en-Nisaburi (494-442/1050). Zemahşeri'nin vefat tarihlerini bulamadığımız hocaları: Es-Sedid el-Hayati, eş-Şeyh Muhibbuddin, Ebu Mansur el-Harisi (Şeyhülislam), Ebu's-Said eş-Şekkani (Abbas b. Eş-Şeyh Ebi'l-Abbas Ahmet b. Muhammed). Eserleriyle Zemahşeri'nin ilmine katkı sağlayan isimler şunlardır:

Abdulkahir el-Cürcani (471/1078), Abdullah b. El-Mutezz (296/909), Ahmet b. Yahya Sa'leb (200/904), Amr b. Ubeyd (143/760), Ebu Abdillan Muhammed b. Ali ed-Dameğani (478/1085), Ebu Ca'fer el-Medeni (130/748), Ebu Hatim es-Sicistani (250/864), Ebu Mansur el-Herevi el-Ezheri (370/980), Ebu Ubeyde el-Kasim b. Sellam (154/770), Ebu'l-Hattab Nasr b. Ahmet b. Abdillan İbnu'l-Betar el-Bağdadi (398/494), Ebu's-S'ad Muhassin b. Muhammed b. Kerameti'l-Ceşemi el-Hakim el-Beyheki (413-494), el-Vakidi (207/823), İbn-u Kuteybe (276/889), İbnu'l-Mukaffa' (142/759).⁴²

Zemahşeri'nin öğrencileri ise şunlardır:

⁴¹ Erdim, Enes, *Zemahşeri ve İbn 'Atiyye'nin Tefsirlerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*, DT, Atatürk ÜSBE, Erzurum, 2010, 219.

⁴² Özel, *Zemahşeri ve Nahiv İlmindeki Yeri*, 26-27; Arslan, İmran, *ez-Zemahşeri ve el-Unmuzec Adlı Eseri*, YLT, Dicle ÜSBE, 2018, 42-45; ayrıca şu eserlere bakılabilir: Hamevi, Ebu Abdullah Yakut er-Rumi, *Mu'cemu'l-Udeba*, Beyrut, 1991, V, 491; Salih b. Ğaramullah el Ğamidi, *Elmesailu'l-I'tizaliyye fi Tefsiri'l-Keşşaf li'z-Zemahşeri fi Davi Maverede fi Kitabi'l-İntisaf li-İbni'l-Münir*, Daru'l-Endelüs Linneşri Vettevzi', Riyad, 2001, I/25-26; Zemahşeri, *Ru'usu'l-Mesail*, 38.

Ebu Bekir Yahya b. Sa'dun el-Ezdi (567/1172), Ebu'l-Feth Nasır b. Ebi'l-Mekarim Abdi's-Seyid b. Ali b. Mutarrizi (626/1213), el-Havarizmi (Harizmi 560/1166), Ebu'l-Hasen el-Edib (560), Zeynü'l-Meşayih Ebu'l-Fadl Muhammed b. Ebi'l-Kasım Baycuk el-Bakkali el-Harizmi (562/1167), Muvaffak b. Ahmet b. Muhammed b. Ebi Said İshak Ebu'l-Mueyyid Ziyauddin el-Mekki el-Havarizmi (568/1173), Reşidüddin Vatvat Mahmut b. Abdilmelik el-Belhi (559/1182), Ummu'l-Mu'eyyed Zeynep bint Abdurrahman b. Hasan el-Cürcani eş-Şa'ri (615/1218). Zemaşeri'nin vefat tarihlerini bulamadığımız öğrencileri: Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali b. Ahmet b. Mervan el-İmrani (Amarani, Umrani), Ebu'l-Mehasin İsmail b. Abdillan et-Tavili, Ebu'l-Meali Yahya b. Abdurrahman eş-Şeybani, Ebu Amr Amir b. Hasan (Hasen) el-Sammar (Simsar), Ebu Sa'd Ahmet b. Mahmut es-Şaşi (Şati), Ebu Tahir (Zahir) Saman b. Abdülmelik el-Fakih, Ebu Yusuf Yakup b. Ali b. Muhammed b. Cafer el-Belhi, Ebu'l-Mehasin Abdürrahim b. Abdillan el-Bezzar.⁴³

6.2.2. Eserleri

LÜGAT: Cevahiru'l-Luga, Kitabu'l-Esma fi'l-Luga, Luğati Ef'al, Mufassal fi İlmi'l-Lüğa, Mukaddimetü'l-Edeb bi'l-Havarezmiyye (Arapça bilmeyenlere Arapçayı, Araplara Arapçanın inceliklerini öğretmek için hazırladı). DİVANLARI: Temsil (Temessül), Resail, Şi'r, Hutab (Edebiyat). Divanu'z-Zemaşeri (Hayatı, ailesi, çevresi ve diğer birçok konuda yazdığı şiirlerini topladı). EDEBİYAT, NAHV VE BELAGAT: Esasü'l-Belağa, Müstaksa fi Emsali'l-Arab (Arap atasözlerine dair), Sahihu (Samimu) el-Arabiyye, Mufassal fi İlmi (amimü) el-Arabiyye, Mufassal fi Sina'ati'l-İ'rab, Mufassal fi'n-Nahvi, muhtasarı ise Emali fi'n-Nahv (Emali fi Kulli Fenn), Nüketü'l-A'rab (İ'rab) fi Ğaribi'l-İ'rab fi'l-Kuran, Mufred ve'l-Muellefu (Murekkeb, Mütemmem) fi'n-Nahv, Muhacat (bi'l-Mesaili) en-Nahviyye, Muhaccat ve Mutemmim-u Mehammi Erbabı'l-Hacat, Durru'd-Dair Muntehab fi Kinayati ve İstiarati ve Teşbihati'l-Arab, Mu'cemu'l-Arabi-Farisi, Kıstas fi İlmi'l-Aruz (Urud): Tashihu'l-Mikyasa fi Tefsiri'l-Kistas adıyla bir şerh yazmış, Nevabigu'l-Kelim/Kelimu'n-Nevabiğ (Edebiyat) Kitabu Mehasinü'l-Hüsam adıyla Türkçeye çevrilmiştir. A'cebü'l-Aceb (Ucab) fi Şerhi Lamiyyeti'l-Arab: Şenferi İbnü'l-Evs İbnü'l-Hacer'in Lamiye'sinin şerhidir.

⁴³ Zemaşeri, *Ru'usu'l-Mesail*, 40; Tunç, Cihad, *Zemaşeri ve Kelamının Ana Meseleleri*, DT, Ankara ÜSBE, 1976, 22; Arslan, *ez-Zemaşeri ve el-Unmuzec Adlı Eseri*, 45-47; Özel, *Zemaşeri ve Nahiv İlimindeki Yeri*, 28-29; Bayer, *Keşşaf Tefsirinde Belagat Uygulamaları*, 13; ayrıca şu eserlere bk. Cezeri, İzzeddin İbn Esir, *el-Lubab fi Tehzibi'l-Esab*, Daru's-Sadr, Beyrut, II, 74; Sem'ani, *Ensab*, VI, 298; Kıfti, *İnbahu'r-Rüvat*, II, 266.

AHLAK: Rabi'u'l-Ebrar ve Nususu'l-Ahbar (Ahyar fi'l-Muhadarat), Makamat fi'l-Mevaiz (Nesaihu'l-Kibar), Nesaihu'l-Müluk, Risaletu'n-Nasiha, (Tercümei) Etvaku'z-Zeheb Fi'l-Mevaizi ve'l-Hutab/Hitab (en-Nesaihu's-Sigar). FIKİH: Mu'cemu'l-Hudud, Ru'usu (Ruhu) el-Mesail fi'l-Fıkh: Hanefi-Şafii karşılaştırmadır, Dalletu'n-Naşid ve'r-Raid fi İlmi'l-Feraid, Menasikü'l-Hacc, Kitabu's-Şafii, Şafii 'İ (Ayy/Iyy) min Kelami's-Şafii, Raid fi'l-Feraid. HADİS: Irak'tan getirdiği hadis kitaplarını ilim halkalarında okumaya teşvik ederek Harizm'de hadis ilmini ihya eden ilk kişi Zemahşeri'dir.⁴⁴ Faik fi (Tefsiri) Garibi'l-Hadis, Muhtasar min Kitabi'l-Muvafaka Beyne (Beyanu) Ehli'l-beyt ve's-Sahabe, Müteşabih Esami (Esmail/Usami) er-Ruvat.

DİĞER ESERLERİ: Aklu'l-Kull (Mantık), Aksa'l-Ereb fi Tercemeti Mukaddime, Esasu veya Esraru't-Takdis, Esraru'l-Mevadi, Fususu'l-Ahbar, Fususu'n-Nusus, Hasaisu'l-Aşeretü'l-Kirami'l-Berere, İzah fi (İklid) Şerhu'l-Mufassal, Haşiyetu ala'l-Mufassal, Kasidetü'l-Be'udiyye, Kasidetun fi Suali'l-Ğazzali an Culusillah 'Ala'l-'Arşi ve Kusuri'l-Ma'rifeti'l-Beşeriyye, Kelimatu'l-Ulema, Keşf fi'l-Kıraat, Keşşaf 'An Hakaiki (Gavamizi) t-Tenzil ve 'Uyuni'l-Akavil fi Vucuhi't-Tevil: Tefsir, Cibal ve'l-Emkine ve'l-Miyah: Coğrafyaya, Kitabu'l-Ecnas, Mersiyye 'Ala Ebi Mudar, Kitabu/risaletü (Mesele) fi Kelimeti's-Şehade, Minhac fi Usuli'd-Din: Kelam, Muhadarat, Nuzhetu'l-Mutennis ve Nahzete'l-Muktebis (Zemahşeri'ye ait olmadığı da söylenir), Risaletü'l-Esrar, Risaletü'l-Mubkiyye, Risaletü'l-Musaveme, Risaletü't-Tasarrufat, Risaletun fi'l-Mecazi ve'l-İstiare, Serairu (Sevairu) el-Emsal, Şekaiku'n-Nu'man fi Hakaiki'n-Nu'man fi Menakibi'l-İmam Ebi Hanife, Şerhu Ebyati'l-Keşşaf (Şerhu Şevahidi Kitabi Sibeveyh), Şerhu (Ebyati) el-Mufassal ve'l-Mutavassıt, Şerhu Makamat, Şerhu Muhtasari'l-Kuduri, Talebetu (Tilbetu) e'l-Ufat fi Şerhi't-Tasarrufat, Tefsiru İ'cazi Sureti'l-Kevser, Tesliyetu'd-Darir, Unmuzec: Mufassal'ın küçük bir özeti gibidir, Ziyadetu'n-Nusus.⁴⁵

⁴⁴ Mertoğlu-Öztürk, *Zemahşeri*, XLIV, 235.

⁴⁵ Cerrahoğlu, İsmail, '*Zemahşeri ve Tefsiri*', AÜİFD, 26/1, 1984, 59-96; Yüce, Nuri, *Zemahşeri*, İA, İstanbul, 1985, XIII, 509-514; Öztürk-Mertoğlu, *Zemahşeri*, XLIV, 236; Özel, *Keşşaf Tefsirinin Kuran İlimleri Yönünden İncelenmesi*, 118-121; Bayer, *Keşşaf Tefsirinde Belagat Uygulamaları*, 15-19; Özek, *ez-Zemahşeri ve Arap Lügatçılığındaki Yeri*, 54-65; Özel, Ahmet, *Hanefi Fıkh Alimleri*, Ankara, 1990, TDVY, 47-49; Gedik, Şerif, *Keşşaf Tefsirine Göre Ayet ve Sureler Arasındaki Münasebet ve Ahenk*, YLT, Atatürk ÜSBE, 2014, 59-62; Arslan, *ez-Zemahşeri ve el-Unmuzec Adli Eseri*, 49-58; Ayrıca bk. Hamevi, Mu'cemu'l-Udeba, XIX, 134; Bağdadi, Hediyyetü'l-Arifin, II, 403; Celalüddin Abdurrahman es-Süyuti, *Tabakatu'l-Müfessirin*, Beyrut, 104-105; Muhammed b. Ahmed ez-Zehabi, *Mizanü'l-İ'tidal fi Nakdi'r-Rical*, (thk. Ali Muhammed Becevi), Beyrut, IV, 78; Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Bekir İbnü'l-Esir, *Kamil fi't-Tarih*, Beyrut, 1979, XI, 97; Ebu'l-Fida İsmail b. Amr İbn Kesir, *Bidaye Ve'n-Nihaye*, (thk. Ahmed Ebu Muhlim), Beyrut, 1985, XII, 235; Ebu Sa'd Abdülkerim b. Muhammed es-Sem'ani, *Ensab*, Beyrut, 1988, III, 163; Hayruddin ez-Zirikli, *Alam*, Beyrut, 1990, II, 49; Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zümun*, Beyrut, 1990, II, 1475-1483; Ebu

BİRİNCİ BÖLÜM

ZEMAŞERİ'YE GÖRE PEYGAMBERLERİN ÖZELLİKLERİ

Allah kullarını uyarmak ve doğru yola iletmek için kulları arasından seçtiklerine tebliğ görevi verir. Nebi denilen seçilmiş bu kişiler, görünüş itibarıyla *sadece bir beşerdir*;⁴⁶ *yemek yemez birer ceset* veya ölümsüz birer melek değil,⁴⁷ sadece birer elçidir.⁴⁸ Hz. Peygamber'den önce de *yemek yiyen, çarşılarda yürüyen peygamberler* gönderilmiş,⁴⁹ onların da *eş ve çocukları* olmuştu.⁵⁰ Onları diğer insanlardan ayıran şey, sahip oldukları mümtaz vasıflar ve Allah'ın onları seçip göndermesidir. Nebiler, insanlardan bir insan olmakla birlikte tebliğ görevini yüklenebilecek vasıfları haiz mümtaz şahsiyetlerdir.

Zemahşeri'ye göre nebi olarak ancak kavmin en kerim, iyi ve üstün kişisi gönderilir.⁵¹ Nebilerin hepsi beyanda fesahat sahibiydi⁵² ve önceki nebi tarafından müjdelenmiş ve bildirilmişti.⁵³ Birçok dünyevi ve uhrevi faydaları haiz olan nübüvvet makamının görevlileri olan nebiler, Allah'a yakın, Allah ve insanların nazarında seçkin ve değerli insanlardır. İnsanlar arasında şeref ve mertebeye varlıksal bir üstünlükleri vardır.⁵⁴ Allah'a iman ile Resulullah'a iman o kadar iç içedir ki, biri denilince hemen diğeri akla gelir. Bunlar ezan ve kamet gibi birçok yerde ayrılmaz, ayrıca zikredilmez.⁵⁵

Kölelik, nakıs sıfatlardan olup nübüvvet zaman ayıramamak gibi sonuçları vardır. Nebi ise özgür olmalıdır.⁵⁶ Zemahşeri'ye göre de durum böyle olsa gerek ki İbn Abbas'a istinaden, Lokman'ın kara bir çoban olduğunu ve nebi olmadığını söylerken⁵⁷ alınıp satılmasına⁵⁸ rağmen, aslen hür olan Hz. Yusuf'un, gerçek manada hiç köle olmadığını

Abdullah Yakut b. Abdullah Rumi Hamevi, *Mucemü'l-Buldan*, Beyrut, III, 165-166; Ömer Rıza Kahhale, *Mucemü'l-Müellifin*, Beyrut, 1993, III, 822; İbn Hallikan, *Vefeyat*, V, 168-170.

⁴⁶ Kehf 18/110.

⁴⁷ Enbiya 21/8.

⁴⁸ Aliimran 3/144.

⁴⁹ Furkan 25/7, 20, Hud 11/27, Müminun 23/33.

⁵⁰ Rad 13/38.

⁵¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1254.

⁵² Zemahşeri, *Keşşaf*, 1245.

⁵³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 332.

⁵⁴ Kanter, Özden, *İslam'da Kelama Semantik Yaklaşım ve Rağib İsfahani'nin Kelam Anlayışı*, Maruf Yy, 2017, 207.

⁵⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 497-498.

⁵⁶ Adam, Hüdaverdi, *Bazı Kelam Problemleri*, Değişim Yy, Sakarya, 1998, 151; Kazancı, *İslam Akaidi*, 176.

⁵⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1034.

⁵⁸ Yusuf 12/20-21.

ifade eder. Kıtıfır'e rastladıklarında 'Kadının seyyidi'⁵⁹ denildi de سيدهما denilmedi.⁶⁰ Hz. Yusuf da olduğu gibi nebiler, kafir de olsa bir kralın idaresinde çalışabilir. Zulüm ve haksızlığın önüne geçmesi bunu caiz kılar.⁶¹

Zemahşeri'ye göre Hz. Salih ve Hz. Yahya da olduğu gibi Hz. Yusuf'a da henüz çocuk denilebilecek bir yaş olan on yedi yaşında,⁶² Hz. Süleyman'a ise on bir yaşında vahyedilmiştir.⁶³ Ama Zemahşeri başka bir yerde, yetişkinlik dönemi (kişinin aklının olgunlaştığı, kemale erdiği, buluş ve olgunluk çağı) resullerin, resullükle görevlendirildiği dönemdir,⁶⁴ bu yüzden nebiler kırk yaşında vahiy almaya başlar,⁶⁵ peygamberlik kırk yaşından sonra gelir⁶⁶ demiştir. Hz. Nuh ve Hz. Peygamber⁶⁷ için bunu özellikle belirtir. Zemahşeri burada kırk yaşından önce tebliğ görevinin olmadığını veya ilham tarzında bilgi verilmeye başlandığını kastediyor diyemeyiz. Çünkü Zemahşeri'ye göre 'insanlarla çocukken ve yetişken konuşurdu' ayeti, Hz. İsa, her iki halde de insanlarla peygamber kelamı ile konuşurdu demektir. Buna göre Hz. İsa'nın çocuklukta, rüştüne erdiğinde ve nübüvvetle görevlendirildiği yetişkinlik yani olgunluk döneminde yaptığı konuşmaları arasında fark yoktur.⁶⁸ Nitekim müfessirlere göre de Hz. İsa otuz yaşında vahiy almış, otuz ay peygamberlikten sonra semaya kaldırılmıştır.⁶⁹

Zemahşeri'ye göre nebiler, zamanlarının en bilgili insanlarıdır, dini konularda kendisine danışılındır, sıradan bir insanın dini bilgisine ihtiyacı yoktur. Ancak kendisi gibi bir peygamberden ilim alabilir. Hz. Musa, Hızır'dan bilgi aldığına göre Hızır, melek veya peygamberdir.⁷⁰ Hızır, Zülkarneyn döneminin ileri gelenlerinden olup, Hz. Musa zamanına kadar yaşamıştır demesi, Zemahşeri'nin Hızır'ı, bir insan ve bir peygamber olarak kabul ettiğini gösterir.⁷¹

⁵⁹ Yusuf 12/25.

⁶⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 609.

⁶¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 621.

⁶² Zemahşeri, *Keşşaf*, 603.

⁶³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 832. Nisa 4/5 ayetine göre nebinin akil ve baliğ olması gerekir. Adam, *Bazı Kelam Problemleri*, 152.

⁶⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 360.

⁶⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 798.

⁶⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1269, 980.

⁶⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 540-541, 1006.

⁶⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 270.

⁶⁹ Vehbe Zuhayli, *et-Tefsirü'l-Münir*, Risale Yy, II, 215; Konyalı Mehmed Vehbi, *Büyük Kur'an Tefsiri*, Üçdal Neşriyat, I-II, 600.

⁷⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 757.

⁷¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 756.

1. NEBİLERİN GÖREV VE AMAÇLARI

Teklifin aslı, insanların bilmesi gereken ameli, itikadi ve ahlaki gerçekleri açıklamaktır. Nebinin görev ve amacı da bu konularda tayin, tespit ve tebyindir. Nebinin tebliğinden sonra insanlara sorumluluk doğuracak şartlar ortaya çıkacaktır. İnsanlara bazı şeyleri bilme ve uygulama sorumluluğu yükleyen teklif ile insan ahirette hesaba çekilecektir. Bu yüzden teklifin bizzat kendisi iyi ve gereklidir, çünkü insan, irade sahibi bir varlıktır ve cennet gibi bir kazanımı olacaktır. Allah'ın ilmi bu teklifi hikmetsiz yapmaz. Belki tek tek herkese vahiy gönderilebilirdi veya herkes zorunlu bir şekilde mümin kılınabilirdi ancak bu durum, iradeyi veya imtihanın hikmetini ortadan kaldıracığı için –nebilere irade kalkmadığı için nebilere melekleşmez ve imtihana tabidirler- insanı melek veya robot konumuna getirirdi. Allah'ın varlığını ve birliğini bilme konusunda akıl yeterli olsa da ibadetler ve gaybi konuları bilmede akıl sahibi olmak tek başına yükümlülük doğurmaz, yükümlü olmak için vahye muhatap olmak gereklidir ki bu konular yeri geldikçe tezimizde işlenecektir.

Zemahşeri'ye göre Müslümanlar da nebilere gibi, vazifeleri icabı verdikleri öğütler ve öğrettikleri din için ücret veya dünyalık talep etmez, yani nebilere gibi hasbidir, kimsenin malına göz dikmezler. Allah rızası için nasihat ederler, onların görevlerinin karşılığını Allah sevap olarak ödeyecektir.⁷² 'Peygamberin görevi sadece tebliğ etmektir.'⁷³ Nebiler tebliğ görevlerini yaparken sabırlıdır. Hikmetli sözler ve öğütlerle tebliğ eder, güzelce tartışır. Ceza verecekse haddi aşmaz, misliyle ve adilane davranır.⁷⁴ Ancak şu kadar var ki; Zemahşeri'nin de bahsettiği gibi, nebi de olsa insan, ancak gücü nispetinde adil olabilir, mutlak adil, her şeye gücü yeten Allah'tır. Bu konuya örnek verecek olursak, eşler arası ilişki zikredilebilir. Malumdur ki şakalaşma, sevindirme vb. ikili insani ilişkilerde kalp birine meyleder. Eşler arasında adalette aslolan, büsbütün birine meyledip diğerinden kaçınmak ve uzak durmakla, diğerlerine zulüm ve haksızlıkta bulunmamaktır.⁷⁵

1.1. Dini Gerçekleri Öğretme

Nebiler Allah'tan gelen emirleri uygular. Ümmeti kontrol edip düzelten öğütler verir.⁷⁶ 'İçlerinden onlara Senin ayetlerini okuyan, Kitabı ve hikmeti'⁷⁷ öğreten, onları her

⁷² Zemahşeri, *Keşşaf*, 555; ayrıca bk. Maturidi, *Te'vilatü'l-Kuran*, V, 156; Enam 6/90, Hud 11/29, 51, Şuara 26/29, 109, 127, 145, 164, Sebe 34/47, Sad 38/86.

⁷³ Bk. Maide 5/99, Nahl 16/35, Nur 24/54, Ankebut 29/18, Yasin 36/17, Şura 42/48.

⁷⁴ Bk. Nahl 16/125-128.

⁷⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 299-300.

⁷⁶ Kılavuz, A. Saim, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, Ensar Yy, İstanbul, 2004, 140.

*kötülükten arıtan bir peygamber gönder.*⁷⁸ ‘Allah’ın üzerinize olan nimetini, öğüt vermek üzere size indirdiği Kitap ve hikmeti anın, Allah’tan sakının.’⁷⁹ Zemaşeri’ye göre öğütlerin en önemlisi de emir-nehye riayette sabırlı olmaktır.⁸⁰ Resulullah’ın ahlakı, kavminin kendisine verdiği sıkıntılara çok ciddi bir şekilde sabrettiği ve onlara müsamahalı davrandığı için tazim edilmiştir.⁸¹ Nebiler, nebilerin doğruluğunu ve Allah’ın vahdaniyetini bildiren vahyi tebliğle memurdurlar. Resuller, kitabı, hikmeti, şeriatı ve bunların hükümlerini açıklayıp öğretmek, şirk ve başlıca mundarlıkları gidermek, temiz ve hoş şeyleri helal kılmak, mundar (kötü ve pis) şeyleri haram kılmak,⁸² ümmetlerine dinleri konusunda almaları ve terk etmeleri gereken şeyleri öğretmek ve onları gözetlemek için gönderilmiştir.⁸³ Nebi, Rabbinden aldığı rızık (nübüvvet ve hikmet) ve beyyine ile şirkten, günahattan, isyandan men etmek, gücü nispetinde ıslah etmekle görevlendirilmiştir.⁸⁴ Nebiler, din işleri ile ilgili detaylı ve etraflı bilgiyi açık ve net biçimde tebliğ etmeyi, teklif ve sorumluluğun hal ve durumlarını açıklamayı ve ilahi kanunları öğretmeyi üstlendiler.⁸⁵

Zemaşeri’ye göre nebilerin görevlerinden biri de inananlara, deşifre olmadan rahatça ibadet edeceği ve ibadetlerinden dolayı işkence görmeyeceği karargah, mescit gibi yerler (Daru’l-Erkam gibi) belirlemektir. Buralarda ibadet edilir, sorunlar görüşülür.⁸⁶ Nebilerin kendilerinin de kavimlerinden ayrılarak, zamanlarını tefekkür ve ibadetle geçirdikleri mekanlar vardır. Hz. Peygamber nübüvvetten önce Hira mağarasına,⁸⁷ nübüvvetten sonra mescitte itikafa çekilirdi.⁸⁸

⁷⁷ Hikmet: Doğru ve sağlam bir söz yani hakkı açıklayıp şüpheleri gideren deliller. Kuran’daki kullanım şekilleri: Nasihatler (emir, nehiy, helal ve haram), anlama ve kavrama, nübüvvet, Kuran’ın tefsiri. Mukatil, Ebu’l-Hasen Mukatil b. Süleyman b. Beşir el-Belhi el-Horasani el-Ezdi, *Kuran Terimler Sözlüğü, (el-Eşbah ve’n-Nezair fi’l-Kurani’l-Kerim*, thk. Abdullah Mahmut Şehate, trc. M. Beşir Ersoy) İşaret Yy, İstanbul, 2004, 138-140.

⁷⁸ Bk. Bakara 2/129, 151, 251, Aliimran 3/48, 113, 164, Maide 5/110, Nahl 16/44, 63, Müzzemmil 73/4-5, Hud 11/31.

⁷⁹ Bakara 2/231,

⁸⁰ Zemaşeri, *Keşşaf*, 595.

⁸¹ Zemaşeri, *Keşşaf*, 1412.

⁸² Zemaşeri, *Keşşaf*, 97-98.

⁸³ Zemaşeri, *Keşşaf*, 345.

⁸⁴ Zemaşeri, *Keşşaf*, 587.

⁸⁵ Zemaşeri, *Keşşaf*, 310.

⁸⁶ Zemaşeri, *Keşşaf*, 557.

⁸⁷ Zemaşeri, *Keşşaf*, 422.

⁸⁸ Zemaşeri, *Keşşaf*, 120.

1.2. Teklife Karşı Mazeretleri Giderme

Nebiler, Allah'ın varlığını düşünmekten gafil olanları düşünmeye teşvik eder, gafleti dağıtır, dini⁸⁹ öğretir. '*Müjdeleyici ve sakındırıcı olarak peygamberler gönderdik ki insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın.*'⁹⁰ Zemahşeri'ye göre nebi göndermek, Allah'ı bilmeyenlere iman, ibadet ve ahlak konularında mazeret bırakmaz, bu konularda insanların sunacağı bahaneleri geçersiz kılar. Nebiler, insanlara Allah'ın delilleri olmak üzere gelir, insanların inanç ve amellerini şekillendirmek için akli ve nakli deliller sunar.⁹¹ İnsanların hakka uyması kendi faydasıdır, uymazlarsa cezalandırılmamak için ellerinde hüccet, delil yoktur.⁹² Ayette de '*Cinleri ve insanları ancak Bana kulluk etmeleri için yarattım*'⁹³ olarak geçer. Nebi gönderilmeseydi, insanlar kendilerini bağlayıcı şeyleri bulamayacağı için yaptıkları hatalardan sorumlu olmazdı.

Konuyu açacak olursak Zemahşeri'ye göre nübüvvetten önce, resuller de gaflete düşmemek için diğer insanlar gibi delilleri incelemeye yönelmişlerdi. Resul gönderilmezden önce de insanlar, Allah'ın sunmuş olduğu hüccet ve deliller üzerinde düşünerek Allah'ın varlığını bulabilir ve bilebilirlerdi ancak resuller ile bu hüccet ve deliller tamamlandı. Resullerin gönderilme amacı, inkara sebep olacak illet ve ilzam açısından hücceti ortadan kaldırmaktır. İnsanlar, nebinin kendisini ve doğruluğunu delillerle bildi. 'Elçi gönderilseydi de gafletten uyandırsaydı, üzerinde durmamız gereken hususları bize bildirip dikkat çekseydi, uyarıp aktarsaydı' gibi bir itirazda bulunmamaları için, nebi gönderildi, böylece önlem alınmış oldu.⁹⁴

Zemahşeri'ye göre nebiler, insanların Müslüman olması için hırslıdır, inatları yüzünden öfkelenip hüzünlenirler⁹⁵ ve kendilerini harap edip acı çekerler.⁹⁶ Allah, resulündeki hırstan dolayı olacak ki, resulünden onlara karşı halim olmasını ayrıca sert ve katıllıkları üzere onları terk etmesini istemiştir.⁹⁷ '*Allah'ın, onların tevbelerini kabul veya onlara azap etme işiyle senin bir ilişkilerin yok.*'⁹⁸ Ayetinde de bildirildiği üzere nebi,

⁸⁹ Din tevhit, hüküm ve kulların kendisiyle Allah'a itaat ettikleri kurum anlamlarındadır. Mukatil, *Kuran Terimler Sözlüğü*, 166-168.

⁹⁰ Nisa 4/165.

⁹¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 713; Nesefi, Ebu'l-Muin, *Bahru'l-Kelam* (Maturidi Akaidi, trc. Ramazan Biçer) Gelenek Yy, İstanbul, 2010, 93. Ayrıca bk. Tebliğ.

⁹² Zemahşeri, *Keşşaf*, 563.

⁹³ Zariyat 51/56.

⁹⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 310, 1234-1235.

⁹⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 740.

⁹⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 926.

⁹⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1315.

⁹⁸ Aliimran 3/128.

insanları kendisine zorla itaat ettiremez ve zorla hidayete sevk edemez,⁹⁹ onları zorlayacak elinde öyle bir güç yok.¹⁰⁰ Nebiler, insanların üzerine dikilmiş, amellerini denetleyen, koruyup kollayan, kaydedip karşılığını verecek olan veya cezalandıracak olan bir gözcü, bekçi değil,¹⁰¹ durum ve işlerin kendisine havale edildiği zorlayıcı, muhafız veya vekil de değil, sadece müjdecî, uyarıcı¹⁰² ve tebliğcidir.¹⁰³ İnsanları hesaba çekip onlara ceza veya ödül vermek Allah'a aittir. Yüz çevirmeleri nebiyi ilgilendirmez.¹⁰⁴

Zemahşeri'ye göre nebi, kimsenin tövbesini kabul edemez.¹⁰⁵ Nebiler, sadece kendi nefislerinden sorumlu ve kendi görevleriyle mükelleftir.¹⁰⁶ Nitekim ayette '*kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorguya çekeceğiz*'¹⁰⁷ denilmektedir. Nebi gücü nispetinde kötülöklere karşı koymak için uğraşır.¹⁰⁸ Başka bir ayette ise 'Eğer onları daha evvel azap ile yok etseydik Rabbimiz, bize bir nebi gönderseydin de rezil rüsva olmadan önce ayetlerine uysaydık olmaz mıydı? diyeceklerdi.'¹⁰⁹ olarak geçer. Ahirette ise '*doğrusu bize bir uyarıcı geldi, fakat biz yalanladık ve Allah hiçbir şey indirmemiştir, siz büyük bir sapıklık içindesiniz demiştik*' derler.¹¹⁰

2. NEBİLERİN SAHİP OLDUĞU SIFATLAR

Nebiler vacip ve caiz olmak üzere iki tür sifata sahiptir. Vacip sıfatlara tüm nebiler sahip olmak zorunda iken, caiz sıfatlarda nebiler, kendi içlerinde bu sıfatları farklı derecelerde yansıtabilmektedir. Ayrıca vacip sıfatlardan birinin, nebilerden birinde bulunmadığını iddia etmek küfrü gerektirir.

⁹⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 94, 214. Nebinin üzülop kederlenmesine gerek yok çünkü nebînin tebliğden başka sorumluluğu yok. Onlar cehenneme gittiği için nebi sorumlu tutulmayacak. Ayrıca Hz. Peygamber'in kendi anne babası hakkında bilgi sahibi olmasına veya tasalanmasına da gerek yok. Aynı yer.

¹⁰⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 548.

¹⁰¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 389, 214; Hz. Peygamber koruyucu, bekçi, vekil, gözcü, muhafız, zorba, cabbar değil: Nisa 4/80, Enam 6/66, 104, 107, Hud 11/86, İsrâ 17/54, Meryem 19/31, Furkan 25/44, Şura 42/6, 48, Kaf 50/45, Cin 72/8, Mutaffifin 83/33, Ğaşiye 88/22.

¹⁰² Zemahşeri, *Keşşaf*, 563, 723.

¹⁰³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1436.

¹⁰⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 650.

¹⁰⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 214.

¹⁰⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 282.

¹⁰⁷ Araf 7/6.

¹⁰⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 584. Mesela, Hz. İsa demiştir ki: Yaşadığım süre içinde üzerlerinde gözetmendim, beni ilah edinme gibi durumlara kalkışmalarında, din ve inanç haline getirmelerinde onları bundan men ederdim. Ben aralarından ayrıldıktan sonra sen onlara şahittin, onları beyyine ve resullerle engelliyordun. Zemahşeri, *Keşşaf*, 362-363.

¹⁰⁹ Taha 20/134.

¹¹⁰ Mülk 67/9.

2.1. Nebilerin Caiz Sıfatları

2.1.1. Ahlaki ve Bedeni Üstünlükleri

Bir peygamber, kendisine nübüvvet görevi verilmeden önce, Ehl-i sünnete göre kendisinden önceki bir peygamberin şeriatına uygun yaşar. Böyle bir şeriatan habersizse, kendisinin ileride peygamber olacağını bilmeden, yaşadığı toplumda doğruluk, dürüstlük, ahlaki faziletler bakımından farklı bir yaşayışın sahibi olur.¹¹¹ Nebilerin nefis ve mizacı, nübüvvete layık görülmeden önce de mükemmel bir karakter, sadakat, konuşma ve davranışlarda dürüstlük gibi güzel niteliklerin tamamına sahip olmalıdır. ‘*Elbette sen, yüce bir ahlak üzeresin*’¹¹² ayeti de bunu gösterir. Çünkü bu nitelikler sayesinde nübüvvete layık görülmüş –bu nitelikler nedeniyle elde etmiş denilemez- ve meleklerle iletişime geçmiş, vahiy almıştır.¹¹³ Zemahşeri, Hz. Musa için nübüvvetten önce dinini, Kıptiler arasında gizlice yaşıyordu der.¹¹⁴ Ancak Zemahşeri'nin Hz. Peygamber hakkında, nübüvvet görevi gelmezden önce başka bir şeriatla amel ettiğine dair sözüne rast gelmedik. Muhtemelen Zemahşeri'ye göre Hz. Peygamber nübüvvetten önce, önceki nebilerin şeriatlarından habersizdi. Mesela namazı bilmiyordu.¹¹⁵

Başta Hz. Peygamber olmak üzere hoşgörü, selim fitrat ve müsamaha yönü ağır basan ve sert, kaba, haşin, nobran, dikta olmayıp¹¹⁶ çok ileri derecede şefkate sahip olan¹¹⁷ nebilerin ahlaki yüceliğini anlatırken, onların yetiştiği ortamlara değinen Zemahşeri, Yusuf 12/109 ayetin tefsirinde nebilerin kadın değil de erkeklerden geldiğini vurguladıktan sonra ‘*ehli kura*’ ifadesinden şu çıkarımı yapar: Nebiler şehir ve kasaba ehliendir, badiye (içtimai hayatı olmayan kırsallar ve mezralar) insanı değildir. Çünkü genel itibariyle badiyelerde cehalet, acımasızlık ve katılık (sertlik ve kabalık); şehirlerde ise bilgi, güngörmüşlük, ağır başlılık, uysallık ve yumuşaklık hakimdir.¹¹⁸ Kendisi de Mekke şehrinde olan Hz. Peygamber’in ahlakının üstünlüğü, kavminden gelen eziyetlere karşı sabredici ve güzel bir idareci olmasındandır. Onun ahlakı Kuran’dı.¹¹⁹ Nebiler anlaşılacağı üzere yumuşak sözlüdür, nazik, müşfik, alçak gönüllü, içten kimselerdir; ezik veya korkak değil.

¹¹¹ Toprak-Gölcük, *Kelam*, 280; Alper, *Akı-Vahiy İlişkisi*, 141.

¹¹² Kalem 68/4.

¹¹³ Fazlurrahman, *İslam'da Nübüvvet* (trc. Ö.A. Yıldırım, M.A. Az) Adres Yy, Ankara, 2017, 118.

¹¹⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 930.

¹¹⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1235.

¹¹⁶ Doğan, *İslam İnanç Esasları*, Rağbet Yy, İstanbul, 2016, 145.

¹¹⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 919; Yusuf 12/104.

¹¹⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 637. Bk. Maturidi, *Te'vilatü'l-Kuran*, VII, 404; Adam, *Bazı Kelam Problemleri*, 154.

¹¹⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1412; Araf 7/199.

Bütün nebiler aynı vasıftadır, nefrete sebep olabilecek veya görevlerine noksanlık getirebilecek bütün eksikliklerden beridir. Nebilerde, Cüzzam, çeşitli deri hastalıkları, sara, sağırlık, uzun müddet bayılma, bunama, delilik, zeka yokluğu, körlük, aptallık ve bönlük gibi illetler, beden arazları gibi noksanlıklar, beden veya ahlaki olarak tebliğe engel olacak, esas gayeye zarar getiren, tikslenme ve nefrete sebep olacak türden bir ayıp bulunmaz. Nesep, zeka, fizik, meslek, ahlak, huy ve yaratılış güzelliği bakımından mükemmeldirler. Nebiler dirayet, sağlam vücut, cesaret ve şahsiyet sahibi medeni kimselerdir. Nebilerde görülen çeşitli müşküller, kısa tefekkürle kolayca halledilebilir. Mesela, Hz. Yakup'un gözleri kısa süreli perdelenmişti, Hz. Eyüp'ün hastalığı ise deri altındaydı,¹²⁰ duası çok hoş ve nazikti, şikayet içermiyor, doğrudan isteğini belirtmiyordu.¹²¹

2.1.2. Üsvei Hasene Olmaları

Nebilerin ahlak ve fazilette insanlara örnektir. Ulaşmak için çaba gösterilmesi gereken bir hedefdir, en güzel rol model, örneklerdir. Numunei imtisal olmalarından dolayı dünya ve ahiret saadeti için nebiler, her alanda inananların kendisini değerlendireceği bir kıstastır. '*Allah'ı ve ahiret gününü umanlar ve Allah'ı çokça zikredenler için Allah'ın Resulünde güzel bir örnek vardır.*'¹²² Bu yüzden Zemahşeri'nin tespit ettiği, kişiyi inşa eden özellikler, en güzel haliyle nebilerde bulunmalıdır.¹²³ Kişiyi inşa eden özellikleri Zemahşeri, şöylece anlatmıştır: İlim, takva, iffet ve kanaat sahibi olma, helal kazanma, aslının balçık olduğunu unutmama, dua, adalet ve akıllı arkadaşlara önem verme, şifayı doktordan –ki çoğu dehri veya Hristiyan'dır- değil Allah'tan bekleme, kardeşlik ve dostluk hukukunu koruma, iman ve amel konularında taklitten kaçınma, bunlara riayette titiz olma, tefekkür etme, ölümü hatırlama, onurlu ve vefalı olma kamil insan olmak için gerekli unsurlardır. Zemahşeri'ye göre kişiliği bozan özellikler ise şunlardır: Yaşına göre davranmama, sihir ve fallı uğraşma, dünyaya aldanma, kibir, şan ve şöhrete düşkünlük, idarede zalimlik, ahlaken iffetsizlik ve yüzüzlük, aşırı şaka yapmak ve rüşvet alıp

¹²⁰ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlmi Kelam*, Ravza Yy, İstanbul, 2013, 186; Kazancı, A. Lütfi, *İslam Akaidi*, Ensar Yy, İstanbul, 2015, 168, 172; Toprak, Süleyman-Gölcük, Şerafeddin, *Kelam*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yy, Konya, 1988, 282, 285-286; Selvi, Dilaver, *Ehlisünnet İnancı*, Semerkant Yy, İstanbul, 2013, 132; Yüksel, Emrullah, *Sistematik Kelam*, İz Yy, İstanbul, 2005, 143; Kanter, *İslam'da Kelama Semantik Yaklaşım*, 218; Kılavuz, *Akaid*, 139-140; Gündoğar, Hamdi, *İslam Akaid Esasları*, Çıra Yy, 2014, 102-103; Baki, Süleyman, *Manastırlı İsmail Hakkı ve Telhisu'l-Kelam Eseri*, Logosa Yy, Üsküp, 2006, 101, 157, 159.

¹²¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 833. Kordan dolayı Hz. Musa'nın dilinde kekemelik, elinde yanık vardı. Nübüvvet görevini aldığımda kekemelik çok azalmıştı 43/52 tamamen gitmediğini, 20/36 ise kekemelikten eser kalmadığını gösterir demiştir. Zemahşeri az bir kekemeliğin olduğu kanaatinde gibidir. Firavun'a hitap ederken de 'Senin iyileştiremediğin eli iyileştiren Rabbe çağırıyorum' demiştir. Zemahşeri, *Keşşaf*, 795.

¹²² Ahzap 33/21. Bk. Mümteherine 60/6.

¹²³ Ayrıca bk. Adam, *Bazı Kelam Problemleri*, 153.

vermektedir.¹²⁴ Burada, kemal vasıfların en güzel suretleri nebilerde olması gerekir, kişiliği bozan vasıflar ise nebilerde asla bulunamaz. Çünkü Allah yalancı, sahir, müfteri veya zalim birini nebi olarak göndermez¹²⁵ ve nebiler sapıklık namına hiçbir şeyle nitelenemez, dalalette olamaz. Araf 7/61 ayetinde dalaletten sonra gelen resul kelimesi ise nebilerin, Allah'ın mesajını ileten, dosdoğru yolda bulunan ve öğüt veren olduğunu gösterir.¹²⁶

Zemahşeri'ye göre nebilerin üsvei hasene¹²⁷ olması, her nebinin, kendi ümmetinin babası olmasındandır. Nebiler baba olduğu için müminler birbirinin kardeşi, nebinin eşleri de bazı hükümlerde müminlerin annesi gibi oldu.¹²⁸ Ancak nebi, vakar ve tazim gerektiren değil de nikah ve sıhriyet ile hürmetin vb. ahkâmın gerçekleşeceği hakiki anlamda hiçbir adamın babası değil.¹²⁹

2.2. Nebilerin Vacip Sıfatları

Nebilerin sahip olması gereken vacip sıfatlar, aynı zamanda onların uygulamaları gereken görevleridir. Bu sıfatlardan birini inkar eden kişi, peygamberlik iddia edenin nübüvvetini inkar etmiş sayılır.¹³⁰ Vacip sıfatlar hakkında Şia, Ehl-i sünnete yakın görüş bildirir.¹³¹

2.2.1. İsmet

Nebilerin, sahip olduğu sıfatların belki de en önemlisi, ismet (günahsızlık ve masumiyet) sıfatıdır. İsmetin sözlük anlamı tutmak, güvenmek, bir şeye el ile yapışmak, sığınmak, iffetli olmak, dayanmak,¹³² yasaklamak, korumak, günah işlememek, masiyet irtikap etmeye mani/engel olmak, zararları bertaraf edip korumaktır.¹³³ Terim olarak ise Allah'ın, nebisi için bir lütfu olup nebisini bir nevi kontrol, denetim, koruma ve gözetim, murakabe altında tutmasıdır. '*Allah seni insanlardan korur.*'¹³⁴ Allah elçisini günah ve isyandan, hafif meşrep ve tiksindirici hal, söz ve fiillerden, gıybet, kumar gibi yasak ve

¹²⁴ Çiçek, *Zemahşeri ve Atwaq*, 75-119.

¹²⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 988.

¹²⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 420.

¹²⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1055.

¹²⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 776, 1051.

¹²⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1063. İbrahim'in ölümü, bu hakikati teyit etmiştir.

¹³⁰ Erdemci, Cemalettin, *Kelam İlmine Giriş*, Dem Yy, İstanbul, 2017, 165.

¹³¹ Keskin, Halife, Şia *İnanç Esasları*, Beyan Yy, İstanbul, 2000, 125.

¹³² Zebidi, *Ta'cu'l-Aruz Cevahiru'l-Kamus*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan, 2007, 'Asm' md, XXXIII, 58.

¹³³ İbn Faris, Ebu Huseyn Ahmed, *Mu'cemu'l-Mekayis fi'l-Luğa*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1994, 'asm' md, IV, 331.

¹³⁴ Maide 5/67.

haramlardan, nübüvvetinden sonra söylenmesiyle kendisinin üzülp hoşnut olmayacağı diğer bütün günahlardan korumuştur. Diğer insanların böyle bir imtiyazı yoktur.¹³⁵

İsmet sıfatı tam anlamıyla; Şia'ya göre doğumdan, Mutezileye göre buluş çağından, Ehl-i sünnete göre ise nübüvvetten itibaren başlar.¹³⁶ İsmet sıfatı birçok hasletin bir araya gelmesiyle gerçekleşir.¹³⁷ Denilebilir ki tebliğle alakalı olduğu kadar günah işleme ile de alakalıdır. Nitekim nebiler, şehvi ve süfli istek ve arzuların arındırılmış, mutedil mizaçta olmaları hasebiyle de günahattan korunmuş kişilerdir.

İsmet başlığı altında ismet sıfatının, nebilerin ölüm korkusu, günah işleme, şüpheye düşme, tebliğde hata yapma, zelle ve imtihan konularındaki durumlarını nasıl etkilediğini inceleyeceğiz.

2.2.1.1. İsmet ve Ölüm Korkusu

Zemahşeri'ye göre nebiler, vahyi tebliğ ederken, insanların tepkisinden çekinmez ve zarar vermelerinden korkarak tebliğden vazgeçmezler, Allah'ın göndermiş olduklarını tebliğ eder ve sadece O'ndan korkarlar.¹³⁸ Nitekim ayette '*Allah'ın göndermiş olduklarını tebliğ edenler, Allah'tan başka kimseden korkmazlar.*'¹³⁹ buyrulur. Çünkü Allah, nebisini düşmanlarından yani kafirlerden korumak üzere nebisine garanti verdi. Bu yüzden nebinin, tebliğden veya savaştan korkmak gibi bahanesi, mazereti olamaz. Ama savaşta yaralanabilir.¹⁴⁰ Bu konuda Zemahşeri 'Bir resulün savaş meydanında öldürüldüğünü işitmiş değiliz' demiştir.¹⁴¹ Yahudiler heva ve şehvetlerine ağır gelen veya ters düşen, yükümlülükler getiren nebileri öldürdüler.¹⁴² Bizim anladığımız kadarıyla bu nebileri öldürenler, nebinin kendi ümmeti içindeki azgınlardır ve bu nebinin, tamamlaması gereken bir tebliği yoktur. Zemahşeri'ye göre Allah'ın, nebi ile düşmanları arasına girmemesi, düşmanları serbest bırakması, müminlerin ve Hz. Peygamber'in sabır, sebat ve sevaplarının artması içindi. Yoksa Allah, onların hile ve tuzaklarını, yaldızlı sözlerini boşa

¹³⁵ Kazancı, *İslam Akaidi*, 169-170; Alper, Hülya, *İmam Maturidi'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, İz Yy, İstanbul, 2009, 138; Toprak-Gölcük, *Kelam*, 279-280; Gündoğar, *İslam Akaid Esasları*, 102; Doğan, *İslam İnanç Esasları*, 142.

¹³⁶ Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas, *Kelam Terimler Sözlüğü*, İSAM, İstanbul, 2010, 163.

¹³⁷ İnsan 76/3, Beled 90/7-9, Kehf 18/110, Zümer 39/65; Kanter, *İslam'da Kelama Semantik Yaklaşım*, 214, 221, 222; Ey Peygamberler! Temiz şeylerden yiye, yararlı iş işleyin; doğrusu Ben, yaptığımı bilirim: Müminun 23/51.

¹³⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1062.

¹³⁹ Ahzap 33/39.

¹⁴⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 344; ayrıca bk.52/48.

¹⁴¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 220.

¹⁴² Zemahşeri, *Keşşaf*, 345.

çıkartıp onları amaçlarına ulaştırmayabilirdi.¹⁴³

Zemahşeri'ye göre Müminler, Hz. Peygamber'e itaatle savaşa çıkmasa da Allah, resulünü inanan-inanmayan tüm insanların tuzak ve kötülüklerinden korur ve yardımıyla muzaffer kılar.¹⁴⁴ Bu yüzden Hz. Nuh da kavmine meydan okumuştur; 'Benim yüzümden sıkıntı, tasa, keder, üzüntü çekiyorsanız, bunu içinizde saklamayın da, beni ortadan kaldırmak için ortak koştuklarımızla birlikte tüm gücünüzü toplayın ve elinizden geleni yapın' demiştir. Hz. Nuh'un kafirleri önemsememesi, Allah'ın kendisini onların hile ve tuzaklarından koruyacağını bilmesinden ve Allah'a güvenmesindedir.¹⁴⁵

Zemahşeri'ye göre Hz. Peygamber de diğer nebiler gibi mesajını tebliğ etti, muarızlarını hüccet ve kanıtlarla susturdu. Onun kavmi içindeki varlığı, sonsuza kadar devam etmeyecek, o da diğer resuller gibi ölecekti. İnananların üzerine düşen ise diğer nebilerin tabilerinin, kendi dinlerine sarılmaya devam ettiği gibi dine bağlılığa devam etmektir. Bir nebinin ölmesi veya öldürülmesi inkar için bir sebep değildir. 'Allah seni insanlardan korur'¹⁴⁶ ayetini bilmelerine rağmen, Uhud savaşında 'Hz. Peygamber şehit edildi' denilince sahabenin bocalamasını ise Zemahşeri şöyle açıklar: Ashabın hepsi eşit derecede alim ve basiret sahibi değildi. Alim olanlar şehit olma haberine inanmadı, ismet/i'sam sıfatı kapsamında tebliğin ve dinin tamamlanmasına kadar nebinin, canının da insanların fitnesinden ve zillete düşürmesinden korunacağını biliyordu. Nitekim nebinin fiillerini tebliğ kabul eden ashabın alimleri, ölüm haberini de bu minvalde yorumlamıştır. Ensar'dan ölmek üzere olan biri ile bir muhacir karşılaşınca, 'Hz. Peygamber ölmüşse eğer, dininizi savunmak için savaşarak ölüne diye tebliğ yapmıştır' der.¹⁴⁷

2.2.1.2. İsmet ve İmtihan

Zemahşeri'ye göre Allah'ın kullarını denemesi mecazi anlamdadır; kul Allah'ın istediğini mi, kendi hoşuna gideni mi tercih edecek? Sanki Allah, kula imkan vererek, kulundan meydana gelen bir şeyle, yine kulunu imtihan ediyor gibidir.¹⁴⁸

Maturidilere göre nebiler, nebi oldukları için günahlardan engellenmediler, sınava tabidirler; onlar, günahlardan korunup masum olduklarından nebi oldular. Nebileri 'Günah işleyemez' bir varlık olarak görmek, Allah'ın düşünen, seçen ve temyiz eden bir insan olarak yarattığı nebiyi, insanlıktan çıkarır. Ayrıca günah işlemesi mümkün olmayanın, taat

¹⁴³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 391.

¹⁴⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 506.

¹⁴⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 554.

¹⁴⁶ Maide 5/67.

¹⁴⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 219.

¹⁴⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 95.

işlemesi de mümkün olmadığı gibi tehdit edilmesi de abestir.¹⁴⁹

Zemahşeri'ye göre nebiler, kafirlerin tekliflerine uyup ilahi ikazları kale almasaydı, belki onların velisi olurdu ama bu seferde kafirlerin tadacağı azabın iki katını tadardı. Kişinin değeri ve konumu ne kadar yüksek olursa, işleyeceği fiilin çirkinliği o kadar koyulaşır, şiddetlenir, daha fazla çirkin hal alır.¹⁵⁰ Fazilet, nimet ve mertebe arttıkça günahın cezası da artar. İşlenen bir suçta kölenin özgüre, cahilin alime göre cezası ve durumun çirkinliği daha düşüktür.¹⁵¹

İtap ayetleri ile nebiyi uyarın ayetler gösteriyor ki, nebiler de imtihana tabidir ve imtihanın sonuçlarına katlanır. Zemahşeri, Maturidilere paralel olan bu konudaki görüşlerinden şu sonuca ulaşır: Peygamberler de hidayette kalmak için ilahi lütfu muhtaçtır, teklifle imtihan edilir, imtihanı kaybetme ve azaba çarpılma ihtimali vardır. Çünkü iradeleri ellerinden alınmadı. Nimetin kemali, dünyada nübüvvet, ahirette ise cennet iledir.¹⁵² Nebiler, fazilet ve derecelerle başkalarına üstün tutulma ve takdim edilmelerine rağmen şirk koşmuş olsalardı, onların amelleri de müşriklerinki gibi boşa giderdi.¹⁵³

Mesela Hz. Nuh, kavminin eziyetine sabretti. Hz. Yakup oğlunu kaybetti, oğulları üzere ağlayıp sabretti ve Mısır'a gitti. Hz. Yusuf kuyuya ve hapse atıldı. Hz. Davut, hatasına kırk yıl ağladı.¹⁵⁴ İsmail, kendisini kurban etmek isteyen babasına, bu konuda sabredebene dair söz verdi,¹⁵⁵ İshak kurban edilmek üzere yatırıldı, boğazlandı. Hz. İbrahim on altı yaşında ateşe atıldı...¹⁵⁶ Görüldüğü üzere nebilerin hepsi, diğer insanlara göre daha ağır imtihanlardan geçmişlerdir. Ancak Allah, adeti üzere resullerine yardım eder, dünya ve ahirette zafer verir de nebiler, muhaliflerine hüccetle galip gelir, düşmanlarını kahru perişan eder. Bazen Allah'ın, nebilerin düşmanlarına bazı fırsatlar

¹⁴⁹ Maturidi, *Te'vilatü'l-Kuran*, I, 254; Sabuni, Nurettin, *Maturidiye Akaidi*, (trc. B. Topaloğlu), DİBY, Ankara, 2005, 115; Kanter, *İslam'da Kelama Semantik Yaklaşım*, 214, 221, 222.

¹⁵⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 730.

¹⁵¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1058.

¹⁵² Zemahşeri, *Keşşaf*, 107. Maturidiler, Eşarilerin aksine, nebiler iradelerinin yok edilmesi, taate zorlanması veya günah işlemekten aciz bırakılmaları ile değil, Allah'ın lütfuyla itaat ederek günahlardan uzak durmuşlardır derler. Çünkü Maturidilere göre nebiler iradesiz, tercih kabiliyeti kaldırılmış insanlar olsaydı veya bir melek olsaydı, 'Günahattan uzak durmak' nebiler için övülecek bir meziyet olmazdı. Sabuni, *Maturidiye Akaidi*, 114; Ateş, Abdurrahman, *Kuran'a Göre Peygamberlere İsnat Edilen Günahların Mahiyeti*, Çıra Akademi Yy, 2017, 19.

¹⁵³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 383.

¹⁵⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1274.

¹⁵⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 777; ayrıca bk. Saffat 37/102.

¹⁵⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 631, 831; İshak'ın boğazlanması nübüvvetle müjdelenmesinden öncedir, yoksa imtihan olmazdı. İshak'ın ve peygamberliğinin ve müjdelenmesi hakkında bk. Zemahşeri, *Keşşaf*, 1138; İbn Ömer'den yaptığı rivayetle ateşe atma teklifini yapan kişinin, acemlerin bedevilerinden yani Kürtlerden biri olduğunu söylemiştir. Zemahşeri, *Keşşaf*, 830.

vermesi de bu durumu değiştirmez.¹⁵⁷

'Ey peygamberler! Temiz şeylerden yiyin, yararlı iş işleyin; doğrusu Ben, yaptığınızı bilirim.'¹⁵⁸ Ayeti de gösteriyor ki nebiler emir-nehye muhataptır. Nebilerin ismet sıfatının, onlardan teklif ve imtihanı kaldırmadığı, dualarından da anlaşılır, ancak duada başkaca unsurlar da bulunur. Zemahşeri'ye göre nebi veya sıradan bir kulun, bilinen bir şeyi Rabbinden istemesi veya yapmayacağını bildiği bir şeyden Allah'a sığınması, kulun Allah'a karşı ubudiyetini açığa vurması ve tevazu ile eğilmesi ile ilgilidir. Mesela, 'Eğer kafirleri tehdit ettiğın azabı, dünya veya ahirette bana ille de göstereceksen, beni bu zalim kavmin arasında, onlarla birlikte kılma; onlara ettiğın azabı bana da etme!'¹⁵⁹ ayeti bunu gösterir. Biliyoruz ki Allah, masum peygamberini zalimlerle bir tutmaz.¹⁶⁰

Zemahşeri'ye göre Hz. Peygamber'in, geçmiş ve gelecek günahları bağışlanmasına rağmen, sürekli tövbe etmesi ve ayetlerle tövbeye teşvik edilmesi, müminlere örnek olması bakımındandır. Nasıl ki salih olmanın faziletlerini ortaya koymak için peygamberlere salihler denildi, öyle de tövbenin faziletlerini beyan etmek için tövbe etmenin peygamber vasıflarından olduğu açıklandı.¹⁶¹

2.2.1.3. İsmet ve Günah

Günah, Allah'ın emirlerine aykırı olarak görülen iş anlamındadır. Yasak olanı veya emrin zıddını yapmak, hakkında itap veya azap olan her fiil için kullanılır. Zenb (rezil ve alçak olan), ism (helal ve mubah olmayan, kalbi inciten, başkalarının bilmesinden hoşlanılmayan), masiyet (itaatsiz ve asi olmak), hata (kasten veya kasıtsız günahlar), seyyie (ayıp, kusur), fahişe (gayet çirkin günah, yüz kızartıcı iş ve söz), kabiha (çirkin, kötü şey), zelle (ayak sürçme, söz ve fiilde hata), fisk (kabuktan çıkmak, din hadlerini çiğnemek), fücur (başkalarının bilmesi istenmeyen), cürm (en ağır günah), sağıre (küçük günah), kebare/kebair (büyük günah) Arapça karşılıklarıdır.¹⁶²

Peygamberler, sözleriyle veya fiilleriyle imani konularda Allah'a karşı muhalefette bulunmazlar. Peygamberlerin, iman esaslarından birini bile inkar etmesi imkansızdır.¹⁶³ Tebliğ ve amelde peygamberler kendisine gelen vahye uyarlar,¹⁶⁴ kendilerinden hata ve

¹⁵⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 325, 1201.

¹⁵⁸ Müminun 23/51.

¹⁵⁹ Müminun 23/93-94.

¹⁶⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 872.

¹⁶¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 531.

¹⁶² Toprak-Gölcük, *Kelam*, 108.

¹⁶³ Bk. Enam 6/19, 72, Yunus 10/104-106, Araf 7/144-158, Bakara 2/87-91, Aliimran 3/21, 112.

¹⁶⁴ Bk. Araf 7/203, Enam 6/15, Ahzab 33/2, Enam 6/104, Yunus 10/109.

zelleler sadır olsa da küçük-büyük günah işlemekten uzak,¹⁶⁵ üstün ahlaki değerlerle donatılmış, iman ve amel bakımından insanların rehberleridir, numune-i imtisaldir. Onlar, Allah'ın hidayet verdiği kimselerdir.

Akli sebeplerden dolayı Mutezilede iki görüş öne çıkmıştır. Birinci görüş sahipleri, ilahi görevine leke düşürür düşüncesiyle, 'küçük-büyük hiçbir günah peygamberden sadır olamaz'¹⁶⁶ derken, içlerinde Zemahşeri'nin de olduğu ikinci grup, 'iyilik ve güzellik aklidir, salah ve aslaha riayet vaciptir, bu yüzden peygamberler kasten büyük günah işlemez ancak nefret içermeyen küçük günah işleyebilir' der.¹⁶⁷ Şia'ya göre de nebi küçük günahahtan masumdur.¹⁶⁸ Ehl-i sünnete göre ise nebiler dini hükümlerin tebliğinde, ümmetin irşadında, vahiyden önce ve sonra küfür ve şirkten korunmuştur. Yine vahiyden önce değil de sonra, kasten büyük günah işlemekten korunmuştur, hata etmez, asla günah işlemezler. Vahiyden önce veya sonra, sehven ve hata ile büyük günah işlemesi mümkündür.¹⁶⁹

Nebilerin günahahtan konusunda Ehl-i sünnet'e yakın duran Zemahşeri, Allah'ın, gönderdiği resulün cahiliyeden önce ve sonraki bütün aşırılıklarını, hatalarını bağışladığını özellikle belirtmiştir.¹⁷⁰ Zemahşeri'ye göre peygamberler, nübüvvetten önce ve sonra akledip nazar ve istidlale güç yetirdikleri zaman, Allah'ın varlığında ve birliğinde hata edemez, kafirlik ve şirk gibi büyük günah ve nefret uyandıran küçük günah işleyemez, bunlardan masumdur ancak nadiren nefret uyandırmayan bazı küçük günahlar işleyebilir.¹⁷¹ Zemahşeri'nin bu kanaatini göstermek adına Hz. Musa, hakkındaki görüşünü sunabiliriz. Hz. Musa, on iki yaşında iken, yani nübüvvetten önce yumrukladığı bir Kıpti'yi kasıtsız, yanlışlıkla, düşünüp planlamadan ve ansızın öldürmüştü, kafiri öldürmek için Allah'tan emir, yetki veya izin almamıştı ama yine de tövbe etti.¹⁷² Malumdur ki kasten adam öldürmek büyük günahdır ancak tokat atmak küçük günahdır.¹⁷³ Zemahşeri, Hz. Adem'in oğluna isim koyarken Abduluzza diyerek şirk koştuğuna katılmaz, şirk içeren bu isimleri Kusay koydu der.¹⁷⁴

¹⁶⁵ Ebu Hanife, *Fıkıh Ekber*, (Akaid Risaleleri İçinde) 69.

¹⁶⁶ Yüksel, *Sistemik Kelam*, 145.

¹⁶⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1234-1235, 1262, 1505; Toprak-Gölcük, *Kelam*, 280. Ebu Ali Cübbai'ye göre nübüvvetten önce küçük günah işleyebilir ama sonrasında işleyemez. Mert, Muhit, *Kelam Tarihinin Problemleri*, Ankara Okulu Yy, Ankara, 2016, 94.

¹⁶⁸ İzmirli, İsmail Hakkı, *Muhassal*, Ötüken Yy, İstanbul, 2014, 159.

¹⁶⁹ Kılavuz, *Akaid*, 138.

¹⁷⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1285.

¹⁷¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 429, 937, 1234-1235; ayrıca bk. Enbiya 21/63, Saffat 37/89.

¹⁷² Zemahşeri, *Keşşaf*, 797, 981.

¹⁷³ Ateş, *Kuran'a Göre Peygamberlere İsnat Edilen Günahların Mahiyeti*, 64.

¹⁷⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 461.

Maturidilere göre nebinin masumiyeti doğuştan edinilmiş, bahşedilmiş, zatının ayrılmaz parçası olmaktan ziyade manevi, ahlaki bir kazanımdır, bu yüzden iffetli, erdemli olmanın gerçek anlamı içteki kötü arzuların uyanmaması veya hiç olmaması değil, bunlara yenik düşmemektir.¹⁷⁵ Denilebilir ki Zemahşeri'ye göre de ismet sıfatı sorumluluk, imtihan, özgürlük vb. şeylere engel değil, tebliğin sağlamlığına ve sıhhatine gelecek herhangi bir sıkıntıya engeldir.¹⁷⁶ Zellelerin varlığı da bunu destekler.

Zemahşeri, nebilerin şirkten korunduğunu Hz. İbrahim ile anlatır. Allah Hz. İbrahim'in rububiyeti, uluhiyeti ve bir ilahın taşınması gereken vasıfları, tabiat varlıklarına dikkat çekerek istidlalle, akıl yürüterek öğrenmesini sağlamıştır.¹⁷⁷ Kafirlerin nezdinde peygamberin, nübüvvetten önceki bir döneminde kafir olması eksiklik olarak yeterlidir. 'Hz. Peygamber, nüzulünden önce Kuran'ı bilmiyordu, beklemiyordu. Peki, imanı bilmemesi ne demek, küfürden nasıl korunmaz' diyen kişiye Zemahşeri şöyle cevap verir: İman birçok şeyi kapsar; bazısı akılla, bazısı duymakla bilinir. Nebi vahiyden önce imanın akılla değil, sema'la öğrenilecek kısmından habersizdi, Allah'ın varlığı ve birliği aklidir, bu konulardan haberdardır. 'Allah imanınızı zayi etmez'¹⁷⁸ ayetindeki namaz imanla açıklanmıştır ki nebi, vahiy gelinceye kadar namaz kılma emir ve uygulamasından habersizdi, şer'i ve ameli hükümleri ilgilendiren nakli konuları bilmiyordu.¹⁷⁹

Konu hakkında Zemahşeri'den iki örnek verebiliriz. Hz. Şuayb'e kendi kavminin 'Bizim yolumuza geri dön' demelerini, tağlib yolu ile Hz. Şuayb'ın şahsında tüm müminleri küfre çağırmaları olarak yorumlar. Hz. Şuayb, eskiden de küfürden uzaktı. Hz. Şuayb'in 'Dönecek olursak' demesi ise müminler adına konuşmasındandır.¹⁸⁰ Zemahşeri, büyük günahlardan zina isnadını, peygamber eşlerine dahi caiz görmezken, Hz. Nuh ve Hz. Lut'un karılarında olduğu gibi peygamber karısının kafir olmasını caiz görür. Çünkü inkarcılık, insanlar nazarında nefret ettirici bir şey değildir. Peygamberler, kafirleri davet etsinler ve onlardan şefkat görsünler diye gönderildiği için peygamberlerde halkı tiksindirecek bir şeyin bulunmaması gerekir. Zina¹⁸¹ ise nefret edilen şeylerin en büyüğüdür. Hz. Aişe hakkında çıkan söylenti, peygamber karılarının zinakar olması caiz

¹⁷⁵ Muhammed Esed, *Kuran Mesajı*, (trc. C. Koytak, A. Ertürk), İşaret Yy, İstanbul, 1999, 927; Ateş, *Kuran'a Göre Peygamberlere İsnat Edilen Günahların Mahiyeti*, 19, 25.

¹⁷⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1061.

¹⁷⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 381.

¹⁷⁸ Bakara 2/143.

¹⁷⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1234-1235, 1505; Kasas 28/86.

¹⁸⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 429.

¹⁸¹ Bizim zina olarak çevirdiğimiz الكشخة kelimesinin sözlük anlamı biraz daha ağırdır.

olmadığı için ifk ve bühtan yani apaçık ve büyük bir iftira olarak isimlendirildi.¹⁸² Allah, resulün kendisini ve eşlerini zinakar olmaktan korur.¹⁸³

2.2.1.4. İsmet ve Zelle

Vacip sıfatların konusuna giren durumlarda zelle gerçekleşmez. Zelle, insani durumlar çerçevesinde değerlendirilir.¹⁸⁴ Zelle sözlükte ayağı kaymak, sürçmek, yanılmak anlamındadır. Kasıtsız çıkan gayrı meşru davranıştır.¹⁸⁵ Nebiler, azap ve kınamayı gerektirecek bütün kusur, günah, boş işlerden uzaktır. Azap ve kınamayı gerektirmeyen, unutma, yanılma, tercihte en evlayı bulamayan içtihadı hata ve kusurlar, vahiy gelmeyen konularda en iyi yerine iyiyi seçtikleri içtihatlar zelle olarak isimlendirilir ki, bunlar, ismet sıfatına hanel getirmez.¹⁸⁶ İnsan olmaları sebebiyle büyük günah derecesinde olmayan ve adına zelle denilen bu hatalar, Allah'ın nebileri uyarması ve ondan vazgeçirmesi ile mutlaka düzeltilir.¹⁸⁷

Nebinin, Allah'ın rızasını kazanmak ve O'na yaklaşmayı temin etmek için yaptığı içtihatlar, şeriatın tefsirindeki zorluklar, yanılma, unutma vb. sebeplerden dolayı bazen muradı ilahiyeye ters düşebilir. Çok küçük, hafif hatalar, zelle türünden ayak sürçmeleri peygamberlerden sadır olabilir. Bu takdirde Allah, onları uyarır ve bu fiilleri işlemekten uzak tutar. Hz. Peygamber'in Ümmü Mektum'la yaşadığı, Hz. Adem,¹⁸⁸ Hz. Nuh,¹⁸⁹ Hz. İbrahim,¹⁹⁰ Hz. Yusuf,¹⁹¹ Hz. Yunus¹⁹² ve Hz. Davut hakkında varit olan ve zahirinde günah işlenmiş intibai uyandıran ayetlerin, hakikatte günahla ilgisi yoktur. Bu ayetlerdeki fiillerin çoğunluğu ya nübüvvetten önce olmuştur ya da mevzuu masiyet, günah değil sadece daha iyisini yapmamaktır.¹⁹³

Zemahşeri'ye göre zelle, nebiler için zulüm diye isimlendirilen ama nefret uyandırmayan, ayak kaymasından mütevellit küçük günahlardır.¹⁹⁴ Nebilerden, nadiren bazı küçük günahlar sadır olur; zira peygamberler, alemler (yani tüm insanlık) için seçilmiş

¹⁸² Zemahşeri, *Keşşaf*, 883. Zemahşeri, Kuran'da isyankarları tehdit eden ayetlerin hiçbiri ifk olayındaki kadar sert değildir der. Zemahşeri, *Keşşaf*, 884.

¹⁸³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 576, 1058.

¹⁸⁴ Uludağ, Süleyman, *İslam'da İnanç Konuları ve İtikadi Mezhepler*, Marifet Yy, İstanbul, 1992, 190.

¹⁸⁵ Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Terimler Sözlüğü*, 346.

¹⁸⁶ Selvi, *Ehl-i sünnet İnanıcı*, 124; Adam, *Bazı Kelam Problemleri*, 166.

¹⁸⁷ İmam Maturidi, *Risaletü'l-Akaid* (Akaid Risaleleri İçinde) 107; Kılavuz, *Akaid*, 138-139.

¹⁸⁸ Bk. Bakara 2/37, Taha 20/115.

¹⁸⁹ Hud 11/45-46.

¹⁹⁰ Bk. Bakara 2/258-260, Enam 6/76-79.

¹⁹¹ Yusuf 12/21-34.

¹⁹² Zemahşeri, *Keşşaf*, 1139; Enbiya 21/87, Abese 80/111, Enfal 8/67-68, Tevbe 9/4, 23.

¹⁹³ Toprak-Gölcük, *Kelam*, 282-283.

¹⁹⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 813, 953-954.

günahsız kişilerdir.¹⁹⁵ Zemahşeri'nin, nebileri insani doğasından tamamen soyutlamadığı için nebilerin zelle türünden davranışlarını müsamaha ile karşıladığını şu örneklerden çıkarabiliriz.

Bilmen'e göre Hz. Adem'in yasak ağaçtan yemesi ise zuhur ve nisyan eseridir, kasten irtikap edilmiş bir masiyet değil.¹⁹⁶ Zemahşeri'ye göre de Hz. Adem, kendisine verilen ahdi ve emri unutmuş ve azmetmemişti, güçlü bir irade ve kararlılık sergilememişti.¹⁹⁷ Kalbi ilgilendirip ihlas vasfını içeren amellerden ve salih fikirlerden uzak olması hasebiyle kınanmıştır.¹⁹⁸ Taha 20/121 de Hz. Adem'in fiiline hata veya zelle demedi *وَعَصَىٰ آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَىٰ* dedi. Tiksinti uyandırmayan küçük bir hatanın 'İsyan etmek' gibi şiddetli, ağır sözlerle kınanması ve davranışının rüşt ve hayırdan çıkıp, şaşkınlık (ğayy) olarak nitelenmesi, inananların bundan ibret alması, böylece değil büyük günahları, küçük günahları bile hafife almaması içindir.¹⁹⁹

Zemahşeri'ye göre Hz. Peygamber'in Zeynep hakkındaki duygularının ifşa edilmesi, nebinin içi-dışı bir, işlerinin sağlam ve sürekli tekrar eden hallerine cevap olması içindir. Resul, nefsindeki işle ayıplanmadı, şehvetini bastırmak ve Zeynep'i takip ve özleminden nefsinin baskılamak ile emrolunmadı. Çünkü bunlar, insan iradesi dışında olan ve şeriatça çirkin olmayan şeylerdir.²⁰⁰ Zemahşeri'ye göre Hz. Yusuf'ta niyet vardı ancak kadındaki meyil gibi bir meyil yoktu, olsaydı Allah, Hz. Yusuf'u övmezdi. Hz. Yusuf'tan en küçük bir zelle vaki olsaydı, bu durum ve onun tövbesi açıklanarak zikredilirdi.²⁰¹ Hz. Yusuf'un hapisten çıkmak için Allah'tan başkasından yardım istemesi ise zelledir.²⁰² Hz. Yakup, Allah'tan değil de '*Kurdun yemesinden korkuyorum*' dediği için Cebrail, Hz. Yusuf'un Hz. Yakup'a mektup yazmasını yasaklamıştı.²⁰³ Ayrıca Hz. Yakup, Hz. Yusuf hakkında komşusuna dert yanmasından dolayı da uyarılmıştır ancak oğul imtihanını kazanmıştır çünkü bağırıp çağırmadı, isyan etmedi, Allah hakkında kötü bir zanna düşmedi, sadece güzel bir şekilde sabretti.²⁰⁴ Zemahşeri'ye göre, Hz. Davut'un iki tarafı da dinlemeden hasımlardan birinin diğerine zulmettiğine hükmetmesi, hasmın arkadaşının

¹⁹⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 937; ayrıca bk. Enbiya 21/63, Saffat 37/89.

¹⁹⁶ Bilmen, *Muvazzah İlmî Kelam*, 184.

¹⁹⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 812.

¹⁹⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 66.

¹⁹⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 813.

²⁰⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1061.

²⁰¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 607-608.

²⁰² Zemahşeri, *Keşşaf*, 617.

²⁰³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 635.

²⁰⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 629-630.

suçunu itiraf etmesinden sonradır.²⁰⁵ Hz. Süleyman ise tevekkülle Allah'a sığınmadığı veya inşaallah demeksizin kesin konuştuğu için hata etti. Hata konusundaki üçüncü ihtimal ise o, bir cinle yaşadığı olayda hata etti ama hatasında ısrar etmedi, hatasından dolayı hemen tövbe etti.²⁰⁶

2.2.1.5. İsmet ve Şüphe

İnsanın kalbindeki kararsızlığa rayb (şek, şüphe, kuşku) denir ki bu, insanda endişe ve sıkıntıya sebep olur. Mürîb ise şüphe, kuşkuya düşüren şeydir. Kafirler kendilerini 'Mürîb' kelimesi ile ifade ettiler. Kaygı, tasa, tam olarak tatmin olmama, beklentiye karşılık bulamama, huzursuz olma durumlarından kurtulamadıklarından dolayı karşılarındaki düzgün ve dürüst kişiler olan nebileri de kendileri gibi hasta ve bunalımlı kabul ettiler.²⁰⁷ Zemahşeri'ye göre kafirlerin şüphesi ile nebilerin şüphesi aynı değil. Müşrikleri, iman etmekten alıkoyan yegane şey, kalplerine kök salmış şüphedir ki onlar, peygamberin nebi olmasını kabullenemedi.²⁰⁸ Kafirlerin şek-şüphesi hakiki anlamdadır, iman etmemelerinin sebeplerinden biridir, peygamberinki ise 'Varsayalım ki' anlamında bir temsil ve farzı muhaldir. 'Farz edelim ki peygamberliğinden şüphen var, git Ehl-i kitaba sor' anlamındadır.²⁰⁹ 'Ortak koşarsan amelin boşa gider'²¹⁰ ayeti de böyledir. Bu ayet 'İhtimal yok ama faraza şirke düşersen' anlamındadır.²¹¹

Zemahşeri'ye göre nebi de olsa ilim, beyyine geldikten sonra, kafirin hevasıyla oluşturduğu şüpheler üzerine kurulu dine uyanı, Allah rezil rüsva eder, yüzüstü bırakır, helak eder de kimse onu koruyamaz, ona yardım edemez.²¹² Zemahşeri'ye göre bu durum diğer peygamberler için de geçerlidir. Hz. İbrahim'in de şüphesi yoktu ama ölümlerin nasıl diriltildiğini görmekle, kalbi mutmain olmuş, yakini imana ulaşmıştır.²¹³ Hz. Salih de öyle, kesin bilgi ve belge ile Allah'ın resulü olduğunu yakinen biliyordu ancak müşriklerin, bir an kendisinin nebi olma ihtimali hakkında düşünmeye teşvik ediyordu.²¹⁴ Aynı şeyler 'Allah ile beraber bir başka ilaha dua etme; yoksa azaba uğratanlardan olursun!'²¹⁵ ayeti için de geçerlidir. Allah, nebisinin şirk koşmayacağını bilir; fakat nebisinin ihlas ve

²⁰⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1150-1153.

²⁰⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1156-1157.

²⁰⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 21, 580.

²⁰⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 735.

²⁰⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 560; ayrıca bk. Yunus 10/104, Hud 11/62, 110, Neml 27/66, Sad 38/8.

²¹⁰ Zümer 39/65.

²¹¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1183.

²¹² Zemahşeri, *Keşşaf*, 429.

²¹³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 560.

²¹⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 580.

²¹⁵ Şuara 26/213.

takvasını arttırmak için onu hareketlendirmek istemektedir.²¹⁶ Ancak Zemahşeri, Hz. Nuh'un, oğlu için kurtuluş duasında bulunmasını cahillik ve gabavet olarak görür ve onun durumunu izah eder. Hz. Nuh muhtemelen, üvey oğlu hakkında hüküm verildiğini ve ailesinden kimin kurtulacaklardan istisna edildiğini bilmiyordu. Şüphesini gidermek istedi, şüpheye düştüğü için de ihtar aldı.²¹⁷

2.2.1.6. İsmet ve Tebliğ

İsmet sıfatı, vahyi, nebilerin düşünce ve çabalarından ve şeytanın müdahalesinden korur. İnananların sayısını artırmak gibi insani düzeyde makul görünen ancak vahye bir şekilde tesir etme ihtimali olan düşünceler nebilerden sadır olabilir. İsmet sıfatı ile ayetlerin içerik, lafız, nüzul zamanı vb. hususlarda nebi veya bir başkasının hiçbir tesiri ve dahli olamaz. Mesela Kureyş, 'gazap ayetlerini rahmet ayetleri ile değiştir' demiş, Sakif kabilesi ise Müslüman olmak için namaz kılmama şartını koşmuştu. Nebinin, bu talepler üzerinde düşünme ihtimaline karşı uyarılması,²¹⁸ Zemahşeri'ye göre Hz. Peygamber'in korunduğunu ve ona sebat (destek, motivasyon) verildiğini gösterir.²¹⁹

Zemahşeri'ye göre tebliğdeki sıkıntılar ve kişileri İslam'a kazandırmadaki hırsından dolayı, tahrik içermeyen ve daha ılımlı ayetler bekleyen Hz. Peygamber, kendisi ve müminler için bir imtihan olan –ki bu olay ile imanı zayıf olanlar irtidat etti- ğaranik olayını yaşamıştır. O, şeytanın vesvesesiyle sehven söylediği '*Tilke'l-ğaraniku'l-ula ve inne şefaatehunne le-turteca*' sözünü, Cebrail'in uyarısı ile hemen düzeltti.²²⁰ Görüldüğü üzere Zemahşeri, ismet sıfatı dairesine, hurma aşılama²²¹ gibi nebinin dünyevi bilgi ve tecrübesindeki hatalarını veya tiksinti ve nefret uyandırmayan küçük günahlarını²²² ve vahyin seyri hakkındaki temennilerini katmıyor. Zemahşeri'ye göre nebilerde bu tür şeyler gerçekleşebilir. Ancak tebliğ ve örnek olabilecek davranışlar, ilahi koruma ve denetim altındadır. Bunlarda nebi hata yapamaz.

2.2.2. Tebliğ

Tebliğ sözlükte taşımak, ulaştırmak, götürmek, bildirmek, açıklamak²²³ anlamlarına gelir. Allah'ın hükümlerini ve vahyi eksiksiz bildirme emridir. Nebi için tebliğde susma,

²¹⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 948; ayrıca bk. Hakka 69/44, Yunus 10/94.

²¹⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 572, 576.

²¹⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 729.

²¹⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 730.

²²⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 853.

²²¹ Yüksel, *Sistemik Kelam*, 144.

²²² Zemahşeri, *Keşşaf*, 813.

²²³ İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanü'l-Arab*, Daru's-Sadr, 1883, 'Blğ' md, VIII, 419.

nakletmeme, değiştirme, geciktirme-erteleme, artırma-eksiltme²²⁴ yoktur. Nebi için ‘Ketm’ (gizlemek) muhaldır, yoksa o, emanete ihanet etmiş olur. ‘Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ etmezsen O'nun elçiliğini yapmamış olursun.’²²⁵ Tebliğin amacı, insanların Allah’a karşı bir hüccetlerinin olmaması, bir bahane ile kendilerini savunma imkanlarının ellerinden alınmasıdır. Kimse tebliğden sonra özür beyan edemez.²²⁶

Zemahşeri'ye göre nebi, kendisine indirilen her şeyi aksatmaksızın ümmetine aktarır, başına gelebilecek muhtemel kötülüklerin korkusu olsa da, uygun zaman gözetmeksizin, bir murakıbyn direktifini de beklemeden eksiksiz tebliğ eder. Ayetin biri diğerinden daha önemli değil, ayetlerden birini inkar etmek, bütün ayetleri inkar etmektir. Tek ayetin hatta tek kelimenin gizlenmesi ile vahyin tamamı tebliğ edilmemiş, mesaj iletilmemiş olur.²²⁷

Zemahşeri'ye göre nebi, yaptığı tebliğin ashabındaki pratik yansımalarını yerinde görmek için, gizlice gece yarısı evleri gezip teftiş eder,²²⁸ tebliğine yani uyarıya en yakınından başlar. Zemahşeri'ye göre tebliğde, alçak gönüllülük ve nezaket esastır²²⁹ ve tebliğ sonsuza kadar sürmez; yalanlamayı inatla ve kararlılıkla sürdürüp icabetlerinden umut kesilen münkirlerin peşleri bırakılır,²³⁰ çirkinlikleri dillendirilmez, daha da iman edeceklerine dair ümit beslenilmez, onlarla uğraşmaya değmez, onlara nasihat ve uyarı biter.²³¹ Nebi artık tebliğ konusunda mazurdur. Apaçık delil ve burhanlarla çirkin batıl, anlamsız, geçersiz, kötü bir davranış olduğunu açıkladıktan sonra nebinin üzerinde herhangi bir mükellefiyet kalmaz.²³²

2.2.3. Emanet

Nebiler, peygamberlik vazifesini aldıktan sonra tamamen Allah'ın kontrol, sevk ve idaresinde hareket ederler. Hangi ayetin ne zaman, nasıl, nerede geleceğini bilemezler, gelecek ayeti erteleyemezler. Vahiye ekleme-eksiltme yapamazlar. Mal, mülk, namus ve

²²⁴ Bk. Zemahşeri, *Keşşaf*, 1436.

²²⁵ Maide 5/67.

²²⁶ Maturidi, *Te'vilatü'l-Kuran*, II, 383; Komisyon (İ. Karagöz, F. Karaman, İ. Paçacı, M. Canbulat, A. Gelişgen, İ. Ural), *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİBY, Ankara, 2010, 639; Karadaş, Cağfer, *İslam Akaidi*, Ay Yy, Ankara, 2017, 167; Toprak-Gölcük, *Kelam*, 283-284; Adam, *Bazı Kelam Problemleri*, 157; Gündoğar, *İslam Akaid Esasları*, 103. Ayrıca bk. Teklife Karşı Bahaneleri Giderme.

²²⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 344.

²²⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 949.

²²⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 948, 777.

²³⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 548; ayrıca bk. şuara 26/216.

²³¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 669-670.

²³² Zemahşeri, *Keşşaf*, 688. Zemahşeri'ye göre Burhan ve Apaçık Nur'dan kasıt Kuran olabileceği gibi burhandan kasıt hak din veya Allah'ın resulü, apaçık nurdan kasıt ise herkesi aciz bırakan Kuran'ın açıklayıp tasdik ettiği şeylerdir. Zemahşeri, *Keşşaf*, 313.

sözlerinde bütün insanların güvenine layıktırlar. Nebilerin hain,²³³ döne ve kalles olması muhaldir.²³⁴ Nebi aldatmaz, yanıltmaz, anlaşmalarına sadık kalır,²³⁵ kimseden korkmaz, endişelenmez, tebliğde uydurma ve unutmaması olmaz.²³⁶

Zemahşeri'ye göre de nebiler güvenilir, emin kişilerdir; emanete asla ihanet etmezler, ganimetten gizlice bir şey aşmazlar, hile yapmazlar ve aldatmazlar. Nebilerin içlerinde 'Ğil'²³⁷ bulunmaz.²³⁸ 'Vahiy üzerine itham edilir de değildir.'²³⁹ Allah, nebisini hafaza melekleriyle kovulmuş şeytandan ve onun vesvese, ekleme-çıkarma gibi karıştırmalarından hıfz eder.²⁴⁰ Denilebilir ki Zemahşeri'ye göre bu yüzden şeytanın, Kuran'ın nüzulü ve hıfzı konularında nebilere sataşması (tasallutu) mümkün değildir. Şeytan, peygamberlerin kalplerini eğlence yeri yapamaz. Nebinin kalbine yerleştirilen Kuran'ı unutturamaz.²⁴¹ Peygamberlerin, tebliğde değil de dünyevi işlerde unutkanlıkları caizdir. Namaz ve oruç gibi bir ibadet esnasında yanılma ve unutma çok az da olsa meydana gelebilir. Ama bu yanılma ve unutma, insanlara kolaylık sağlayacak hükümlerin nüzulüne sebep olduğu için esas maksada zarar getirmez ve teşrii ahkamda maslahattır. Çünkü böyle bir yanılma ve unutma, bir hikmetten ötürü Allah tarafından nebide meydana gelir.²⁴² Bu tip durumlara düşen müminler için bu gibi hallerin öğreticiliği vardır.

Zemahşeri, 'Bir peygamber emanete hıyanet etmez'²⁴³ ayetinin, Bedir savaşı sırasında 'kaybolan kumaş parçasını Hz. Peygamber aldı' diyenler hakkında veya Uhud savaşı sırasında Bedir savaşında olduğu gibi, ganimetten kim eline ne geçirirse ona sahip olacak veya gözcüler ganimete dahil edilmeyecek algısından dolayı indiğini ayrıca Hz. Peygamberin yerlerini terk edenlere, 'Sizler, bizim maldan bir şeyler aşıracağımızı düşündünüz' dediğini aktarır. Nebinin ganimet paylaşımını adil yapması için olay, ayette mübalağalı anlatılmış, peygamber dağıtım konusunda itap edilmiştir, dağıtımdaki muhtemel küçük bir kayırma, neredeyse zimmete mal geçirmek gibi lanse edilmiştir.²⁴⁴

²³³ Neseft, *Bahru'l-Kelam*, 52; Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 145; Erdemci, *Kelam İlmine Giriş*, 165; Kılavuz, *Akaid*, 138; Gündoğar, *İslam Akaid Esasları*, 101.

²³⁴ Uludağ, *İslam'da İnanç Konuları*, 187.

²³⁵ Selvi, *Ehl-i sünnet İnanıcı*, 128.

²³⁶ Hakka 69/44-47, Ala 87/6-7; Selvi, *Ehl-i sünnet İnanıcı*, 128; Doğan, *İslam İnanç Esasları*, 141.

²³⁷ Ğil: Sinede gizli öfke, kin ve nefret. Ğulul ise haksızlık edilenler, bazı gazilerin ganimetten mahrum kalmasıdır. Zemahşeri, *Keşşaf*, 226.

²³⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 226.

²³⁹ Tekvir 81/24.

²⁴⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1437. Bk. Neseft, *Bahru'l-Kelam*, 52.

²⁴¹ Yüksel, *Sistematik Kelam*, 144. Ayrıca bk. İsmet ve Tebliğ.

²⁴² Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelam*, 187; Baki, *Telhisu'l-Kelam* 160.

²⁴³ Aliimran 3/161.

²⁴⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 226.

Zemahşeri, Hz. Yusuf'a isnat edilen hırsızlık hakkında ise dört ihtimal sıralar. Bu ihtimallerin hepsi o çocukken olmuştur. Dedesinin (Annesinin babası) putunu alıp kırmış ve çöpe atmıştır. Puthaneden, altından mamul bir putu, tapmasınlar diye alıp gömmüştür. Evlerindeki keçi veya tavşanı dilenciye vermiştir. Son ihtimal ise halası, Hz. Yusuf'u Hz. Yakup'a iade etmemek için Hz. İbrahim'den kalan altın kemeri, Hz. Yusuf'un beline takmış, çaldı bahanesi ile Hz. Yusuf'u Hz. Yakup'tan geri almıştır.²⁴⁵

2.2.4. Sıdk

Sıdk öz, söz, fiil, niyet ve hedeflerinde dosdoğru, emin, dürüst, mert, samimi olmaktır. Sıdkın tam anlamıyla nebilerde tecelli eder. Nebilerde yalan veya yapmacık şeyler, dini alanda yanlış, noksan, ayıp ve kusur bulunmaz.²⁴⁶ Nebiler, peygamberlikten önce de sonra da hile ve iftiraya girişmez. Bu yüzden nebinin sözleri, gerçeğe tamamen uygundur, hakikatin kendisidir. Yalan ise insanların güvenini bitirir.²⁴⁷ *'Onların sözlerinin seni üzdüğünü biliyoruz. Aslında onlar seni yalanlamıyor, fakat o zalimler Allah'ın ayetlerini inkar ediyor.'*²⁴⁸ *'Eğer nebi, Bize karşı, Kuran'a bazı sözler katmış olsaydı, Biz onu kuvvetle yakalardık, sonra onun şah damarını koparırdık. Kimse de onu bizden koruyamazdı.'*²⁴⁹ Ayetleri de nebinin sıdkına ve emin oluşuna delildir. Kafirlerin inatlarından dolayı yalan saydıkları şey ise ayetlerin mesajıdır.

Zemahşeri'ye göre nübüvvet müessesinin temeli, doğruluktur.²⁵⁰ Allah'ın dininde önderlik etmeye layık olan birinin, önce kendisi doğru yolda olmalıdır; bu kişi Allah tarafından sıdk üzere olmaya memurdur; nebinin hidayet konusuna hanel getirecek bir davranışta bulunması veya işini ağırdan alması düşünülemez. Nebiler, hidayete davet işinde önce kendisi hidayete erer, çünkü nebinin hidayetinden faydalanma geneldir ve kişiler, hidayet üzere olan bir kişiye uymaya meyillidir.²⁵¹

Zemahşeri'ye göre Allah, nebilerini herhangi bir konuda yalancı çıkarmaz ancak nebiler de hevasından konuşmaz, rastgele davranmaz. Zemahşeri bunu şöyle örneklendirir: Hapiste iki gencin Hz. Yusuf'a tevil etmesi için anlattığı rüya, görülmemiş veya yalan aktarılmış olsa da, Hz. Yusuf'un dedikleri aynen çıkacaktı.²⁵²

²⁴⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 627.

²⁴⁶ Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 592; Selvi, *Ehl-i sünnet İnancı*, 127; Doğan, *İslam İnanç Esasları*, 140.

²⁴⁷ Bilmen, *Muvazzah İlmî Kelam*, 185; Kazancı, *İslam Akaidi*, 165; Kılavuz, *Akaid*, 137-138; Gündoğar, *İslam Akaid Esasları*, 100.

²⁴⁸ Enam 6/33.

²⁴⁹ Hakka 69/44-48.

²⁵⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 774.

²⁵¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 831.

²⁵² Zemahşeri, *Keşşaf*, 615.

Zemahşeri'ye göre bir peygamberin, inanılması asla düşünülemez bir sözü, inanılmasını umut ederek söylemesi sıdk (doğruluk) ve fetanet (akıl ve zeka) ilkesine ters düşer.²⁵³ Bu yüzden Hz. İbrahim ve Hz. Yusuf yalan söylememiştir. Hz. Yusuf'un kardeşlerine 'Hırsızısınız' diyen Hz. Yusuf ise –tellal da demiş olabilir- tevriye, çözüme kılıf bulma yoluna gitmiştir. Yalan söylemeyi varsaymak, muhatabı yalancılıkla suçlamak değildir. Yani nebiler yalan, iftira, bühtan konuşmaz. Allah, nebilerin çeşitli maslahatlara ulaşması için onlara çeşitli hile-i şerriyeler (meşru çıkış yolları) ilham etmiştir. Zaten şeriat maslahatı celp, fesadı def etmek içindir. Hz. Yusuf gibi diğer nebiler de bu tür çıkış yollarına başvurmuştur. Eyyüp, bir demet sap ile yeminini gerçekleştirmiş, Hz. İbrahim, – aralarındaki din kardeşliğine binaen- kız kardeşim diyerek karısını kafir eline düşmekten kurtarmıştır.²⁵⁴ Hz. İbrahim, puthanede kendisini yalnız bırakmayanları başından savmak için nücum ilminin işaretleriyle onlara, taun hastalığına tutulacağını söylemiş, putları kırınca da ima, alay, tariz ve tevriye içeren takrir yolunu tutmuştur. O, boynunda ölüm olan herkes hastadır düşüncesini veya kendi nefsinin hasta olduğunu kastetmiştir. Kaldı ki savaş, küsleri barıştırma vb. durumlarda hile ve takiye yapmak, yalan söylemek caizdir.²⁵⁵

Zemahşeri'ye göre bu tür tarizli ifadeler, kafirlerin aklına farklı anlamlar getirir ve istiğfar gerektiren günahlardan değildir. Zemahşeri, peygamberlerin bu türden istiğfarını, onların benliklerini kırıp Rablerine karşı kendilerini alçaltmasına yorar. Nebinin, kendisinin affedileceğine kesin gözüyle bakmaması, ümmetine yönelik bir talimdir; günahlardan sakınmaları ve haddi aştıklarında ise af dilemeleri gerektiğini göstermek bakımından bir lütuftur.²⁵⁶ Yine Hz. Musa da Hızır'a karşı 'Unuttuğum şeyden dolayı beni muaheze etme' diyerek Hz. İbrahim gibi tarizde bulunmuş, böylece yalan söylemeden derdini anlatmıştır.²⁵⁷

Huneyn günü müminler ilk şokta dağılırken, Nebinin tek adım geri atmayıp tek başına da kalsa cesaret ve metanetle savaşa devam etmesini Zemahşeri, nebinin nübüvvet davasındaki sıdkına, doğruluğuna delalet eden ayetlerden sayar. Sayıca çok olmalarına rağmen o gün müminlerin dağılması, sayıca az olmasına rağmen Bedir'de net bir galibiyet sergilemesi ve her ikisinde de Hz. Peygamber'in zafer vaadinin gerçekleşmesi, onun

²⁵³ Bayer, İsmail, *Zemahşeri'nin Keşşaf Adlı Tefsirinde Karşılaştırma Yöntemi*, DÜİFAD, 2016, 18/1, 29.

²⁵⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 626-627; ayrıca bk. Saffat 37/89.

²⁵⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 830, 1132-1133.

²⁵⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 937; ayrıca bk. Enbiya 21/63, Saffat 37/89. Ayrıca bk. İsmet ve İmtihan.

²⁵⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 758.

sözünde doğruluğunu belgeler.²⁵⁸ Görüldüğü üzere Zemahşeri zaferi, inananların sayı veya silah donanımlarına değil, Allah'ın nebisine olan zafer vaadine bağlıyor. Allah vaadine sadıktır.

2.2.5. Fetanet

Fetanet sözlükte üstün akıl ve muhakeme, ince görüş ve şuur, çabuk ve derin kavrayış, zihnin berraklığı anlamlarına gelir.²⁵⁹ Fetanetin zıddı hamakat, gabavet ve belahattır.²⁶⁰ Ehl-i sünnete göre fetanet, muarızları ve düşmanları zorlamak, ikna etmek ve karıştırmak için nebinin anlayış, ileri görüş, düşünce, feraset, zeka, hikmet ve büyük sezgi gücüne sahip olmasıdır. Nebilerin basiret ve kalp gözleri açıktır. Peygamberlerde fetanet devamlı faal halde bulunur ve hiçbir zaman zayıflamaz, ihtiyarlıkla malul hale gelmez. Nebiler, uyuşukluk, ahmaklık ve düşüncesizlikten uzak²⁶¹ ve devamlı müteyakkızdırlar, nebilere gaflet arız olmaz.²⁶²

Fetanet sahipleri her işte sağlam bilgi edinme, her meseleyi enine boyuna kuşatma ve sahih ile fasidi ayırt etme kudretine, en ince ve titiz işleri, gizli meseleleri öğrenme ve gayet isabetli karar alma kudretine sahiptir²⁶³ diyen Zemahşeri'ye göre resuller sapıklık, sefihlik vb. ile itham edilemez. Nebilerin sahip oldukları güzide edep ve ahlaklarından dolayı muterizlere verdikleri cevap ve gösterdikleri davranışlarda olgunluk, teenni ve hilm vardır. Nebiler, kavimlerine aynı dille mukabele etmediler, onların seviyelerine düşmediler.²⁶⁴ Fetanet sıfatına ters düşen sefeh sıfatı, akıl kıtlığı, hafif meşrep, kafası az çalışan ahmak, basiretsiz kişilerde olur, ilk inananlarda olmaz, nebilere hiç olmaz. Yahudilerin, başta Yahudilikten İslam'a geçenler olmak üzere, inananlara sefih demesi ise kıskançlık veya kendilerinin sefih olmalarındandır. Çünkü Abdullah b. Selam ve diğer müminler delil ve ilimle inandı. Onların çoğu ise taklit yüzünden Yahudilikte kaldı.²⁶⁵

3. NEBİLERİN GAYBI BİLMESİ

Gayb sözlükte gizlenmek, görünmemek, uzaklaşmak anlamalarına gelir.²⁶⁶ Beş duyu ile algılanamayan aleme gayb, mana, gerçek, ruhlar veya melekut alemi denilir.²⁶⁷

²⁵⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 480-481, 499-500.

²⁵⁹ Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 180; Selvi, *Ehl-i sünnet İnancı*, 130.

²⁶⁰ Uludağ, *İslam'da İnanç Konuları*, 188.

²⁶¹ Toprak-Gölcük, *Kelam*, 279; Doğan, *İslam İnanç Esasları*, 141.

²⁶² Bilmen, *Muvazzah İlmî Kelam*, 185; Alptekin, Mehmet, *Sorularla Tevhit ve Akaid*, Çıra, Yy, İstanbul, 2014, 81.

²⁶³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 49.

²⁶⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 422.

²⁶⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 131.

²⁶⁶ Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 200.

²⁶⁷ Selvi, *Ehl-i sünnet İnancı*, 16.

*Gaybın anahtarları Allah'ın katında olduğu*²⁶⁸ için *gaybı bilmek, Allah'a mahsustur,*²⁶⁹ başka hiç kimse bilemez. Nitekim ayette '*Gaybı bilseydim, daha çok iyilik elde ederdim, bana, hiç bir fenalık da dokunmazdı.*'²⁷⁰ denilmiştir.

Zemahşeri'ye göre gaybı bilmek, bir peygamberin sıfatı ve özelliği değildir. Peygamber gayb konusunda cimri değildir, yani kendisine gelen vahyi tebliğde, kısıntıya gitmez veya başka bir şüpheyle itham edilmez.²⁷¹ '*Allah bütün gaybı bilir. Fakat gaybını hiç kimseye açmaz. Dileyip seçtiği ve razı olduğu nebi istisna.*'²⁷² Gaybı bilen Allah, sadece nübüvvet için seçtiği kişilerden dilediğine, gaybi konulardan dilediği bazısını bildirir. Her razı olduğuna gaybı bildirmez. Gayba kimseyi muttali kılmaz. Keramet yoluyla gayb bilinemez. Çünkü evliyalar sadece razı olunanlardır, resullerden değil. Müneccim ve kahinler de gaybı bilemezler çünkü bunlar razı olunanlardan değil, gazap, hiddet ve öfkeyi çekenlerdendir. Peygamberler yalnız vahyedileni bildirir.²⁷³ '*Allah kalplerinizdekini bilir*'²⁷⁴ Yoksa nebi, kalplerde olanı bilemez. Hz. Peygamber'in, gayba ilişkin verdiği bilgiler ise Allah'ın kendisini muttali kıldığı '*Şu münafık, şu mümin*' vb. bilgilerdir.²⁷⁵ Zemahşeri gayb konusunda, İbn Sina ile ayrışır. İbn Sina'ya göre Nebi, geleceği bildiği için olacak şeyleri haber vermektedir.²⁷⁶ Zemahşeri, ayetlere ters düşecek böylesi zorlama yorumlara girmez.

Sonuç olarak denilebilir ki, Zemahşeri'ye göre nebiler gaybı bilseydi ticaret, savaş vb. hiç kaybetmez ve hiç kötülüğe uğramazdı.²⁷⁷ Nebilerin bile bilmediği gaybı ise hiç kimse bilemez. Fal okları ile gayba dair çıkarsamalar yapılamaz, fal ile kısmet aramak fasıklıktır çünkü mesele, Allah'ın kendisine sakladığı gayb ilmiyle ilgilidir. Bu bilgiyi edinmenin, istinbat etmenin çıkar bir yolu yoktur.²⁷⁸

4. NEBİLERİN CİNSİYETİ

Kuran'da, Hz. Musa'nın anasına vahyedildiğini²⁷⁹ ve Sare'ye müjde verildiğini²⁸⁰ bildiren ve Hz. Meryem'in peygamber olarak seçildiği izlenimini uyandıran²⁸¹ ayetler

²⁶⁸ Enam 6/59.

²⁶⁹ Bk. Yunus 10/20, 61, Neml 27/65, Hud 11/123, Nahl 16/77, Kehf 18/26, Fatır 35/38, Hucurat 49/18.

²⁷⁰ Neml 27/65.

²⁷¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1477.

²⁷² Cin 72/26-27.

²⁷³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 233, 1265, 1436. Ayrıca bk. Velayet, Keramet ve Takva.

²⁷⁴ Ahzap 33/51, Fetih 48/18.

²⁷⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 233.

²⁷⁶ Sönmez, Vecihi, *Nübüvvet Tartışmaları*, Gündönümü Yy, İstanbul, 2005, 90.

²⁷⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 460.

²⁷⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 316.

²⁷⁹ Kasas 28/7; ayrıca bk. Adam, *Bazı Kelam Problemleri*, 184-185.

vardır. Bu yüzden Eşariler, Amidi (630/1233), İbn Hazm (456/1064), Kurtubi (671/1273) ve Beycuri (825/1422) gibi alimler kadınlardan da peygamber geldiğini savunur ama ‘Bunu teyit eden, bir mucize gösterdiler, tebliğ ettiler veya nebiliklerini ilan ettiler’ diyemezler.²⁸² Mutezileye göre kadınlar, aklen erkeklerden eksik olduğu için nebi olmaz.²⁸³ Çünkü nebilerin fetanet sıfatı var. Maturidilere göre peygamberlerin, erkek olması şarttır. Çünkü peygamberin, hak dine davet için insanlar arasına girip çıkması, ortaya atılması gerekir. Kadınlık ise örtünmeyi gerektirir. Hz. Meryem ve Hz. Musa’nın annesi için söz konusu edilen vahiy, dini vahiy değil, ‘*Rabbin bal arısına vahyetti*’²⁸⁴ ayetinde buyurduğu gibi, içgüdü veya beşeri ilham manasındaki vahiydir.²⁸⁵

‘*Senden önce de kendilerine vahyettiğimiz bir takım adamlar gönderdik*’²⁸⁶ türü ayetlerden dolayı Mutezile ve Maturidilerle paralel düşünen Zemahşeri’ye göre de nebi olarak gönderilenler arasında bir tek kadın bile yoktu.²⁸⁷ Zemahşeri’ye göre Hz. Meryem hakkındaki ayet, onun korku ve hüzünden, güvene ve rahata ermesi için²⁸⁸ Cebrail’in, kerametlere mazhar kılınan Hz. Meryem’le konuşması, Hz. İsa’nın nübüvvetine ait bir irhas, hazırlık veya Hz. Zekeriya’nın mucizesidir.²⁸⁹ Hz. Meryem ve Hz. Musa’nın annesine vahyedilmesi konusunda üç ihtimal var: Bu vahiy, zamanın bir peygamberi vasıtasıyla olmuştur. Havarilere²⁹⁰ veya bal arasına olan vahiy²⁹¹ gibidir. Nübüvvet maksatlı olmaksızın Hz. Meryem’e gönderilen melek gibidir.²⁹²

5. NEBİLERİN İNSAN OLUŞU

Nebiler, Allah’ın dilemesi dışında kendilerine fayda-zarar veremezler, çoğalır ve ölürlür.²⁹³ Zemahşeri’ye göre de insanlara gönderilen peygamberler yine kendileri de insan

²⁸⁰ Hud 11/71.

²⁸¹ Aliimran 3/42; Meryem 19/17. Kılavuz, *Akaid*, 140-141.

²⁸² Ahatlı, Erdiñ, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed’in Peygamberliği*, DİBY, Ankara, 2007, 28; Sönmez, *Nübüvvet Tartışmaları*, 159, 161. Kuran’ın aksine Eski Ahitte, kadınlardan peygamber gönderildiğinden bahsedilir. Sinanoğlu, Mustafa, ‘Semavi Dinlerin Kutsal Metinlerinde Nübüvvet Anlayışı’, *İslam’da Peygamber İnanç*, (İbrahim Coşkun Ed.), İstanbul, Ensar Yy, 2009, 35.

²⁸³ Yüksel, Emrullah, *Maturidiler İle Eşariler Arasındaki Görüş Ayrılıkları*, İstanbul, 2012, 126.

²⁸⁴ Nahl 16/68.

²⁸⁵ Maturidi, *Te’vilatü’l-Kuran*, VII, 404; Sabuni, *Maturidiye Akaidi*, 105; Kılavuz, *Akaid*, 142.

²⁸⁶ Bk. Nahl 16/43; Enbiya 21/7.

²⁸⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 636; Nahl 16/43, Enbiya 21/7 bu ayetlere göre çoğunluk kadın peygamberi kabul etmez. Toprak-Gölcük, *Kelam*, 277; Özarslan, *Pezdevi’nin Kelami Görüşleri*, 31.

²⁸⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 978.

²⁸⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 186.

²⁹⁰ Maide 5/111.

²⁹¹ Nahl 16/68.

²⁹² Zemahşeri, *Keşşaf*, 796.

²⁹³ Gölcük, *İslam Akaidi*, 119.

olmaları hasebiyle yer, içer, gezer, evlenirler.²⁹⁴ Nebinin, kavminin dilinden ve ırkıdan bir insan olması inananlar için büyük bir lütuftur, en büyük rahmet ve nimettir. Nebiler, tebliğ edilenler içinden çıktığı için nebinin doğruluk ve dürüstlüğü konusunda, toplumlarının bir şüphesi yoktu. Bu sebeplerden dolayı nebinin getirdiği ve söylediklerini tasdik konusunda insanların ona güvenmesi daha kolaydır. Ama münkirler, Allah'ın rahmet ve lütfu olan vahyi inkar edince –ki insanı nebisiz, başıboş bırakmak hikmetli birinin yapmayacağı abes bir iştir, Allah'ın rahmeti nübüvveti gerektirir- ‘Allah’ı hakkıyla takdir edemediler.’²⁹⁵ ‘Allah, meleklerden ve insanlardan peygamberler seçer.’²⁹⁶ Ancak irşat edici melek nebiler ya diğer meleklerle ya da beşerden olan nebilere gönderilir. Yeryüzü sakinleri, melek konumunda değil ki Allah onlara meleklerden nebi göndersin.²⁹⁷

Hız. Peygamber de ancak bir insandır, diğer insanlardan farklı olarak, ona ilahınızın bir tek ilah olduğu vahyolunuyor.²⁹⁸ Denilebilir ki Zemahşeri’ye göre, nebilere, diğer insanlardan farkları şunlardır: Masumdurlar, yapmayacakları şeyleri söyleyemezler çünkü emrettikleri şeylerden kendileri de sorumludurlar. Peygamberler günah işlemezler, işleselerdi dünya ve ahirette şahitlikleri kabul edilmez ve azapları ümmetlerininkinden çok daha fazla olurdu.

Anlaşılabacağı üzere resullerin, diğer insanların gösterdiği benzer tavırları göstermesi yadırganmaz. Çünkü peygamber, tebliğ görevini ifa ederken hiçbir zaman beşeriyet vasfının dışına çıkmaz. Peygamberlik, peygamberi bir takım ilahi sıfatlarla donatmaz. Bu peygamberlerde uluhiyetten asla bir cüz, parça bulunmaz. Bu gerçekleri ‘Allah ancak Meryem oğlu Mesih’tir’²⁹⁹ veya ‘Allah için üçüncüsüdür diyenler kafir olmuştur’ ayetinden öğreniyoruz.³⁰⁰ Zemahşeri’ye göre peygamberin, insan olarak diğer hemcinslerinden farkı yoktur. Mesela, normal insanlara olan vaadinden bile caymayan Allah’ın, resullerine olan vaadinde haydi haydi duracağını bilmelerine³⁰¹ rağmen, Allah’ın yardım va’dinin geciktiği zannına kapılıp nebi ve inananlar ümitsizliğin kıyısında gezdiler;

²⁹⁴ Furkan 25/20. Nebi eşleri, müminlerin anneleridir. Onların ceza ve mükafatları diğerlerine göre iki kattır. Bk. Ahzab 33/6, 30.

²⁹⁵ Enam 6/91; Zemahşeri, *Keşşaf*, 227, 384, 838; ayrıca bk. Bakara 2/151, Zuhruf 43/44. Nebinin insan oluşu ona uyum, ülfet ve muhabbet oluşumunu kolaylaştırdı. Maturidi, *Te’vilatü’l-Kuran*, II, 515; V, 362.

²⁹⁶ Hac 22/75.

²⁹⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 735.

²⁹⁸ Kehf 18/110; Fussilet 41/6.

²⁹⁹ Maide 5/72.

³⁰⁰ Maide 5/73.

³⁰¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 667; Allah’ın vaadi ve yardımıyla galip gelineceği konusunda ayrıca bk. Mümin 40/51, Mücadele 58/21, Rad 13/31.

sanki kafirler haklı, resul dedikleri kişi inananları kandırıyor, zafer gelmeyecek!³⁰²

Zemahşeri'ye göre nebilerin, insan olmaları hasebiyle kendi içlerinde mizaçları da farklıydı. Yardım va'di konusunda acelecilik eden nebilerden olan Hz. Lut, kavminin çok daha hızlı bir şekilde helak olmasını umuyordu ki 'sabah yakın değil mi' cevabını aldı.³⁰³ Tabi ki iman etmelerini hırsıyla istediği kişilerden karşılık göremeyince, nebi, onların kökünü kazımak isterdi, böylece hemencecik onlardan kurtulmuş olacaktı. İnsan nebi olduğunda, kendisinden öfke ve gazap kalkmıyor;³⁰⁴ mesela Hz. Musa, çok sertti,³⁰⁵ Hz. İbrahim halim selim,³⁰⁶ Hz. Yunus ise tefekkür sahibi olmakla temayüz etti.³⁰⁷

İnsanlara neden meleklerden bir nebinin gelemeyeceğini delilleriyle anlatan Zemahşeri'ye göre insanların, melekleri bu kadar abartmalarından olsa gerek, insanlar, melekleri Rahman'ın çocukları yerine koydular. Melekler ancak, sadece kendilerinde olan sıfat ve özellikler sebebiyle diğer varlıklardan faziletli, Rahman'a yakın ve değerli varlıklardır. Sözler ve amelleri Allah'ın emrine bağlıdır; emredilmedikçe eksik-fazla hiçbir şey yapmazlar. Allah'ın razı olduğu ve şefaahat edilmeye ehil kimselere -sevabının artırılması ve mertebesinin yükseltilmesi bakımından- şefaahat ederler. Korkulu ve dikkatli bir bekleyişler, Allah'ın azabından yana asla güvende olmazlar. 'Şirk koşarlarsa' diye şiddetli bir tehditle uyarılmaları ve cehennem azabından sakındırılmaları farzı muhal ve temsil kabilinden bir ifadedir, çünkü meleklerden isyan sadır olmaz, sadece inananlara durumun vahameti bildirilmektedir.³⁰⁸

Kuran cinlerin, '*Allah asla hiç kimseyi ba's etmeyecek (nebi göndermeyecek/ diriltmeyecek)*'³⁰⁹ zannından bahseder. Zemahşeri cinlere, cinlerden resul gelip gelmediği konusunda dört rivayet nakleder: Ayetin zahiri, cinlere de kendi cinslerinden resul geldiğini gösterir. Çünkü canlılar, kendi cins ve türünün örnek ve rehberliğini kabul eder ve onunla daha sağlıklı iletişim kurar. Nebiler sadece insanlardan gelir. Cinlere gönderilen ilk nebi, Hz. Peygamber'dir. Naklettiği son rivayette ise insanlara gelen nebiler, cinlere, cinlerden nebiler göndermiştir.³¹⁰ Nitekim Nusaybin veya Ninova'dan Hz. Peygamber'i dinlemeye gelen kendi kavimlerinin seçkinleri olan cinler, kavimlerine nebi olarak

³⁰² Zemahşeri, *Keşşaf*, 637; ayrıca bk. 133.

³⁰³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 585.

³⁰⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 377.

³⁰⁵ Araf 7/154.

³⁰⁶ Hud 11/75.

³⁰⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 238.

³⁰⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 823; Duha 93/4. Ayrıca bk. İsmet ve Şüphe.

³⁰⁹ Cin 72/7.

³¹⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 395. Benzer ifadeler için bk. Maturidi, *Te'vilatü'l-Kuran*, V, 234.

dönmuştür. Nebi, cinlerin eşrafından yedi veya dokuz kişilik bu ekibe tebliğde bulunmuştur. Bunlar sabah namazında Kuran'ı dinlemişlerdir. Bu da gösteriyor ki, Hz. Peygamber sadece Araplara değil, tüm insanlığa hatta cinlere de gönderildi.³¹¹ Said b. Cübeyr, 'Bu cinleri Hz. Peygamber, görmedi ve hissetmedi, vahiyle birlikte bu cinlerden haberdar oldu' dese de, Zemahşeri'nin zikrettiği diğer bir hadiste Hz. Peygamber'in, Hz. İsa'yı işitmemiş, Yahudilerden on iki bin cine, Mekke civarında tebliğde bulunduğu³¹² anlatılmaktadır.

6. NEBİLERİN LİSANI

Her peygamber, Allah'tan aldığı vahyi insanlara aktarsın ve ümmeti de, peygamberlerinin kendilerine aktarmış olduğu bu vahyi kolayca anlasınlar da 'Biz, peygamberin bize söylediği hiçbir şeyi anlamadık' şeklinde delil ve mazeret ileri sürmesinler diye, kavminin dili ile kavmine tebliğ etmeleri için gönderilmiştir. Ayette de '*Biz, her peygamberi kendi milletinin diliyle gönderdik ki; onlara, apaçık anlatsın.*'³¹³ olarak geçer.

Zemahşeri'ye göre, 'Bütün vahiyler Arapça indi, nebiler onu kavminin diline çevirdi' iddiası batıldır. Çünkü '*Liyübeyyine lehüm*'deki zamir, '*Kavm*' kelimesine racidir. Aksi takdirde mana 'Tevrat, Araplara açıklanması için nazil oldu' gibi bir şey olur.³¹⁴ Ayrıca Allah dileseydi, anlaşılmayan bir şeyi kulağa indirirdi. Anlaşılmayan şeyin yeri kulaktır. 'Anlamadığımız şeyi ne yapalım' dedirtmemek için Allah, Kuran'ı 'Apaçık Arapça olarak kalbe' indirdi. Şöyle ki, insan kendisine ilk telkin edilen, büyüüp yetişirken ilk öğrendiği, doğasına işleyen dille konuşulduğunda, kalbi tamamen o sözün manalarına yönelir, bu manaları kalbiyle alır; lafızların nasıl söylendiğini neredeyse hiç fark etmez. Ama sonradan öğrendiği bir dille konuşulduğunda, o dilde ne kadar usta olursa olsun, dilin önce lafızlarına sonra manalarına bakar.³¹⁵

Zemahşeri, Kuran'ın içinde kök itibariyle Arapça olmayan kelimelerin, Kuran'ın apaçık Arapça oluşu ile çeliştiği iddiasını, Farsça asıllı mekâlîd, kilitler üzerinden ele alır. Bu kelime Arapçalaşarak mühmel oluştan, mühmel istimale çıktı.³¹⁶ Kuran'da, Arapların dil ve edebiyat geleneğinin dışına çıkılarak, Kuran'la birlikte icat edilmiş yeni bir ifade

³¹¹ Bk. Ebu Cafer Tahavi, *Akidetü't-Tahavi* (Akaid Risaleleri İçinde) 78.

³¹² Zemahşeri, *Keşşaf*, 280, 367, 1273.

³¹³ İbrahim 14/4.

³¹⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 652-653.

³¹⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 940.

³¹⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1183.

veya Arapların anlamayıp itiraz ettiği kelime yoktur.³¹⁷ Ayrıca diller arası geçişler ve iki farklı dilin aynı kelimeyi kullanması mümkündür. Aslolan, nüzul zamanındaki Arapların, bu kelimeleri yadırgamaması ve Kuran'ın nazmına halel getirmemesidir.³¹⁸

Zemahşeri'ye göre nebinin, kendi kavminin diliyle gönderilmesindeki amaç, gönderildiği kişilerin ne dendiğini, neye davet edildiklerini, ne ile muhatap olduklarını anlamalarıdır. Yabancı dilde olsaydı tafsil edilmesini, açık-seçik açıklanmasını isterlerdi. Böylelikle onlar, kıyamet günü geçerli bir mazeret sunamaz. Ayetler apaçık anlatılmıştır.³¹⁹

'Peki, madem Kuran apaçık, tefsirler niçin var' sorusuna Zemahşeri'nin cevabı şudur: Apaçık olması, Kuran üzerinde tedebbür edenler içindir. Hidayet-dalalet yollarını göstermesi ve ümmetin ihtiyaçlarını karşılaması bakımından apaçıktır. Özellikle ilk dönem muhatapları lügat ve üslupları bakımından zaten Kuran'ın yabancıları değillerdi, Kuran'ı her şeyiyle tanıyıp biliyorlardı.³²⁰ Anlaşıyor ki, lügat, üslup, kelimenin indiği dönemdeki anlam, sebebi nüzul vb. bilgilerden soyutlanmış salt Kuran metninin, her Arap için bile apaçık, anlaşılır olmadığını, bu yüzden de tefsirlere ihtiyaç olduğunu söyleyen Zemahşeri, fıkıh, kelam, tefsir gibi İslami disiplinlerden bağımsız bir şekilde meal okuyanlar için Kuran'ın, ihtiyaçları da gideren bir hidayet kitabı olamayacağı kanaatinde gibidir.

Dini ve uhrevi işlerinde korunmuş mübelliğler olan nebiler, zekilik ve güvenilirlikleriyle ön plana çıkmıştır. İnsanlara örnek olmak, doğru yolu göstermek, öğüt ve bilgi vermek gibi sebeplerle gönderilen nebiler, bu amaçlarına ulaşması için kavimlerinin gözleri önünde yetişmiş, içinde yetiştikleri kavimlerin diliyle onlara vahyi tebliğ etmiştir. Böylece kavimler onların doğruluklarına şahit olmuşlar, tebliğlerinin içeriğini anlamışlardır. Nebilerin başka bir kavimden olması mucizelerin Allah'a değil nebiye isnadına sebep olurdu, nebiye ülfeti zorlaştırırdı, güvenilirliği zedelerdi. Vahiy farklı dilde olsaydı kulağa indirilirdi, açıklanması istenirdi. Nebi melek olsaydı halka örnek olamazdı, halkın nebiye ülfeti zorlaştırdı, nebiyi inkar eden hemen helak olurdu. Nebiler badiyelerden çıksaydı nispeten kaba olur, insanları bir arada tutup idare etmekte zorlanırdı. Nebi kadın olsaydı özel günlerinde tebliği aksatırdı, tebliğin yükü ve insanların tutumu duygusal olarak nebiyi yıpratırdı.

³¹⁷ Özdemir, Metin, *Mutezilenin Kuran Müdafası*, Fecr Yy, Ankara, 2011, 214-215.

³¹⁸ Öztürk, Resul, *Yeni İlmî Kelam Hareketi ve Mehmet Vehbi Efendi*, Eğitim Yy, Konya, 2018, 81.

³¹⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 652; ayrıca bk. Fussilet 41/44.

³²⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1235.

İKİNCİ BÖLÜM

ZEMAHŞERİ'YE GÖRE NÜBÜVVETİN TOPLUMSAL YÖNÜ

1. NÜBÜVVETİN NİTELİKLERİ

Nübüvvet konusu, Mutezile'de, bilinmesi aklen zorunlu kabul edilen ilkelerden biri olan 'Adalet' esası kapsamında ele alınır ve insani ihtiyaç üzerine inşa edilir.³²¹ Ehl-i sünnette ise sem'iyat başlığında incelenir.³²² Kuran'da nebilerde '*onların babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarını üstün kıldık, seçtik ve doğru yola erdirdik*'³²³ şeklinde bahsedilir.

1.1. Her Ümmete Nebi Gönderilmesi

Zemahşeri'ye göre nebiler, kavimleri içinden seçilmiş üstün ve davranış ve takip ettikleri yol bakımından doğru insanlardır. Allah, her bir toplumu doğruya yönlendirecek, dine davet edecek kendi içlerinden bir nebi gönderir, o nebi de o topluma has mucize ve şeriat getirir.³²⁴ Gönderilen nebiler, o kavmin içinde yetişen bir fert olduğu için, o toplum, kendilerine gelen nebinin güvenilirlik, doğruluk vb. durumlarını çok iyi bilir.³²⁵ '*Her milletin bir yol göstereni vardır*'³²⁶ Zemahşeri bu kanaate şöylece ulaşır: Ayette '*Min enfüsüküm*'³²⁷ yani sizin cinsinizden, sizin gibi Arap neslinden ve Kureyş soyundan, yani size çok yakın ve sizinle münasebettar biri denmiştir. Ümmete gelen maddi-manevi olumsuzluklar, nebiyi çok üzer. Hatta Allah, Hz. Peygamber'deki bu kalp inceliğini, kendisinden başka hiç kimse için kullanmadığı 'Rauf, rahim' isimlerini ona nispet ederek anlatmıştır.³²⁸ Zaten nübüvvet makamı, verildiği kişiye ve onun kavmine Allah'ın rahmeti,³²⁹ lütuf ve ihsanıdır.³³⁰ Denilebilir ki Zemahşeri'ye göre nebiler, toplumların bozulduğu, yeniden derlenip toplanması gerektiği yer ve zamanlarda gönderilmiştir. Böyle toplumlarda, bir nebinin gelmesi temenni edilirdi.³³¹

³²¹ Türkmen, Hasan, *Nübüvvetin İspatı Bağlamında Zemahşeri'nin Mucizeye Bakışı*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 18/2, 169.

³²² Adam, *Bazı Kelam Problemleri*, 147; Gölcük-Toprak, *Kelam*, 253; Yar, Erkan, *Müslüman Kelamında Teklif ve Sorumluluk*, Ankara Okulu Yy, Ankara, 2017, 136.

³²³ Enam 6/87.

³²⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 639; bk. Enam 6/84-88.

³²⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 421. İnsanlara gönderilen nebilerin insan olmayışının sebepleri hakkında bk. Nebilerin İnsan Oluşu.

³²⁶ Rad 13/7.

³²⁷ Tevbe 9/128.

³²⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 535; Fatır 35/24, Kaf 50/47, Nahl 16/36, Hud 11/47. Nebiler kendi kavimleri içinden çıkmış olmasaydı, insanlar, nebilerin gösterdikleri mucizelerin başkasından öğrenme ihtimaliyle şüpheye düşerlerdi. Maturidi, *Te'vilatü'l-Kuran*, II, 515.

³²⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 580.

³³⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 615.

³³¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1101; Kanter, *İslam'da Kelama Semantik Yaklaşım*, 217, 231.

Hiçbir milleti peygambersiz bırakmayan Allah,³³² her bir şîaya,³³³ *her millete bir peygamberi*,³³⁴ müjdecî ve uyarıcı olarak, insanların ayrılık ve anlaşmazlığa düşecekleri hususlarda aralarında hüküm vermek, hakemlik üzere doğru olan bir kitapla gönderdi. Zemahşeri, tefsirinin çeşitli yerlerinde ele aldığı ümmet-nebi ilişkisinde, ümmetlere ayrılmanın sebebi olarak nebileri görmez, aksine o, firkalaşmanın neticesinde ortaya çıkan ihtilafları gidermek için nebi gönderildiği kanaatindedir. Konuyu izah sadedinde şunları ifade eder: Kitap verilen Yahudiler gibi bazı topluluklar azgınlık, haset, hırs ve zulümlerinden ve aralarındaki ihtirastan ötürü, kendilerine belgeler geldikten sonra, nebilerin getirdiklerinde ayrılığa düştüler –parçalanmalarının sebebi nebiler değildir- ve ihtilafları iyice kök saldı. Allah inananları, ayrılığa düştükleri ihtilaflı konularda, hak ve gerçeğe, kendi izni ile erıştirdi. Hz. Adem’den Hz. Nuh tufanına kadarki on nesil, hak şariat üzerinde ittifak halinde idiler. İhtilaf etmezden önce tek millettiler.³³⁵ Başka bir rivayete göre insanlar, Kabil’in Habil’i öldürmesine dek (hayrı ve iyiliği bilen³³⁶) bir tek ümmetti, Hz. Nuh tufanı ile yine tek ümmet olmuştu, hepsi hanifti, babaları ölünce parçalandılar. ‘*Mübeşşirin ve Münzirin*’³³⁷ (Uyarıcı ve müjdeleyiciler) beyinelerle gelince, dalalet ve fesat firkalarına bölündüler; kitapların, iman rükünlerinin bir kısmını kabul ederken bir kısmını inkar ettiler.³³⁸ Hanifler İslam dini üzere devam etti. Bunlar batılı seçenlerle³³⁹ apaçık belgeler yani nebiler geldikten sonra, dinlerinde ayrılığa ve anlaşmazlığa düştüler. Hanifler, nebiye bağlı kalıp iman ederken, batılı seçenler nebiye sırt çevirdi ve inkar etti, böylece insanlar, grup ve mezheplere ayrıldılar, tekfirleştiler. *Allah – zorlama anlamında- dileyeydi, birbirlerini öldürmezlerdi.*³⁴⁰ ‘*Dileyeydi Allah, insanları tek ümmet kılardı.*’³⁴¹ Hz. Peygamber de müjdecî ve uyarıcı olarak, adaletle hükmetmek için Kuran’la gelince, müminler Hanif dini üzere peygambere tabi oldular. Yahudiler ise hırs, inat, yalanlama, ahitleri bozma vb. sebeplerle müminlerle ayrılık ve ihtilafa düştüler, kendilerine ve amca (İsmail) oğullarına gelen nebinin, nübüvvetle getirdikleri maddi-

³³² Bz. Fatır 35/24, Yunus 10/47, İsrâ 17/15, Bakara 2/4, 117, 285, Nisa 4/13; Furkan 25/1.

³³³ Şîa: Millet, kavim, toplum anlamındadır, herhangi bir inanç, mezhep veya görüş üzerinde ittifak edip anlaşılan fırka, gruba denir.

³³⁴ Hicr 15/10, Nahl 16/36, 63, Yunus 10/47, Rum 30/47; Zemahşeri, *Keşşaf*, 671.

³³⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 132; ayrıca bk. Bakara 2/213, Yunus 10/19; Doğan, *İslam İnanç Esasları*, 138-139.

³³⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 707.

³³⁷ Bakara 2/213, Nisa 4/164, Enam 6/48, Kehf 18/56.

³³⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 541, 1124-1225; bk. Enbiya 21/92-93, Rum 30/32, Şura 42/14, Enam 6/159, Müminun 23/52-53, Rum 30/32.

³³⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 597.

³⁴⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 155.

³⁴¹ Şura 42/8, Maide 5/48, Hud 11/118, Nahl 16/93.

manevi sonuçlara (iman-cennet, fetih-ganimet vb.) ulaşamadılar.³⁴²

Zemahşeri'ye göre Allah, insanları, hak dini kabullendirip üzerinde ihtilaf edilmeyen tek millet, tek ümmet, tek şeriat üzere ittifaka mecbur olan bir cemaat kılmadı. Onlara sorumluluk taşımaları için seçim hakkı verdi. Bu yüzden, insanların da Allah'a döneceklerini bilerek hayırda yarışması gerekmektedir. Allah, insanlara verdiği değişik şeriatlarla insanları denemek istedi. şeriatların, maslahat ve hikmetler gereği birbirinden farklı şeriatlar olduğuna inanmaları ve kendilerine inen şeriatla amel etmeleri istenildi. Sonuçta bunlar hakkında şüphe duyup gevşeklik gösterenler ile hakiki müminler temyiz edilmiş olacaktı.³⁴³ Müminlerin uyması gereken kişiler, Allah'ın varlığına ve birliğine inanıp, dinin esas ve ölçülerine uymuş olan, hidayete ermiş (kitap, hüküm, resullük verilen kişiler) kişilerdir. Müminler için diğer nebilerin şeriatları ise nesh edilinceye kadar hidayettir.³⁴⁴ Bu yüzden Müslümanların, önceki kitaplarla amel etmesi gerekmez, Müslümanlar, onlardan sorumlu değildir. Herkes kendine indirilenle imtihan edilecek, sonraki ümmet önceki şeriatla amel etmek zorunda değildir.³⁴⁵

Bizim için muallakta kalan soru şudur: Din bir bütündür, eksiltilip artırılmaz, emirlerden bazısına uyulup bazısından uzaklaşmaz.³⁴⁶ Bir şeriat kendinden önceki şeriatları kısmen veya tamamen nesh eder, geçersiz kılar. Kitap ehli, Kuran'a uymazsa kurtuluşa eremez.³⁴⁷ Peki, önceki milletler kendi kitaplarından sonra gelen şeriatlarla amel etmek zorunda dersek bu, insanları ameli açıdan tek bir millet olmaya zorlamaz mı ve dahi hayırda yarışma maslahatına ters düşmez mi? *Ehl-i kitabın Nebi Bilgisi ve Yaklaşımı* bölümünde ve *Resulsüz Dönem: Fetret Ehl-i* bölümünde tartışıldığı üzere Hz. Peygamber zamanında yaşayan ehl-i kitabın kurtulması için kendi dinlerini tamamen terk edip Kuran ve sünnete uyması şarttır.³⁴⁸ Din bir bütündür, eksiltilip artırılmaz, emirlerden bazısına uyulup bazısından uzaklaşmaz. Rivayete göre Abdullah b. Selam, cumartesi inancına ve gece namazlarında Tevrat okumaya devam etmek için nebiden izin istemiş ama alamamıştır.³⁴⁹ Ancak günümüzde kendisine tebliğin tam ulaşmadığı kişilerden, ahirete ve

³⁴² Zemahşeri, *Keşşaf*, 85.

³⁴³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 335, 597. Yahudiler de kendilerine ilim gelince ayrılığa düşmüştü. Yunus 10/93.

³⁴⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 383.

³⁴⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 335. Maide 5/48 ayetindeki şiraten: Yasa, kanun; minhacen: Din açısından açık-seçik, aşikar yol. Aynı yer.

³⁴⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 131.

³⁴⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 278.

³⁴⁸ Necran Hristiyanlarına sadece üç seçenek bırakılmıştır: Müslüman olma, mübahale, savaş. Onlar dinlerinde kalmak için cizye vermişlerdir. Zemahşeri, *Keşşaf*, 191.

³⁴⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 131.

Allah'ın varlığına ve birliğine inanıp Kuran ve Hz. Muhammed'e yalancı demeyen, kötülüklerden uzak olup ahlaken erdemli ve salih amel işleyenler için illaki cehenneme girecek demek doğru olmasa gerek.³⁵⁰

1.2. Nübüvvetin Evrenselliği

Nübüvvet vahiy, tevhit akidesine davet ve tek olan Allah'a ibadet konularında, bir ilahi mevhibe olarak evrenseldir, insanlığın müşterek malıdır. Her peygamberde ortak nokta vahiydir.³⁵¹ Nebiler, dinin asılları olan aynı itikat esaslarını insanlara tebliğ etmişlerdir.³⁵² Çünkü bir ve tek olan Allah için yapılan ibadet ve amelle sağlam, doğru, nezih bir inanç olgunlaşır.³⁵³

Peygamberler, insan fitratını değiştirmek için değil, geliştirip kemale erdirmek için gönderildi.³⁵⁴ Zemahşeri'ye göre Hz. Nuh, Hz. Muhammed ve bunların arasındaki nebilerin dinleri yani Allah'ın birliği ve Allah'a itaat, Müslümanların da yoludur. İman etmek resul, kitap, ceza günü vb. şeylere inanan kişileri, Müslüman yapan hususlarla ilgilidir. İşte ümmetler bu itikatta tek ümmettir, dinleri birdir. Ümmetin ahval ve maslahatlarına göre düzenlenen şeriatlar (haram-helal, ceza vb.) değişse de³⁵⁵ nebiler, tebliğlerindeki birbirini naksetmeyen bütünlük ve rehberliklerinde vazifeleri aynıdır.³⁵⁶

Zemahşeri, şeriatteki değişikliğe örnek olarak şunları verir: Hz. Musa zamanında iç yağı, deve, balık ve tırnaklı hayvanlar haramdı, Hz. İsa Allah'ın emri ve izniyle bunları helal kıldı.³⁵⁷ Hz. Adem'den Hz. Peygamber'e gelinceye kadar tüm nebi ve ümmetlere, asli ve temel bir ibadet olan ve kişiyi nefesine hakim kılıp kötülükten uzak tutan oruç farz kılınmıştır.³⁵⁸ Kuran ve Tevrat, kısas gibi evrensel bir hüküm koymuş, böylece kişiler kısas korkusuyla katil olmamış, muhtemel maktuller de hayat bulmuştur. Kuran, kıyamete kadar tüm insanlara hitap ettiği için af, diyet, kısas gibi alternatifler sunarken, sınırlı zaman ve belli topluluklar için inen Tevrat sadece kısas, İncil ise sadece af diye hükmetmiştir.³⁵⁹ Denilebilir ki yeni vahiy gönderilmemesinin sebeplerinden biri, Kuran'ın evrensel olup

³⁵⁰ Bk. Aliimran 3/113. 'Her biriniz için bir yol ve bir yöntem kıldık; eğer Allah dileseydi sizi bir tek ümmet yapardı, fakat bu, verdikleriyle sizi denemesi içindir' Maide 5/48.

³⁵¹ Nisa 4/164.

³⁵² Şura 42/13.

³⁵³ Gölcük-Toprak, *Kelam*, 268. Bk. Enbiya 21/25, Nahl 16/36, Araf 7/158.

³⁵⁴ Özevarlı, M. Sait, *İbn Teymiye'nin Düşünce Metodolojisi ve Kelamcılara Eleştirisi*, İsam Yy, İstanbul, 2008, 155.

³⁵⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1224.

³⁵⁶ Toprak-Gölcük, *Kelam*, 268-269.

³⁵⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 188.

³⁵⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 116.

³⁵⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 114.

yeni bir vahye ihtiyaç bırakmaması, diğeri de insanlığın vahyi koruyup nakledecek imkan ve gelişim düzeyine ulaşmasıdır.³⁶⁰ Yeni bir peygamberin gelme şartı ise önceki nebinin öğretilerinin bozulması, tam olmaması veya nebinin belli bir topluluğa gönderilmesidir.³⁶¹

Kuran'ı gören herkesin, Hz. Muhammed'i görmüş sayılacağı kanaatinde olan Zemahşeri'ye göre, diğer nebilerin aksine –ki onlar sadece kendi kavimlerine gönderilmişti- Hz. Peygamber sadece Kureyş'e değil, aynı zamanda Arap ve acem, insan ve cin'e yani her akıl sahibine gönderilmiştir. Kuran'ın ulaştığı herkesi, kıyamete kadar Kuran'la uyaracaktır.³⁶² Risaleti, amm ve muhit olduğu için uyarı ve tebliğde insanların tamamını teşmil eder.³⁶³ Sabuni'ye göre bunun delili ise kendi zamanındaki farklı bölgelerde hükmeden Arap olmayan krallara nebiler göndermesidir.³⁶⁴

Zemahşeri'ye göre Allah dileseydi, Hz. Peygamber'in üzerindeki bütün şehirleri uyarma yükünü hafifletir; her şehre bir uyarıcı peygamber gönderirdi. Ama Allah, bu görevi sadece ona vererek onu değerli ve diğer nebilerden üstün kıldı, yüceltti. Bu yüzden o da zorluklara katlanıp sabredecek ve inkarcıların istediklerini yapmayacak.³⁶⁵

Zemahşeri'ye göre her bir toplumun dili farklıdır ancak Hz. Peygamber'den sonraki Arap olmayan toplumlar 'Bu bizim dilimizde inmedi' diye hüccet sunamazlar. Çünkü tercüme vasıtasıyla nebinin tebliği tüm insanlığa ulaşmıştır. Konuyu açacak olursak Kuran'ın, ya tek bir dilde ya da bütün dillerde indirilmesi gerekiyordu. Kuran'ın bütün dillerde indirilmesine gerek, hacet yoktur çünkü yapılan tercüme, aslın yerini tutar, uzatmaya gerek kalmaz. Buna binaen, tek bir dilde Kuran'ın indirilmesi yeterlidir. Bu dilin de Arapça olması daha uygundur ki Hz. Peygamber, o toplumda yetişmiştir ve vahyin ilk muhatapları da Araplardır. Bunlar vahyi anlayıp kavradıktan sonra diğer dillere aktarırlar ve böylece tebliğ, diğer milletlere ulaşmış olur. Çeviriler de Kuran'ın beyanını ve anlaşılmasını sağlar. Yani kavminin dili ile gönderilmesi, onun diğer milletler için de nebilik yapmasına engel değil. Çokluk ve farklılıklarına rağmen bir nebi, Kuran'ı, her dilde ayrı ayrı tebliğ etseydi ve Allah kelamı yine her dilde muciz olsaydı bu sefer de Allah, insanları iman etmeye mecbur bırakmış olurdu. Pratik sahada da görüyoruz ki, aradaki onca mesafeye rağmen halklar, diğer halkların dillerini büyük bir istekle, yorgunluk ve sıkıntılara rağmen öğreniyor. Bu gayret ve çabalar da Rabbe yaklaşır taattendir, sevaba

³⁶⁰ Yar, *Teklif ve Sorumluluk*, 137.

³⁶¹ Sönmez, *Nübüvvet Tartışmaları*, 137.

³⁶² Zemahşeri, *Keşşaf*, 280, 367, 1273. Ayrıca bk. Araf 7/158.

³⁶³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1086.

³⁶⁴ Sabuni, *Maturidiye Akaidi*, 113.

³⁶⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 918.

vesiledir. Böylece Kuran ihtilaf, tahrif ve tebdilden korunmuş da oluyor.³⁶⁶

Zemahşeri'ye göre Arapça, özellikle de Kuran, amaç ve manalarının letaifi bakımından üslupları, nazmının garabeti ve dilinin fesahatiyle mucize olduğu için Farsça veya başka bir dilin, ameli-itikadi konularda sınırlı bilgi verse de Arapçayı temel yapı taşlarıyla birlikte tam karşılması mümkün değildir.³⁶⁷ Anlaşılan o ki Zemahşeri, vahyi anlayıp kavradıktan sonra aktaranların, özellikle ilk dönem vahye muhatap olan ashabın vahiyden ne anladığını da önemsemektedir. Bu iki sebepten dolayı sırf mealden hareketle kelami, fihri vb. tartışmalara girilemez, hüküm çıkarılamaz.

1.3. Nübüvvet ve Vehbilik ve Seçilmişlik

Her ümmete gönderilen ve şeriatları değişse de aynı itikadı tebliğ eden nebiler, Allah'ın yarattıkları içinden seçtiği kullardır. Nübüvvet makamı Allah'ın uhdesindedir, kul için bir imtiyazdır, vehbidir. Kul, kesbiyle bu makama ulaşamaz.³⁶⁸ Ayette de '*alemler üzerine seçkin/üstün kıldı, seçti/tercih etti*' olarak geçer. Bu konuda müfessir ve mütekellimler, İslam filozoflarından farklı düşünür. İbn Hazm'a göre nübüvvet ve vehbilik esastır. Bir başka sebepten değil, sırf Allah'ın iradesinden dolayı bir takım ayrıcalıklar verilerek imtiyazlı kılınmış, her hangi bir çaba ve araştırmaya girmeden kendisine bilgi bahşedilmiş bir takım insanlar, nebi olarak Allah tarafından bir kavme gönderilmiştir.³⁶⁹ Ancak filozoflar ve son dönem düşünürlerinden bir kısmı aksi kanaattedir. Seyit Ahmet Han, gaybi yönü ortadan kaldırırcasına –nübüvveti bir meleke olarak gördüğü için- 'nebi olan her kişi anne karnından ölünceye kadar nebidir' der.³⁷⁰ Filozoflar, psikolojik ve tabiatüstü prensiplere dayandırdıkları ve süfli alemde ulvi aleme ittisal vasıtası olarak gördükleri nübüvveti, kesbi kabul ederler. Peygamber, pratikte, filozofu ise teoride diğerlerinden daha üstün görürler.³⁷¹

Filozofların bu tavırlarına Zemahşeri karşı çıkar. Önceki milletler, Hz. Peygamber'in hitap ettiği kavimden, hem şahıs hem de bıraktıkları eserler bakımından daha güçlüydüler, buna rağmen, kendileri helak olmuş, eserleri de onlara fayda vermemişti. Nebilerin ilimlerini küçümseyip def eden Yunan'ın dehrileri ve filozofları da bu helak edilen milletlere benzer. Helak edilen kavimler de filozoflar gibi nebinin ilim, vahiy ve

³⁶⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 652-653. Ayrıca bk. Zemahşeri, *Keşşaf*, 449; kendisini destekleyecek mucize gösteremeyen mütenebbiler (yalancı peygamberler) hakkında bk. Araf 7/85, Enam 6/93 ayetleri tefsirleri.

³⁶⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1257.

³⁶⁸ Toprak-Gölcük, *Kelam*, 270.

³⁶⁹ Fazlurrahman, *İslam'da Nübüvvet*, 109.

³⁷⁰ Özevarlı, M. Sait, *Kelamda Yenilik Arayışları*, İsam Yy, Ankara, 2017, 172.

³⁷¹ Sönmez, *Nübüvvet Tartışmaları*, 127.

mucizelerini işitince, sahip olduklarıyla övünüp nebiden istiğna etmişlerdi. Mesela Sokrat, kendisinden yaklaşık bin sene önce yaşamış Hz. Musa'yı duyunca: 'Biz zaten mühezzibiniz (kültürlü ve ahlaklı yetiştirilmişiz, ıslah ve terbiye edilmişiz), onun bizi tehzib etmesine ihtiyacımız yok' demiştir. Halbuki filozoflar, ilimden hiçbir nasibi olmayan cahillerdi.³⁷² Felsefe öğrenmek, sihir öğrenmek gibidir; çünkü felsefenin, kişiyi azgınlıktırılmayacağından emin olunamaz.³⁷³

Allah, cesede ruhla hayat verdiği gibi dinlere de vahiyle hayat vermek istedi. Din ve şeriatı öğreterek, nebiyi dalaletten hidayete çıkardı.³⁷⁴ Nübüvvetin, kesbi değil vehbi olduğuna dair Zemahşeri'nin de onaylayacağı delil şudur: Hz. Peygamber okuma-yazma dahil, nebilikle alakalı hiçbir şey bilmiyordu, tamamen hazırlıksız vahiy almaya başladı. Nebilik, vahiy vb. konularda bilgi sahibi olsaydı, vahiy indiğinde ezberlemek için acele etmez, Bedir'de esir almaktan ve amaya yüz ekşitmekten dolayı itap edilmezdi. Nebi olacağını önceden bilmemesi ve bunun için hazırlık yapmaması, nübüvvetin vehbiliği gösterir.³⁷⁵ 'Allah, kullarından dilediğine iyilikte bulunur.'³⁷⁶ 'Bu, Allah'ın dilediğine verdiği lütfudur.'³⁷⁷ Allah, peygamberliğini kime vereceğini daha iyi bilir.³⁷⁸ 'Rabbimiz keşke bize bir peygamber göndereydin'³⁷⁹ ayetleri de nübüvvet makamına çalışmakla değil vehbilikle ulaşıldığını gösterir.

Zemahşeri'ye göre Allah, Hz. Peygamber'in, Kuran'ı taşımaya ve tebliğ etmeye ehil olduğunu bildiği için ona Kuran'ı indirdi.³⁸⁰ Yoksa nebi olarak gönderilen kişi, resullüğü kendisi seçmiş değildi. Nübüvvet makamına Allah, kulları için hayır ve aslah³⁸¹ (daha; iyi, düzgün, üstün, yararlı, el verişli) olan kişiyi seçmiştir. Bu işte Allah'a ortak olmadığı gibi Allah adına bu işi yürütecek de yok.³⁸² Allah, insanların uydurduğu dini değil de hak, doğru ve asıl olan İslam'ı seçer. İnsanlar Yahudiliği, İslam'ı bozarak icat ettikleri için, nebler Yahudi olmaktan beridir.³⁸³ Bu gibi sebeplerden dolayı Zemahşeri, Hz. Peygamber'in seçilmişliğini kabul etmeyen Kureyş'i ve Yahudi harici bir milletten

³⁷² Zemahşeri, *Keşşaf*, 1206.

³⁷³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 88.

³⁷⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1234.

³⁷⁵ Özevarlı, *İbn Teymiye*, 173.

³⁷⁶ İbrahim 14/11, Cumua 62/2.

³⁷⁷ Cumua 62/4.

³⁷⁸ Enam 6/124.

³⁷⁹ Nisa 4/164.

³⁸⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 310-311.

³⁸¹ Aslahı yapmak Allah'a vacip olsaydı rahmetini bazı kimselere özgü kılmazdı, Allah'ın lütfkar olması abes olurdu. Borcunu ödeyene teşekkür gerekmez. Maturidi, *Te'vilatü'l-Kuran*, I, 227.

³⁸² Zemahşeri, *Keşşaf*, 996.

³⁸³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 99; Maturidi, *Te'vilatü'l-Kuran*, V, 154.

nebinin gelebileceğini kabul etmeyenlerin tutumunu eleştirir.

Zemahşeri'ye göre Hz. Peygamber resullük ocağından gelmiştir, onun ataları, kardeşlerine ve soyu, diğer soylara göre seçilmiş ve üstün tutulmuş kişilerdi. Ebu Talip Hz. Hatice'yi isterken Kureyş içinde Hz. Peygamber'in avarında, denginde onu tartabilecek bir kişinin bulunmadığını söylemiştir.³⁸⁴ Nebilerden nadiren nefret uyandırmayan bazı küçük günahlar sadır olsa da onlar, alemler (yani tüm insanlık) için seçilmiş, günahsız kişilerdir.³⁸⁵ Onlar bir musibet, bela ve imtihan anında Rabbinden başkasına dayanmaz.³⁸⁶ Nebiler, yaratılmış insanların en faziletlieleri arasından seçilmişlerdir. Bu özelliklerini ayetlerden, göstermiş oldukları hal ve yaşantılardan anlamak mümkündür. Müşriklerin 'Sizinle bizim aramızda üstünlük ve fazilet farkı yok ki siz seçilesiniz, gönderilecek olsaydı, melek gönderilirdi'³⁸⁷ demeleri, nebilerin, seçilmiş olduklarını ama müşriklerin çeşitli sebeplerden dolayı bu seçilmişliği kabullenemediklerini gösterir.

Zemahşeri'ye göre müşriklerin kavrayamadıkları noktalardan biri, işte bu nübüvvetteki vehbilik meselesidir ki bu, onların iman etmeleri önündeki en büyük engellerdendir. Şöyle ki, kendilerini Hz. İbrahim'e nispet eden ve bir müddet yolundan giden Kureyş, tevhit ve tevhidin gereklerinden uzun süre uzak kalmıştı. Resul, gerçekleri getirdiğinde, gafletten uyandıran bu uyarı hakkında münkirler şüpheye düştü, sahir dedi, uyarıya gafletin şerriyle mukabele etti ve şerleri arttı. Şirklerine hak karşıtlığını ve peygamberle çekişmeyi, onlara büyüklenmeyi eklediler, küfürde ısrar ettiler. Allah'ın kitabını ve yasalarını küçümsediler, hafife aldılar. (Küfürde derinleşen, Hristiyanlardan ve kendi atalarından gördükleri çok ilahın tek'e düşürülmesine şaşırarak kafirler³⁸⁸) Muhammed'in, zamanındaki insanlara seçilmesindeki Allah'ın hikmetini kavrayamadı. Zengin, lider ve ileri gelenlerden olan Velid b. Muğire, Habib b. Amr Sekafi, Utbe b. Rebia, Urve b. Mesud gibilerine inmeli değil mi diye, bu çarpık zihniyetlerini dillendirdiler.³⁸⁹ Yahudiler de haset ve azgınlıklarından dolayı nebiliği ve bir hikmetle kullarından dileyip seçtiği kuluna indirdiği vahyi, hakka başkaldırarak inkar etti. Halbuki bir ırk veya herhangi bir çalışmanın nebiye sahip olmakta etkisi yok.³⁹⁰

Zemahşeri'ye göre Yahudiler, kendilerini nübüvvete Araplardan daha liyakatli, ehil

³⁸⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 227.

³⁸⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 937; ayrıca bk. Enbiya 21/63, Saffat 37/89.

³⁸⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 617.

³⁸⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 655; Kamer 54/24.

³⁸⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1145-1146.

³⁸⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1146, 1240.

³⁹⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 84.

ve haklı görseller de Allah, hikmetinin gerektirdiği şey üzerine, dilediğine muazzam bir lütuf olan nübüvveti tahsis eder.³⁹¹ Allah'a kullukta öncelik yoktur, hepimiz, yaratılmış bir kul olmakta eşit insanlarız. Vahye kim ehil ve layıksa, toplum ayırt etmeksizin Allah ona nübüvveti verir. Amel burada işin temeli, esas ve ölçüsüdür.³⁹²

1.4. Nebiler Arasında Tafdil, Derece, Fark ve Ayırım

Zemahşeri'ye göre nebilere ve nebilere indirilenlere, 'aralarında fark gözetmeksizin inanmak',³⁹³ imanın şartlarındanandır.³⁹⁴ Peygamberlerden bir kısmının inkar, bir kısmının kabul edilmesi ise orta bir din, orta bir yol bulma gayretindedir.³⁹⁵ Ancak nebilere birini bile inkar edip yalanlayan, tüm resulleri inkar etmiş sayılır³⁹⁶ ve iman etmiş sayılmaz. Bu gibi sebeplerden olsa gerek Ehl-i sünnete göre adedi artırıp eksiltme ihtimalinden dolayı sayı belirtmeden 'Adem-Muhammed arası tüm peygamberlere inandım' demek gerekir.³⁹⁷ 'Senden önce birçok peygamberler gönderdik; sana onların kimini anlattık, kimini anlatmadık'³⁹⁸ ayeti zikredilmeyen nebilere olduğunu gösterir.

Zemahşeri'ye göre kendisine gönderilen elçiye isyan eden, Allah'ın tüm resullerine karşı çıkmış olur. Ayırım yapmadan inanır,³⁹⁹ derece farklılıklarını kabul ederiz.⁴⁰⁰

Denilebilir ki Zemahşeri'ye göre de iman unsuru olması açısından ve mahiyetçe, peygamberler arasında fark, üstünlük veya noksanlık yok, ayırım yapılamaz. Nübüvvetin aslında, nebilik sıfatlarını veya halini ihraz etmede eşittirler. Peygamberler arasındaki üstünlük ve derece, onlara verilen nimetler yani şahısları itibarıyla.⁴⁰¹ İlmi, dini ve uhrevi bakımlardan veya mevki-makamca biri diğerinden daha fazla lütuf görmüş olabilir.

1.4.1. Hz. Peygamber'in Üstünlüğü

Zemahşeri'ye göre Hz. Peygamber, önceki resuller gibi bir resuldür ancak onun gönderilişi, öncekilerden daha değerli ve üstündür.⁴⁰² Allah, onu birçok 'derecelere

³⁹¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 89.

³⁹² Zemahşeri, *Keşşaf*, 102.

³⁹³ Bakara 2/136, 285.

³⁹⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 101, 171.

³⁹⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 306.

³⁹⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 678.

³⁹⁷ Nesefi, *Bahrü'l-Kelam*, 138; Nesefi, *İslam İnançının Temelleri Akaid*, 80; Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelam*, 188; Baki, *Telhisü'l-Kelam* 160; Kılavuz, *Akaid*, 142-144; Özarslan, *Pezdevi'nin Kelami Görüşleri*, 31.

³⁹⁸ Mümin 40/78, Nisa 4/164.

³⁹⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 579.

⁴⁰⁰ Bakara 2/253.

⁴⁰¹ Yar, Erkan, 'Müslüman Kelamında Elçilik', *İslam'da Peygamber İnanç*, (İbrahim Coşkun Ed.), İstanbul, Ensar Yy, 2009, 132.

⁴⁰² Zemahşeri, *Keşşaf*, 647.

*yükseltmiştir.*⁴⁰³ Zemahşeri'ye göre buna delil şudur: Mutlak manada zikredilen nidasetlenme ifadesinin, iman ile kayıtlanması, münadinin (çağırıcı, davetçi) şanının yücelik ve azametine işaret içindir, imana davet edenden, daha üstün ve yüce davetçi yoktur. Bu yüzden ilgili ayetlerde, çağırma önce mutlak, sonra imanla kayıtlı olarak zikredilir. Amaç şudur: Ya davetçinin durumunu yüceltmek ve önemli bazı problemleri önlemek ya da menfaatlerin celbi için uğraşan kişinin, düşüncesini uyandırmaktır.⁴⁰⁴

Zemahşeri'ye göre '*Biz peygamberleri birbirine üstün kıldık*'⁴⁰⁵ ifadesi Hz. Peygamber'in üstün kılındığını gösterir. Çünkü '*Ben Allah'ın, hepiniz için gönderdiği peygamberiyim, 'Biz seni bütün insanlara ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik*'⁴⁰⁶ ve '*Biz seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik*'⁴⁰⁷ ayetleri yanında onun ümmeti, *en hayırlı ümmettir,*⁴⁰⁸ en hayırlı ümmetin uyduğu peygamberin de en üstün olması gerekir. Bütün bunlar, yani yeryüzünde salih kulların varis olacağı Zebur'da yazılıdır.⁴⁰⁹ İslam ümmetinin diğer ümmetlerden üstün olması, diğer ümmetlerin üzerine seçilmesi ve bu ümmetin diğer ümmetlere şahit olmasından dolayı bu ümmet, saygınlıkla özel ve ayrıcalıklı kılındı. Bu ümmet, Resulullah'ın efdaliyetine ait ikramla seçilmiş, münzel kitapların en faziletlisini taşımıştır. Bu yüzden yardım ve sahipliği yalnız Allah'tan ister.⁴¹⁰ Diğer ümmetlerden farklı olarak bu ümmete verilenler şunlardır: İnsanlara şahit⁴¹¹ olmaları için vasat ümmet kılınmışlardır.⁴¹² Allah bu ümmeti zorlamaz, güçlük ve sıkıntıya sokmaz, temizleyip arındırmak ve ümmetin üzerindeki nimeti tamamlamak ister,⁴¹³ bu ümmet dua ettiğinde icabet eder.⁴¹⁴

Yahudiler 'Tevrat'ta her türlü hikmet vardır,' müşrikler 'Bu söz (vahiy) bitecek'

⁴⁰³ Bakara 2/253.

⁴⁰⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 238-239.

⁴⁰⁵ İsra 17/55, Bakara 2/253.

⁴⁰⁶ Sebe 34/28.

⁴⁰⁷ Enbiya 21/107.

⁴⁰⁸ Aliimran 3/110.

⁴⁰⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 724.

⁴¹⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 858, 1103.

⁴¹¹ Kuran, soylarını sırtlarından alma olayını, Allah'ın rububiyet ve vahdaniyetine delil olsun diye gerçekleştirdiğini, temsil ve tahyil yolu ile anlattı. Bu olayın delil olmasına akıl, basiret ve öngörülerini –ki bunlarla hidayet ve dalaleti ayırt eder- şahitlik etti. Bu şahit getirme olayı hakiki anlamda ahirette gerçekleşecek. Şöyle ki, haşir meydanında resuller ile onu yalanlayanlar toplanır. Her resul, Allah'ın vahdaniyetine ve kendi ümmetinin küfür veya iman üzerine olduğuna yani lehinde veya aleyhinde şahitlik eder. Sonra resul ile ümmet arasında adaletle hükmedilir, böylece resul kurtulur, münkirlere azap edilir. Zemahşeri, *Keşşaf*, 189, 549.

⁴¹² Bakara 2/143.

⁴¹³ Maide 5/6.

⁴¹⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1202.

demesine rağmen,⁴¹⁵ Allah'ın, 'Ağaçlar kalem, denizler mürekkep olsa bunlar biter, Rabbinin sözü bitmez'⁴¹⁶ dediği -Zemahşeri'nin de onaylayacağı üzere- Kuran bu ümmete verildi. Kuran önceki kitapların ameli hükmünü kaldırmış, itikadi tebliğlerini teyit etmiştir. Kuran'ı ilahi koruma altında, benzeri meydana getirilemeyen mucize ve maddi-manevi-ahlaki hidayet içeren rehber kitap kılmıştır.⁴¹⁷ Hz. Muhammed son peygamberdir (*hatemü'l-enbiya*⁴¹⁸), yaratıkların en büyüğü ve Allah'ın en sevgili kuludur. Onun nübüvveti, getirdiği hükümler ve bu hükümlerin geçerliliği kıyamete kadar sürecektir. Onun dini de mükemmeldir,⁴¹⁹ önceki dinler belli zaman içindi.⁴²⁰ Zemahşeri'ye göre Cebrail'i, Hz. Peygamber'den başka asli suretinde gören nebi olmamıştır. O da biri arz, diğeri semada iki kez görmüştür.⁴²¹ Onun diğer ümmetler üzerinde şهادeti olacaktır.⁴²² Zemahşeri ayrıca 'Sen girinceye kadar nebilere, senin ümmetin girinceye kadar diğer ümmetlere cennet haramdır' hadisini zikreder.⁴²³ Ka'b'dan şu rivayette bulunur: Havariler Hz. İsa'ya 'Bizden sonra ümmet var mı' deyince Hz. İsa: 'Evet, hükema, ulema, ebrar ve müttakileri olan Ahmet'in ümmeti var' demiştir.⁴²⁴

Zemahşeri'ye göre nebiler hasenat, iyilik, güzellik bakımından birbirlerinden farklı oldukları için, mertebe ve dereceleri bakımından da onları birbirinden üstün tutmak gerekir. Resuller arasında derecesi, diğer resullere göre daha üstün, faziletli olan vardır ve Hz. Peygamber, hepsinin üzerinde tafdil edilmiştir çünkü ondan önce hiçbir resule verilmeyen mucizeler, ona verilmişti. Kuran'ın birçok yerinde ismen değil de remzen ona işaret edilmesi, onun önemli kişiliğinden, azametinden, fazlının muazzamlığından ve kadrinin yüceliğinden ileri gelir, bu dinleyicide daha büyük tesir bırakır. Ondaki ilim ve diğer insanlardan temayüzü, bu farklılığı gösterir. Nübüvvet denilince akla, nübüvvet alanında şöhret ve ün kazanmış olan Hz. Peygamber'den başkası gelmiyor. Ayetlerde özellikle Hz. Musa ve Hz. İsa'nın zikredilmesi, onların gösterdikleri büyük ayetler ve apaçık mucizelerden dolayıdır. Bu ise verilen mucizenin, keyfiyet ve kemiyetinin dereceyi

⁴¹⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1039.

⁴¹⁶ Lukman 31/27.

⁴¹⁷ Selvi, *Ehl-i sünnet İnancı*, 108-109.

⁴¹⁸ Ahzab 33/40.

⁴¹⁹ 'Dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'ı seçip beğendim.' Maide 5/3.

⁴²⁰ Kılavuz, *Akaid*, 144-145, Kazancı, *İslam Akaidi*, 180-181; Gündoğar, *İslam Akaid Esasları*, 90. Bk. Fussilet 41/53, Fussilet 41/41-42, Hicr 15/9, Ahzab 33/40, Maide 5/3.

⁴²¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1327.

⁴²² Zemahşeri, *Keşşaf*, 1504.

⁴²³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1328.

⁴²⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1381.

gösterdiğinin belgesidir. Kuran'ın anlaşılıp yaşanmasında, Hz. Peygamber'in rahle-i tedrisinden geçen ashabın, Kuran'ı ve Hz. Peygamber'in sözlerini nasıl anlayıp yorumladığı bizim için önemlidir. Zemahşeri, bu konuda şu konuşmaları aktarır. Ashap mescitte nebiler arası üstünlüğü şöyle mütalaa ediyordu. Allah, Hz. Musa ile nebi olmaksızın konuştu, bu Hz. Musa için bir üstün kılmadır. Hz. Nuh uzun süreler ibadet etti. Hz. İsa göğe yükseltildi. Hz. Peygamber hepsinden daha faziletlidir çünkü tüm insanlığa nebi olarak gönderildi, tüm günahları bağışlandı ve o, nebilerin sonuncusudur. Derken Hz. Peygamber mescide girdi, Hz. Yahya'yı övdü, 'Yahya hiçbir günah işlemedi ve günah işlemeye niyet bile etmedi' der.⁴²⁵ Bir başka zaman, Ehl-i kitap, resul ve kitaplarının önceliğiyle⁴²⁶ Müslümanlara üstünlük taslamaya çalışınca Müslümanlar 'elçimiz nebilerin sonuncusudur, kitabımız da kendisinden önceki tüm kitapları nesh etmiştir' derler.⁴²⁷

Sonuç itibariyle Zemahşeri'ye göre denilebilir ki Hz. Peygamber'e verilen ayet ve mucizelerin diğer nebilere verilenlerden daha çok, meşhur ve zahir olması, onun ümmetinin daha çok ve temiz olması, onun zatında daha faziletli ve bu faziletlerin apaçık olması mümkündür. Allah, bazı nebilerine lütf, ikram, ihsan ve fazilet bakımından, diğerlerinden daha keremli davranmış, onları bazı meziyetle donatmış ve bazı esrar acib olaylara muttali kılmış olabilir.⁴²⁸

1.4.2. Ulü'l-Azm Peygamberler

Azm sözlükte sabırlı, dayanıklı ve kararlı olmak demektir. Ulü'l-azm ise sabırlı, gayretli ve kararlı olanlar anlamına gelir.⁴²⁹ Aldıkları ağır görev ve yüklendikleri sorumluluk karşısında herhangi bir yılgınlık göstermeden, tebliğ görevini yerine getiren, zorluklara göğüs germede azim ve sebat gösteren peygamberlere verilen bir isimdir. Bu bakımdan bütün peygamberler azim ve sebat sahibidir. Fakat cumhur, aşağıdaki iki ayette adları geçen Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve Muhammed'in ulü'l-azm peygamberler olduğu, bunların diğerlerine göre bir derece daha üstünlüklerinin bulunduğu görüşündedir. Peygamberlerin en üstününün, en faziletlisinin Hz. Muhammed olduğunda ittifak vardır. Ancak diğerleri arasında fark olduğu bilinse de bu farkın tafsilatı

⁴²⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 155; Başka bir yerde şu rivayeti nakleder: Beni Yunus b. Metta'dan üstün kılmayın, çünkü Yunus'tan her gün yeryüzü ehlinin ameli kadar amel yükselirdi. Zemahşeri'ye göre böyle bir şey, kalbin ameli olan tefekkürle mümkün olur. Zemahşeri, *Keşşaf*, 238.

⁴²⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1225.

⁴²⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 297.

⁴²⁸ Toprak-Gölcük, *Kelam*, 271-272.

⁴²⁹ Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Terimler Sözlüğü*, 328.

bilinmemektedir.⁴³⁰

Zemahşeri'ye göre 'Azim ve sebat sahibi olanların sabrettikleri gibi sen de sabret'⁴³¹ ayetindeki ulü'l-azm'den kasıt sabır, sebat sahibi yüce kişilerdir. Tüm resullerin sıfatı olması caizdir.⁴³² 'Hatırla o zamanı ki, biz, nebilerden misaklarını (ant ve söz) almıştık. Senden, Hz. Nuh'tan, Hz. İbrahim'den ve Hz. Musa ile Hz. Meryem oğlu Hz. İsa'dan da.'⁴³³ ayetindeki sıralamaya Zemahşeri, nebilerin faziletlerini beyan içindir der. Nitekim Hz. Peygamber diğer nebilere göre daha çok şöhret bulmuş ve daha çok tabisi olmuştur. 'O, dini doğru uygulayın, onda ayrılığa düşmeyin' diye dinden Hz. Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğini, Hz. İbrahim'e, Hz. Musa'ya ve Hz. İsa'ya tavsiye ettiğini sizin için de şeriat yaptı'⁴³⁴ ayetini ise Zemahşeri, öncekinin hilafına İslam dininin asıllarını ve istikametini açıklamak için varit oldu der. Hz. Peygamber dinde orta yolu tuttu.⁴³⁵

Hz. Lut'un kavmini tek bir tüyle, Semud'u tek bir çılgınlıkla helak eden Allah, Hz. Peygamber'i, her şeyiyle nebilerin büyüklerinden ve ulü'l-azm peygamberlerden daha faziletli kıldığı için gökten melekler indirmiştir. Melekler ise ancak büyük işler için iner.⁴³⁶ Zemahşeri bütün bunları, Hz. Peygamber'in diğer nebilere karşı üstün oluşuna delil sayar. Ancak ileride geleceği üzere melekleri Hz. Peygamber'den bile üstün görebilmektedir.

1.4.3. Meleklerin Üstünlüğü

Zemahşeri'ye göre Allah, tabiat ve karakter olarak insanın fitratında, şeytandan daha çirkin ve şerli veya melekten daha güzel ve hayırlı varlığın olamayacağı inancı ile meleklerin, tüm iyilikleri bünyelerinde topladığı inancını yaratmıştır. Yani melekler, insanlardan daha üstündür. Hatta Hz. Yusuf'u görüp ellerini kesen kadınların, kesin bir dille, 'Allah için bu bir insan değildir' demeleri, insanın fitratında var ettiği bu anlayıştandır.⁴³⁷ Ancak Zemahşeri'nin bu görüşünü Sünni kesim kabul etmez. Kuran, kafirler için 'Hayvanlar gibidir' dediği için onlar gerçek anlamda hayvan olmuyor, burada sadece aralarındaki fiili benzerliğe dikkat çekiliyor.⁴³⁸ Ehl-i sünnete göre beşerin resulleri, meleklerin resullerinden, meleklerin resulleri müminlerden, müminlerin umumu ise

⁴³⁰ Kılavuz, *Akaid*, 144-145; Baki, *Telhisu'l-Kelam* 103.

⁴³¹ Ahkaf 46/35.

⁴³² Zemahşeri, *Keşşaf*, 1274.

⁴³³ Ahzab 33/7.

⁴³⁴ Şura 42/13. Ayrıca bk. Kılavuz, *Akaid*, 145-146.

⁴³⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1052.

⁴³⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1112.

⁴³⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 612.

⁴³⁸ Kanter, *İslam'da Kelama Semantik Yaklaşım*, 211.

meleklerin umumundan daha faziletlidir.⁴³⁹ İbn Teymiye'ye göre de nebiler, günahından tevbe ettikleri için günah işlemeyen melekten daha üstündür ve asıl kemal ve yücelik, münferit olaylarda değil, varılan son noktadadır.⁴⁴⁰

Zemahşeri'ye göre meleklerin daha üstün olduklarını gösteren delillerden biri de şudur: Mükelleflerin secdesi itaat ve ibadetleri iken, mükellef olmayanların secdesi Allah'ın iradesine boyun eğmesidir. İkisinin emre itaatte farkı yoktur. Melekler de mükellef ve sorumludur, emir-nehiy, ümit-korku, va'd-voidle muhataptır. Bunun gereği olarak melekler, yaratılanlar içinde Allah'a en itaatkar ve kulluk edenlerdir.⁴⁴¹ Denilebilir ki Zemahşeri'ye göre Allah'a karşı gelen melek cezalandırılır.⁴⁴² Varlıkları ve buldukları makam itibarıyla Hz. Adem ve şeytandan üstün olmasına rağmen melekler, Allah'ın emrine itaat etti, yüklediği sorumluluğu yerine getirdi ve Hz. Adem'e secde etti ancak şeytan bu emre kibirlendi.⁴⁴³

Hepsi masum olsa da tek sirette olmayan ve amellerine göre faziletçe farklı mertebelerde olan melekler,⁴⁴⁴ Zemahşeri'ye göre avam insanlardan daha üstündür. Mukarrebun, (Kerubiyun; gözde, hatırlı dört büyük melek) ulü'l-azm peygamberlerden üstün iken, arşı taşıyan ve onların menzilesinde olan melekler de diğer peygamberlerden üstündür. Allah'ı yüceltip zikrini yükselten meleklerin, Allah'a olan konum ve yakınlıkları insaninkinden üstündür. 'Yarattıklarımızdan/yarattıklarımızın çoğuna üstün kıldık' ifadesi, 'insanın üstünlüğü, melekler haricindeki bir kısım varlıklardır' anlamındadır.⁴⁴⁵ Hz. Yunus 10/36 da 'Ekser' kelimesine 'Cemi/hepsi' anlamını veren⁴⁴⁶ Zemahşeri, bir başka ayette bunu kendi mezhebi kaygısından dolayı şöyle açıklar. 'Kesir/çoğu' kelimesinin 'Cemi/hepsi' manasına alınması bayağılıktır, mele-i alaya düşmanlıktır. Burada melekler istisnadır. Allah melekleri yüceltmesine rağmen mücbire, peygamberlerin insana karşı konumu neyse, melekleri de peygamberlere karşı o konuma koymuştur. Bu açıklamanın uzantısı olarak Zemahşeri'ye göre insanların melekten üstün olduğunu bildiren hadislerin tamamı uydurmadır. Zemahşeri'ye göre Beni Hz. Adem'in tekrimi; Allah'ın ona akıl,

⁴³⁹ Ömer Nesefi, *İslam İncasının Temelleri Akaid*, (trc. S. Ahsen) Bayrak Yy, İstanbul, 2011, 83.

⁴⁴⁰ Özevarlı, *İbn Teymiye*, 159-160.

⁴⁴¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 691. Ebu Hanife'ye göre cin ve melekler itaatsizliklerinde ceza alır, itaatlerinde ise sevap yazılmaz ama cennete giderler. İmameyn ve imam şafîye göre ise onlara da sevap yazılabilir. Nesefi, *Bahru'l-Kelam*, 79.

⁴⁴² Nesefi, *Bahru'l-Kelam*, 79.

⁴⁴³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 409.

⁴⁴⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1187.

⁴⁴⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 374; Özkızıl, Bekir, *Zemahşeri'nin Keşşaf Tefsiri'nde Peygamber Tefsiri Uygulamaları*, YLT, Süleyman Demirel ÜSBE, 2012, 28-29.

⁴⁴⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 547.

konuşma, temyiz, hat, güzel suret, mutedil kamet ve dünyayla ahiret işlerini düzenleyebilme gücü vermesi, yeryüzündekilere musallat etmesi, her şeyi ona musahhar kılması ve bütün hayvanatın ağzı ile Ademoğlu'nun ise eliyle yemesidir.⁴⁴⁷

Zemahşeri'ye göre ilahlık makamından sonra, meleklik makamından daha üstün bir konum yok. Bu yüzden Hz. Peygamber 'Konum itibarıyla Allah'a çok yakın olan ve yaratıkların en şerefli ve en üstünü olan meleklerden de değilim' demiştir. Demek ki o da melekleri kendisinden üstün görüyordu.⁴⁴⁸ Cebrail'in Hz. Peygamber'den yüceliğini ortaya koyan ayetler de pek çoktur.⁴⁴⁹ Nitekim Cebrail'in getirdiği, vesile olduğu ve kulların rahatlığını ihtiva eden vahiyle, din hayat bulmaktadır. Nasıl ki kişi, sevdiği kişiye 'Sen benim ruhumsun' der, Allah da Cebrail'e muhabbet ve yakınlığından dolayı '*Ruhum*' demiştir.⁴⁵⁰ Kuran'da, konum itibarıyla Allah'a en yakın olan mukarreb melekler bile Allah'a kul olmayı bir şeref sayarken, Hz. İsa mı yüksünecek? Böbürlenerek Allah'a kul olmaktan geri duracak denilmiştir. Allah'ın kulu ve resulü demek, Hz. İsa için küçük düşürücü, utanç duyulacak, kaçınılacak bir ifade değildir⁴⁵¹ ifadeleri için de, 'Tahtında müstetir, meleklerin üstün olduğunu gösterir' diyen Zemahşeri, Hz. İsa için kullanılan '*Mukarreb*' ifadesini, onun semaya yükseltilmiş olması ve meleklerle dostluğu şeklinde anlar.⁴⁵² Hz. İsa'ya Allah'ın ruhu, Allah'tan bir ruh denilmesini ise babasız, salt yokluktan yaratılmasına bağlar.⁴⁵³

1.4.4. Resul ve Nebi Ayrımı

Aralarında birkaç nüans olan resul, nebi ve mebus kelimeleri 'Seçip göndermek' anlamında birleşir. Mesela, bi'set Kuran'da yöneltmek, uyarmak, ilham etmek, tayin etmek,⁴⁵⁴ uyandırmak,⁴⁵⁵ göndermek,⁴⁵⁶ makam-rütbe vermek,⁴⁵⁷ diriltmek,⁴⁵⁸ peygamber

⁴⁴⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 768.

⁴⁴⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 374.

⁴⁴⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1476. Ayrıca bk. Necm 53/5-6.

⁴⁵⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 769.

⁴⁵¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 312. Hasan Basri Nisa 4/172 ayetinden dolayı, bazıları günah işlememe ve sürekli ibadette olmalarından dolayı, bazıları Araf 7/202den dolayı, bazıları ise nebilerin kendi günah olma ihtimalinden dolayı istiğfar ederken meleklerin insanlar için istiğfar etmesinden dolayı melekleri peygamberden daha faziletli görür. Ancak bu ayetler, tüm meleklerin tüm insanlardan üstün olmasını gerektirmez. Şehvet, şeytan vb. ile mücadele edenin melekten üstün olması gerekir. Maturidi, *Te'vilatü'l-Kuran*, IV, 228. Ancak Maturidi de mukarreb meleklerin nebilerden üstün olduğunu net biçimde reddetmiyor

⁴⁵² Zemahşeri, *Keşşaf*, 188.

⁴⁵³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 311.

⁴⁵⁴ Bk. Nisa 4/35, Bakara 2/246, Maide 5/31.

⁴⁵⁵ Bk. Yasin 36/52, Kehf 18/12, 19.

⁴⁵⁶ Enam 6/65.

⁴⁵⁷ İsra 17/79.

⁴⁵⁸ Bk. Bakara 2/56, 259, Lokman 31/28, Rum 30/56.

olarak görevlendirmek⁴⁵⁹ anlamlarında kullanılmıştır. Terim olarak ise resul ve nebi göndermek veya öldükten sonra dirilmek⁴⁶⁰ anlamında kullanılmıştır.

Türkçede önceleri peygamber anlamında ‘Yalvaç’ peygamberlik anlamında ‘Yalvaçlık’ kullanılırken,⁴⁶¹ daha sonraları Arapça Resul ve Nebi kelimelerinin ikisinin de karşılığı olan, Farsça kökenli, haber getiren anlamında ‘Peygamber’ kelimesi kullanılır oldu. ‘Risl’ saçın uzaması, hayvanların yavaş ve peş peşe yürümesi, teenni ile yavaş yavaş gönderilmek; ‘İrsal’ bir şeyi bırakmak, salıvermek, kolayca göndermek, peş peşe gelen sürü,⁴⁶² ‘Resul’ gönderilen, mesaj, risalet, söz söyleme, seslenme, yazma,⁴⁶³ ‘Mürsel’ ise gönderilmiş, nebi, sefaret, taşınan söz ve sözü taşıyan anlamındadır. Resul, kendisini gönderenin devamlı haberlerini bekleyen ve alan, gönderildiği kimselere tebliğ etmek üzere elçilik görevi yüklenen, kendisine kitap ve yeni veya unutulmuş bir şeriat verilen veya şeriatın insanları unuttukları kısımları ihya eden kimsedir. Çoğulu rusül’dür. Nebi kelimesi ise nebe, nebiy veya nübüvve kökünden gelir; büyük fayda sağlayan haber, yüksek mekan, kum tepesi, yükselmek, rütbe veya yol⁴⁶⁴ anlamındadır. Nebi, Allah ile insan arasında vasıta⁴⁶⁵ Allah’ın emir ve yasaklarını insanlara haber verendir. Nebinin çoğulu enbiyadır. Nebi; tebliğe memur olsun veya olmasın, Allah’ın seçip vahyettiği kimsedir. Allah’ın vahyinden insanları haberdar eder, müstakil bir şeriatı yoktur, önceki bir şeriatla amel ve izah edendir. İsrail oğullarına gönderilen nebiler bu türdendir.⁴⁶⁶

İnsanlık için rahmet olan nübüvvet,⁴⁶⁷ insanları dünya ve ahiret konuları, kainatın yaratılış ve işleyişi vb. konularda bilgilendirmek için tesis edilmiş bir kurumdur. Nübüvvet, Allah-insan ilişkisini tesis eden, dünya ve ahiret mutluluğu için gerekli bilgi ve davranışları öğreten bir müessesedir.⁴⁶⁸ Risaletin, nübüvvetten üstün olduğunda ihtilaf yoksa da aralarındaki farkı kestirmek, zikri geçen nebi isimlerinden hangisinin resul olduğunu

⁴⁵⁹ Cumua 62/2.

⁴⁶⁰ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, ‘Ba’s’ md, II, 116; Kazancı, A. Lütfi, *Çeşitli Yönleriyle Nübüvvet Kavramı*, Ensar Yy, İstanbul, 2009, 11-13.

⁴⁶¹ Uludağ, *İslam’da İnanç Konuları*, 185.

⁴⁶² İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, ‘Rsl’ md. XI, 281; Ahatlı, *Peygamberlik*, 26; Erdem, Sabri, ‘Anlam Bilim Açısından Peygamberlerle İlgili Anlamlar’, *İslam’da Peygamber İnanç*, (İbrahim Coşkun Ed.), İstanbul, Ensar Yy, 2009, 83.

⁴⁶³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 929.

⁴⁶⁴ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, ‘Nbe’ md; I, 162; Zebidi, *Ta’cu'l-Aruz Cevahiru'l-Kamus*, ‘Nbe’ md, I, 295.

⁴⁶⁵ Bilmen, *Muvazzah İlmî Kelam*, 164; Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Terimler Sözlüğü*, 249; Kanter, *İslam’da Kelama Semantik Yaklaşım*, 205-206; Toprak-Gölcük, *Kelam*, 273; Kılavuz, *Akaid*, 146; Gündoğar, *İslam Akaid Esasları*, 96; Doğan, *İslam İnanç Esasları*, 135. Eski Ahitte nebi kelimesinin karşılığı olarak ‘Nevi, rôeh, hôzeh’ kelimeleri kullanılmaktadır. Sinanoğlu, ‘Semavi Dinlerin Kutsal Metinlerinde Nübüvvet Anlayışı’, *İslam’da Peygamber İnanç* içinde, 27.

⁴⁶⁶ Kazancı, *İslam Akaidi*, 163; Toprak-Gölcük, *Kelam*, 274; Karadaş, *İslam Akaidi*, 73.

⁴⁶⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 776.

⁴⁶⁸ Gündoğar, *İslam Akaid Esasları*, 95-96.

bilmek pek mümkün değil. Kuran’da sadece Hz. İsmail ve Hz. Muhammed’in, hem resul hem nebi olduğu geçiyor.⁴⁶⁹

Alimler arasında, mezhebi bir kaygı olmaksızın, ıstılahi anlamda bir ayrışma vardır. Nebi-resul arasında fark yok diyenler: Kadı Abdulcabbar (429/1025), Maverdi (450/1058), Cüveyni (478/1085), Amidi (631/1233), Taftazani (792/1390), Kadı Adudüddin İci (756/1355).⁴⁷⁰ Fark var diyenler ise: Abdulkahir Bağdadi (429/1037), İmam Şafii (204/820), Ferra (207/822), İbn Hazm (456/1064), Zemahşeri (538/1144), Bedevi (685/1286), Lekenî (1041/1631), Fahreddin Razi (606/1210),⁴⁷¹ Maturidi (333/944), Cürçani (478/1071), Tiremizi (320/932), İbn Teymiye (728/1328)⁴⁷² gibi alimlerdir.

Mutezilenin büyük kısmına göre yeni nebinin, yeni şeriat getirmesi maslahata daha uygun olduğundan, nebi ve resulün ikisi de yeni bir şeriatla görevlendirilmiştir.⁴⁷³ Zemahşeri’ye göre her resul –ki toplamı üç yüz on üçtür- aynı zamanda bir nebidir ve bu resullerin kendisine indirilmiş bir kitabı vardır. Nebinin ise kendine indirilmiş bir kitabı ve şeriatı yoktur, nebi, insanları önceki şeriate çağırır. Resul özeldir, nebi ise geneldir, ikisi farklı şeydir. Zemahşeri bir yerde Allah, yüz yirmi dört bin nebi gönderdi derken,⁴⁷⁴ başka bir yerde dört bin tane İsrail oğullarına, dört bin tane de diğer insanlara nebi gönderdi, Kuran, gönderilen zenci ve Habeşî nebilerden bahsetmedi demiştir.⁴⁷⁵

1.5. Nübüvvetin İnsanlar İçin İhtiyaç ve Hikmeti

Peygamberler, kendisine uyan ve itaat eden insanlar için lütuf, rahmet, insanları temizleyen mükemmel bir rehberdir.⁴⁷⁶ Nebi, kendi görüş ve düşüncesi ile vahyi veya dini oluşturan değil, vahyin alıcı ve tebliğcisidir.⁴⁷⁷ Din, herhangi bir insanın eseri değildir. Peygamberler sadece tebliğle yükümlü insanlardır. Peygamberlere din kurucusu (şarii)

⁴⁶⁹ Kazancı, *İslam Akaidi*, 174-175; Doğan, *İslam İnanç Esasları*, 136. Ayrıca bk. Zemahşeri, *Keşşaf*, 853.

⁴⁷⁰ Zahir manalarına bakılınca, bir kısım ayetler de Resul ile Nebi arasında fark olmadığına işaret eder: İrsal, göndermek vasfı nebi için de ispat edilir. Hac 22/52, Araf 7/94, Zuhuruf 43/6, Rahman 55/68, Ahzap 33/7. Nebilerden bir kısmının Hz. Peygamber’e bildirilmediğinden (Nisa 4/164) Peygamberlere imandan (Bakara 2/285, Nisa 4/152) ve Peygamberler arasındaki derecelerden bahsedilen (Bakara 2/253) ayetlerde peygamberlerin tümüne rüsül denilmektedir. Ayrıca bk. Hac 22/52.

⁴⁷¹ Adam, *Bazı Kelam Problemleri*, 170-172. Risaletle vasıflanmak, nübüvvetle vasıflanmaktan başkadır. ‘Musa seçkin kılınmış bir insan, tarafımızdan gönderilmiş bir elçidir. رَسُولًا نَبِيًّا ‘Sizden önce gönderdiğimiz hiçbir resul ve nebi yoktur ki.’ Meryem 19/51, 54, Hac 22/52 ayetinde nebi kelimesi resul kelimesine atfolunmuştur, bu iki isim arasında fark vardır. Araf 7/157-158.

⁴⁷² Sönmez, *Nübüvvet Tartışmaları*, 26-27.

⁴⁷³ Erdemci, *Kelam İlmine Giriş*, 161.

⁴⁷⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 853; bk. Neseî, *Bahru’l-Kelam*, 138; Karadaş, *İslam Akaidi*, 73; ayrıca bk. Maide 5/41, 67, Bakara 2/143, Aliimran 3/81, 144, 168, Araf 7/157-158, Enfal 8/64-70.

⁴⁷⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1205.

⁴⁷⁶ Bk. Bakara 2/251, Aliimran 3/164, Nisa 4/136, Araf 7/158, Tevbe 9/61, 91, 128-129, Enbiya 21/107, Nur 24/62, Fetih 48/8-9, Hucurat 49/15, Cumua 62/2-4, Teğabun 64/8, Kalem 68/14.

⁴⁷⁷ Yar, *Teklif ve Sorumluluk*, 136.

demek, hakikat olmayıp mecazidir, gerçek kurucu Allah'tır. Yaratıcının varlığı, ahiret halleri vb. hakkında bilgi ancak vahiyle öğrenilir.⁴⁷⁸

1.5.1. Aklın Sınırlı Oluşu

Eşyada ve fiillerin özünde iyi-kötü, faydalı-zararlı vasfi olduğunu, bu vasıflara bakarak aklın da hüküm verebileceğini kabul eden Mutezileye göre nübüvvet, bu vasıfları açıklamak ve insanlar için bağlayıcı kılmak adına faydalı ve gereklidir.⁴⁷⁹ İnsan akıl, duyu, tecrübe vb. her yönden zayıf olması, bencil bir nefse sahip olması, ibadet ve itikat gibi gaybi konularda, tamamen harici bir kaynağa bağımlı olması bakımından subjektif insan aklı da, nübüvvet makamını gerekli kılmaktadır.⁴⁸⁰

Zemahşeri, aklın acziyet ve yetersizliğini, kelamcılarda olduğu gibi Berahime üzerinden ele alır. 'Şayet nebiler akla uygun bilgiler getirecekse buna ihtiyaç yoktur. Çünkü bu durumda peygamber gönderilmesi faydasız, abes bir iş olmuş olur. Yok, eğer akla muhalif hususları getirecekse, bu da reddedilmesi gereken çirkin bir iştir. Öyleyse peygamber gönderilmesine gerek yoktur' diyen Berahime'ye cevaben; peygamber gönderilmesinin akla uygun, ayrıca hüsün oluşu iki yolla bilinir der:

1. Berahime'nin de yeterince bilgi sahibi olduğu hüsün-kubuhun ve Allah'ın bilinmesi gibi konular 'akılla' bilinir. Bu konularda akıl, vahiy ve nebi tarafından teyit ve ıslah edilir; aralarında aykırılık, muhalefet, muaraza olmaz. Burada nebinin hatırlatması insanlar için lütuftur.

2. Akıl şer'i konularda tespit ve tahsis yapamaz, hüsün-kubuh, hayır-şer gibi olguların hangi husus ve yönlerde olduğunu bilemez, bu konular 'akıl dışındaki yollarla' bilinir. Bu yüzden Zemahşeri'ye göre şer'i konularda nübüvvet gereklidir. Akılla bilinmeyen konularda şeriat emreder, yasaklar, teşvik eder, sakındırır. Böyle bağlayıcı bilgi sunduğu için insanlar konuyu bilir ve anlar. Şayet şeriatlardaki menfaatleri akıl anlarsa, Zemahşeri'ye göre bu, şeriatların hüsnüne delil olur. Allah, kullarının kendi akılları ile bilemedikleri menfaatlerini de bilir. İnsanlar, bu faydaları bilseydi, şeriatı doğrulayacaktı. Doktor da hastanın henüz bilmediği için reddettiği ama kullandıktan sonra faydasını itiraf edeceği ilacı bilir ve önerir. Hüsün-kubuh, şeriat vb. konularda işin ehli

⁴⁷⁸ Nesefi, *Bahrü'l-Kelam*, 93; Yüksel, *Sistematik Kelam*, 128-129.

⁴⁷⁹ Yüksel, *Sistematik Kelam*, 130; Toprak-Gölcük, *Kelam*, 259.

⁴⁸⁰ Maturidi, *Te'vilatü'l-Kuran*, I, 329; Sabuni, *Maturidiye Akaidi*, 103-104; Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelam*, 166-168; Kılavuz, *Akaid*, 226-234 (10.bs, 2004), Gündoğar, *İslam Akaid Esasları*, 98-99; Karadaş, *İslam Akaidi*, 74; Özarslan, *Pezdevi'nin Kelami Görüşleri*, 28-29. Şia da benzer açıklamalar getirir. Bk. Keskin, *Şia İnanç Esasları*, 119-120; Alper, *Akıl-Vahiy İlişkisi*, 125 vd; Serdar, *İbn Hazm'ın Usul İle İlgili Bir Kasidesi ve Usuliddin Yönünden Öne Çıkan Görüşler*, 140-143, 151; Yar, *Teklif ve Sorumluluk*, 140.

nebilere. Nebiler, aklın bilgiye ulaşmakta eksik kaldığı noktalarda akli tamamlar, hüküm ve kurallarda ayrıntıları verir. Allah'ın adaleti, şeriatın faydaları, aklın kendi yarar-zararını etraflıca bilememesi, insanların, peygamberlerin rehberliğine muhtaç olduğunu gösterir.⁴⁸¹

Demek ki nebilere getirdiği vahiylerde, çelişki ve akla aykırılık olmaması nübüvvet kurumunun hüsün, vahyin ise akıl ve fitrata uygun olduğunu gösterir.⁴⁸² Vahiy karşısında aklın rolü, vahyi ispattır. Vahiy, irrasyonel veya mitoloji olmadığı için aralarında aykırılık ve çelişki yoktur.⁴⁸³ İyi, kötü, eşyanın tabiatı ve ahkâmın tespitinde akıl yetersizdir.⁴⁸⁴ Nebiler şeriatlardaki faydaları bildirerek insanları kısa ve kolay yoldan yarar sağlayacakları şeylere yönlendirip onların zararlardan korunmasını ve huzurlu bir toplumda yaşamasını sağlar, bu yüzden nebilere rehberliğine her çağda ihtiyaç vardır.⁴⁸⁵

1.5.2. Amel ve Ahlakı İslah

Zemahşeri'nin düşünce sisteminde aklın büyük bir önemi vardır. Ona göre akıl, hüsün-kubuh gibi bazı şeyleri tam bilemez belki ama birçok hakikate, marifete ulaşabilir. Mesela, nübüvvet ve kitaplar olmasa da Allah'ı bulmak ve tevhide inanmak üzere Allah'ın, akıl ve tabiata yerleştirdiği delillerden dolayı insan, nazar ve istidlal ile marifetullaha ulaşmak zorundadır, bu, akla vaciptir. Gözlem ve tefekkürle aklını kullanmayı küfre düşen insan, cehennemi hak eder. Nebi, önce akli delillere dikkat çekerek insanları gafletten uyandırır, imana ulaştıktan sonra amelleri tesis eder.⁴⁸⁶ Bunları bildirecek nebiyi göndermekle Allah, insanların iş ve amellerinde yararlarına olan şeylerden, bilinemeyecek gizli yönleri açıklamak ve önceki ümmetlerin uygulama ve metotlarını göstererek onların örnek alınmasını ister.⁴⁸⁷

Sağlam ve gerçek bilgilerle, hak ve nezih bir itikatla, ibadet ve yükümlülükler gibi iyi ve güzel huylara alıştıran hurafelerden, vehimlerden, efsanelerden akli, ruhu, bedeni ve toplumu temizlemek için nübüvvet gereklidir. Akıl ilim ve faziletle (hikmet, şecaat, iffet, adalet) donanırsa melekleşir, akla şehvet ve gazap kuvvetleri hakim olursa insan

⁴⁸¹ Zemahşeri, el-Minhac fi Usuliddin, (thk. Abbas Hüseyin İsa Şerefü'd-Din), Mektebetü Merkez Bedri el-İlmi ve's-Sakafî, San'a, 2004, 21; Zemahşeri, *Keşşaf*, 310. Maturidi: Emir-nehiy –ki bunlar düzen kurar- ve va'd-vaidin olmadığı durumda yaratılışın amacı kalmaz. Alper, *Akl-Vahiy İlişkisi*, 122.

⁴⁸² Türkmen, *Zemahşeri'nin Mucizeye Bakışı*, 171. Muhteva ve konum itibarıyla Kuran, Tevrat ile çelişmez. Maturidi, *Te'vilatü'l-Kuran*, III, 228.

⁴⁸³ Baysal, Erkan, *Cabiri'de Vahiy ve Nübüvvet*, YLT, Bingöl ÜSBE, 2015, 83.

⁴⁸⁴ İmam Maturidi, *Risale'tü'l-Akaid* (Akaid Risaleleri İçinde) 107.

⁴⁸⁵ Neseî, Ebu'l-Muin, *Tevhidin Esasları*, (Kitabu Temhid, Trc. H. Alper) İz Yy, İstanbul, 2017, 68-70; Gölçük, *İslam Akaidi*, 111-114; Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelam*, 169; Doğan, *İslam İnanç Esasları*, 139; Adam, *Bazı Kelam Problemleri*, 146, 157; Yüksel, *Sistematik Kelam*, 131.

⁴⁸⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 66, 713.

⁴⁸⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 262.

hayvanlaşır.⁴⁸⁸ Muhammed Abduh'a göre ise insanın varlık ve bekasını sağlayan, manevi gereksinimlerini tatmin eden ve sosyal düzenin kemali ve yetkinliği olan nübüvvetin maksadı iman inşası, iyilik aşılama veya fazileti kurmak değil, zaten verilmiş olan iyilik ve güzellik duygularını açığa çıkarmaktır. Fazlurrahman buna, insanlığın ahlaken olgunlaşmasının hidayete bağlı oluşunu ekler.⁴⁸⁹

1.6. Resulsüz Dönem: Fetret Ehli

Kelamcılar, uyarı ve beşaretten habersiz ümmetlerin yani fetret ehlinin durumuna, akla yükledikleri misyon ve sorumluluk üzerinden açıklamalar getirir. Fetret dönemi, her ümmete nebi gönderilmesi, nübüvvet makamının evrensel nitelikte olması ve dahi insanlar için ihtiyaç olması bakımından kelami bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu topluluklara neden nebi gelmedi ve bunların ahiretteki durumları ne olacak sorularına kelamcılarımız cevap aramıştır.

Ebu Hanife ve Maturidi'ye göre nebi gelmese de akıl, nazar ile şüpheleri izale edilebildiği için Allah'ı bilmede yeterlidir ve Allah'ı bulur, bu yüzden fetret ehlinin Allah'a iman etmesi gereklidir. Yoksa insanlar uyarıcı yokken azaptan emin olurdu. '*Biz peygamber göndermedikçe kimseye azap etmeyiz*'⁴⁹⁰ ayetindeki gelmeyecek olan azap, dünya hayatı için geçerlidir. Ayrıca 'Helak olayı, akıl ile idraki mümkün olmayan dini hükümlerin, yerine getirilmemesi durumunda gerçekleşir –ki bu dini hükümler nebi olmazsa bilinemez-, halbuki akıl Allah'ı bilir'⁴⁹¹ dedikleri için Maturidi ve Mutezile fetret ehlinin şirke düşenlerin azaba uğrayacağını kabul eder. Melahide (Dehriye), Revafız, Müşebbihe ile Havaricin Muhakkime kolu ve Eşarilere göre akıl, insana hiçbir şeyi vacip kılamaz.⁴⁹²

İlk dönem kelam alimleri fetret ehlini merkeze alarak 'Allah'ı bilmek akla vacip midir değil midir' diye tartışılırken günümüzde 'Nebiyi bilmek akla vacip midir değil midir' sorusu gündeme gelir olmuştur. 'Bugün nüfuzlu ve nüfuslu Yahudi ve Hristiyanlar fetret ehlidir. Kuran'da Ehl-i kitaba ayrı bir statü verildi. Herkesin asırlardan beri tevarüs ettiği dini, hak olarak kabul etmesinin fitri bir nitelik taşıması, İslamiyet'in yeterince, yani doğru, özenilen, kendisini kabul ettirecek şekilde temsil edilmemesi, dinler ve ideolojiler

⁴⁸⁸ Toprak-Gölcük, *Kelam*, 259.

⁴⁸⁹ İşcan, Mehmet Zeki, 'Muhammed Abduh ve Sonrası Kelamcılarda Nübüvvet', *İslam'da Peygamber İnanç*, (İbrahim Coşkun Ed.), İstanbul, Ensar Yy, 2009, 262-265.

⁴⁹⁰ İsrâ 17/15.

⁴⁹¹ Yüksel, *Maturidiler İle Eşariler Arasındaki Görüş Ayrılıkları*, 51-53; Enâm 6/76, İbrahim 14/10, Nuh 71/1.

⁴⁹² Sabuni, *Maturidiye Akaidi*, 168.

arasında hak ile batılın karıştırılması gibi psikolojik engeller vardır⁴⁹³ diyen günümüz bazı bilim adamları, Allah'a şirk koşmayan, ahiretten şüphe etmeyen, güzel amel işleyen, tabi olmasa da Hz. Peygamber'i yalanlamayan Ehl-i kitabın cennete girebileceğini söyler. Ancak bu görüşler onun risaletinin evrensel olup herkesin inanıp amel etmesi farz olması açısından eleştirilmiştir. Önceki şeriatlar Kuran'la neshedilmiştir.⁴⁹⁴ Anladığımız kadarıyla Zemahşeri de cennete girmek için özellikle asrı saadetteki ehl-i kitabın Hz. Peygamber'e iman edip tabi olmasını şart koşturmaktadır.⁴⁹⁵ Şöyle ki; Allah nebileri, kendi zamanındaki sahabeye ve sonradan katılacak olan sahabe nesline gönderdi. Zemahşeri'ye göre burada öğretme işi, ahir zamana kadar aralıksız devam ettiğinde, her biri bir öncekinden öğrendiği için hep peygambere isnat edilir.⁴⁹⁶ Zemahşeri'ye göre kitapların hepsi semavi olmaları açısından mucizedir. Birinin inkarı mucizenin inkarı anlamına gelir.⁴⁹⁷ Hz. Peygamber'in geleceğini önceki nebiler haber verdiği için ehl-i kitap⁴⁹⁸ 'Onu oğullarını tanır gibi tanurlar.'⁴⁹⁹ Zemahşeri fetret kavramının kapsamını önemli ölçüde sınırlamıştır.

Zemahşeri'ye göre vahyin tamamen kesildiği, izlerinin ortadan kalktığı ve insanların en çok ihtiyaç duyduğu bir anda insanlar için rahmet ve haklarında hüccet olan 'Resul' gönderilmiştir ki, resulün varlığı ile huzur bulurlar ve resulü Allah'tan gelen en büyük nimet sayarlar.⁵⁰⁰ Bu konunun üzerine hüsün-kubuhu, fiillerin zatıyla ilişkilendirmek, onların akıl tarafından bilinip teklifin akliliğini doğurması üzerinden gidilecek olursa, Zemahşeri'ye göre uyarıcının gelmemesi, ancak resulle bilinecek şeri hükümlerde kişilerin aleyhine hüccet doğurmaz. Uyarıcı gelme de hüsün-kubuhu bilen aklın, marifetullah ve Allah'ın hikmeti ve birliği konularını da bilmesi gerekir.⁵⁰¹

Kelamcılara göre ümmet, kendilerine gönderilmeyen resulleri de tasdik eder. Zemahşeri'ye göre böyle bir ümmetin, ehl-i asrın icmaı delil olur. Bu türden bir ümmeti meydana getirecek nebilerde ise uyarı ile beşaret ayrılmaz iki unsurdur. Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasında uyarıcı gönderilmeyen ümmetlere gelince, uyarıların etkisi devam ettikçe ve uyarılar eskimedikçe bu ümmetlere uyarıcı gönderilmiş, yani bu ümmetlerin

⁴⁹³ Topaloğlu, Bekir, *Kelam Araştırmaları Üzerine Düşünceler*, İFAV, İstanbul, 2004, 41. Genelde delil olarak kullanılan ayetler şunlardır: Bakara 2/62, Maide 5/69, Maide 5/44-48, Hac 22/40, 67-69, Kasas 28/53-54.

⁴⁹⁴ Coşkun, İbrahim, 'Açılış Konuşmaları', *İslam'da Peygamber İnancı*, (İbrahim Coşkun Ed.), İstanbul, Ensar Yy, 2009, 14-15.

⁴⁹⁵ Ayrıca bk. Her Ümmete Nebi Gönderilmesi.

⁴⁹⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1383-1384.

⁴⁹⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 302.

⁴⁹⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 67, 1504.

⁴⁹⁹ Bakara 2/146.

⁵⁰⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 324.

⁵⁰¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1042.

uyarıcısı var sayılır. Hz. İsa'nın uyarıları eskিয়েince, tesiri kaybolunca Muhammed gönderildi.⁵⁰²

Berahime'ye verdiği cevaplardan, fetret konusunda Hanefi-Maturidi çizgiye yakın durduğu anlaşılır.⁵⁰³ Zemahşeri'nin, nebi-resul ayrımına dikkat edilirse, fetrette çelişki izlenimi uyandıran açıklamaları kolay anlaşılır. Hz. Peygamber ile Hz. İsa arasında beş yüz altmış yıl vardır, bu arada üçü İsrail oğullarından biri de Araplardan dört 'Nebi' (resul değil) gelmiştir. Araplardan gelenin adı Halit b. Sinan el-Absi'dir.⁵⁰⁴

1.7. Nebilere İtaat

Hakim olan Allah'ın, çeşitli hikmetlerden dolayı, her bakımdan zayıf ve sınırlı olan insanlara gönderdiği nebilere karşı, elbette insanların da amel, itikat ve ahlaki açılardan sorumlulukları vardır. Bu minvalden olarak Zemahşeri'ye göre nebinin emrine gönülden itaat imanı artırır, mükafata vesile olur.⁵⁰⁵

Bilindiği üzere kişiler, arkadaş ve sevdiklerinin fiillerini taklide meyillidir. Bu fiillerde bir kötülük gördüğünde ise o kişi ve fiili temize çıkarmaya çalışır. Bu sebeplerden olsa gerek Zemahşeri de kişilerin ahlaki olgunluk ve kalbi meyillerini ıslah için sevgi konusuna değinir. Zemahşeri'ye göre kul, herkesten daha fazla Allah resulünü sevmekçe iman etmiş sayılmaz.⁵⁰⁶ İstisnasız herkesten çok, nebi sevilmelidir çünkü nebi, müminler için dünya ve ahiret işlerinden daha evladır, yakındır, önce gelir. Hz. Peygamber'in hakkı ve hükmü, ona duyulacak şefkat, Müslümanlar için kayıtsız, mutlak olarak her şeyin üzerindedir. Müslümanlar savaş vb. durumlarda canlarını ona feda ederler.⁵⁰⁷ Allah ve resulünü kalben sevmek ve onlara yakınlaşmak, taat ve salih amelledir.⁵⁰⁸ Bu taat ve ihlase göre mükafat vardır. Kalpler Allah ve resulüne itaat ederek arınır, iyileşir. Nebinin nübüvveti tasdik edilmesine rağmen, ganimet taksimi gibi fiili durumlarda nebiye itaat edilmezse, bu tasdik bir anlamı kalmaz. İman etmedikleri için dinlemeyenler,

⁵⁰² Zemahşeri, *Keşşaf*, 1101. Fetret nebinin tesirinin zayıflaması ve izlerinin silinmesidir. Bu dönemde ihtilaflar çıkar. Maturidi, *Te'vilatü'l-Kuran*, IV, 198.

⁵⁰³ Zemahşeri, *Minhac*, 21; Zemahşeri, *Keşşaf*, 310.

⁵⁰⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 324. Absi: Lütuf ve ihsan olarak gönderilen veya verilen nimetlere karşılık iman etmeleri beklenen. Aynı yer. kasas 28/46 ayetinin tefsirinde beş yüz elli yıl olarak geçer. Zemahşeri, *Keşşaf*, 991.

⁵⁰⁵ Bk. Nisa 4/64.

⁵⁰⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 277. Hz. Peygamber'den sonra Ali, Fatıma ve oğulları sevilmeli. Ali Muhammed sevgisi üzerine ölen şehittir. Ehli beyte zulmeden ve nebiye sülalesi konusunda zulmedene cennet haramdır. Zemahşeri, *Keşşaf*, 1227. Allah ve resulüne eziyet edenler dünya ve ahirette lanetlenmiştir. Bu kişiler şu üç gruptur. 1. Nübüvveti inkar eden, şeriata muhalif olan ve küfür ve günahları işleyenler. 2. Allah cimridir diyen Yahudiler, üçtür diyen Hristiyanlar, ortağı ve kızları var diyen müşrikler. 3. Allahın isim ve sıfatlarında ilhad edenler. Zemahşeri, *Keşşaf*, 1071.

⁵⁰⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1050.

⁵⁰⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1228.

dinlemedikleri halde işittik diyenler gibi olunur.⁵⁰⁹ Kitap ve hikmeti getiren ve önceki kitapları doğrulayan resullere yardım etmek ve onları tasdik etmek bu yüzden farzdır.⁵¹⁰ Ayette de ‘*Kim Allah'a ve Peygamberine baş kaldırır ve yasalarını aşarsa, onu, temelli kalacağı cehenneme sokar.*’⁵¹¹ olarak geçer. Denilebilir ki Zemahşeri’ye göre nebinin tebyin, teşri, takyit, haram-helal koyma, -mütevahir hadisle- nesh etme vb. yetki ve sorumlulukları vardır.⁵¹² Nitekim ayette şöyle geçer: ‘*O iyiliği emreder ve kötülükten alıkoyar, temiz şeyleri helal, murdar şeyleri haram kılar, sırtlarından ağır yüklerini, indirir. Ona iman eden, saygı gösteren, yardımcı olan ve onun peygamberliği ile birlikte indirilen nuru izleyen kimseler kurtulmuştur.*’⁵¹³

Zemahşeri’ye göre nebiler, Allah’a rağmen herhangi bir şey emredemez,⁵¹⁴ sadece Allah’ın emrettiğini emreder, nehyettiğini de yasaklar. Bu yüzden nebiye itaat Allah’a itaat⁵¹⁵ olduğundan, Allah resulüne yüz çevrilmez, muhalefet edilmez.⁵¹⁶ Nebiler görevi Allah’tan aldılar, kendilerine tabi olunmaları için gönderildiler.⁵¹⁷ Allah ve resulü, bir şeye hükmettiğinde, müminlerin tercih ve görüşlerini bu hükme tabi kılması, uyarlaması gerekir, ona aykırı olunamaz.⁵¹⁸ Müminler nefislerine değil, her şeyde peygambere tabi olurlar çünkü onun davet ettiği her şey, dünya ve ahirette zafere ermek için bir irşattır, yasaklamaları ise müminlerin şekavete ve ateş azabına düşmemesi içindir.⁵¹⁹ Müminler, Allah’ın ayetlerine ciddiyetle sarılıp bunların hükümleriyle gereğince amel etmezse, ayet ve hükümleri hiçe saymış, oyun ve eğlence unsuru olarak alay etmiş olur.⁵²⁰

Zemahşeri’ye göre nebilerin verdikleri hükümlere ümmeti uymak zorundadır çünkü onlar bağlayıcıdır, yerine getirilmediğinde vebale girilir. Bu yüzden çok soru sormak, özellikle Kuran nazil olurken sormak hoş karşılanmamıştır çünkü çok ve geniş hükümlerin konmasına sebep olur. Nitekim ‘Hac her sene mi’ diye sorana Hz. Peygamber tepki göstermiş ve ‘Her sene deseydim buna güç yetiremezdin ve terk ettiğin için küfre girerdin, konuşmadıkça beni kendi halime terk edin. Önceki ümmetlerin helak sebebi çok sormaları,

⁵⁰⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 473.

⁵¹⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 197.

⁵¹¹ Nisa 4/14. Nebiye itaat hakkında bk. Nisa 4/13, 65, 80, Aliimran 3/32, Yasin 36/21.

⁵¹² Bk. Maide 5/67, Kıyame 75/15, Nahl 16/44; ayrıca bk. Adam, *Bazı Kelam Problemleri*, 201.

⁵¹³ Araf 7/157.

⁵¹⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 196.

⁵¹⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 281; Araf 7/157-158.

⁵¹⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 472-473.

⁵¹⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 275.

⁵¹⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1060.

⁵¹⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1050.

⁵²⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 144.

sonrasında ise resullerine muhalefet etmeleridir. Siz sadece, gücünüz yettiğince emrettiklerimi yapın, nehyettiklerimden sakının' demiştir.⁵²¹

Müminler, kendi aralarında çıkan anlaşmazlıklarda, resulün verdiği hükme içlerinde sıkıntı, huzursuzluk, tedirginlik, bunalım, kuşku, bahane, şüphe ve kararsızlık olmaksızın rıza ile teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar. Hz. Peygamber'in hükmünü beğenmeyip töhmet altında bırakmak müminlere yakışmaz.⁵²² Nebinin yanında, acı gerçek ve mutlak adaletten başka bir şey olmadığı için, hakkın kendisine ağır geldiği kimse, hasmının lehine hükmedilir diye nebinin huzurunda mahkemeleşmekten kaçınır. Bu gibileri, peygamberin durumunu bildikleri için nebinin, kendilerine haksızlık edeceğinden korkmaz; ancak kendileri zalim olduğundan, aleyhlerine çıkacak davalarda hak sahibine zulmetmek ve hakkı bile bile inkar etmek ister.⁵²³ Yani peygamberin hükümlerine rıza göstermemek, emirlerini yerine getirmemek, hakkı inkar ile eş değer görülmüştür. Nasıl ki insan, sorularla kendini bağlar, öyle de fiilleriyle hayrı veya şerri celbeder. Mesela, Uhud savaşında Hz. Peygamber'in etrafını boş bırakarak savunmasız hale getirmelerinden dolayı Ashaba topukları üzerinde geri dönme, yani irtidat gibi ağır bir ithamda bulunulmuştur.⁵²⁴ Denilmek istenilmiştir ki 'Bu savaşta başınıza gelenlerin sebepleri de sizlersiniz, Medine'den çıkmayı siz istediniz, okçular tepesini siz terk ettiniz.'⁵²⁵ Demek ki nebiye itaat ve isyan, hayır veya şerle neticeleniyor.

'Peygamberin duasını, çağrısını, kendinizinkiyle bir tutmayın. Allah, sıvışıp gidenleri bilir'⁵²⁶ ve 'Allah'ı ve peygamberini incitenlere, Allah dünyada da ahirette de lanet eder.'⁵²⁷ Ayetleri mucibince Zemahşeri, nebilere gösterilmesi gereken adabı muaşeretini şöylece izah eder: Hz. Peygamber'in ismi, bir mecliste ilk anıldığında salavat getirmek vaciptir.⁵²⁸ Resullerin, insanların kendisi ile tartışmaya girmesine imkan vermemesi ve muterizlerin sözleri üzerinde çok durmaması gerektiği gibi, insanların da bilgi sahibi olmadıkları dini konularda, Hz. Peygamber ile tartışmaması gerekir. Nebi, anlaşmazlık olmasın diye çabalasa da, münkirler ısrarla tartışmaya devam eder ve hakka yanaşmazsa, çirkin amellerini ve bunların cezasını en iyi bilen Allah olduğunu

⁵²¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 357.

⁵²² Zemahşeri, *Keşşaf*, 276.

⁵²³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 897.

⁵²⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 219.

⁵²⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 228.

⁵²⁶ Nur 24/63.

⁵²⁷ Ahzap 33/57. Aliimran 3/79'a göre nebilere incitmenin bahanesi olamaz. Çünkü onlar masumdur, incitilmeyi hak edecek fiil yapmaktan korunmuşlardır. Maturidi, *Te'vilatü'l-Kuran*, II, 384.

⁵²⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1071.

söyleyerek nebinin onları başından savması gerekir.⁵²⁹

Zemahşeri'ye göre adabı muaşeretinde diğer emirler şöyledir. Peygamber, herhangi bir iş için sizi çağırırsa, izin vermedikçe onun yanından ayrılmayın; onun çağırmasını birbirinizi çağırmanızla kıyaslamayın. Ebeveynlerin koyduğu adlarla birbirinizi çağırdığınız gibi 'Ey Muhammed' demeyin, saygı ve tevazuyla 'Ey Allah'ın Resülü' deyin.⁵³⁰ Nebinin evine davetsiz girmeyin, girdiğinizde lafa dalmayın.⁵³¹ Nebiye saygı, sevgi ve itaatin, kişinin ve toplumun gelişimine olumlu veya olumsuz katkısını siyer ve tefsir kitaplarında görmek mümkündür.

1.8. Nebilerin Duası

Zemahşeri'ye göre nebinin ettiği dua, insanlardan birinin ettiği dua gibi değildir. Müminlerinki kabul veya reddedilirken, nebininki kesinlikle kabul edilir.⁵³² Öyle ki nebinin hükümlerine rıza göstermeyenler, eğer Hz. Peygamber'i de aracı kılıp Allah'tan bağışlanma dileseydi ve o da onlara mukabele etseydi, Allah'ı merhametli bulurlardı. Ayet 'Sen de onlar için bağışlanma dileseydin' demedi de iltifata yöneldi çünkü şanı yüce resulün, Allah'tan mağfiret dilemesi ve insanların resulün adını kullanarak resulü aracı kılmaları büyük ve önemli bir olaydır. Böylece resulün, Allah katında sıradan biri olmadığı ve önemli bir yerinin olduğu vurgulanmış oldu.⁵³³

Zemahşeri'ye göre Allah, zafer duasında bulunan nebiye icabet edecektir.⁵³⁴ Peygambere, dualarından dolayı yardım edilmesi münkirlerin helakini gerektirir; '*Beni yalanlamalarına karşılık bana yardım et*'⁵³⁵ demek, 'onların helakiyle beni teselli et' demektir.⁵³⁶ Hz. Peygamber, kavminin Kuran'ı terkedilmiş halde bırakmasını –Kuran'ı öğrenip öğretmesine rağmen, Kuran'a göre amel etmeyen kişi de Kuran'ı terk etmiş sayılır- ve insanları Kuran'a imandan alıkoymasını Allah'a arz etmiştir ki bu, kafir için tehdittir, nebinin Allah'a ilticası ile münkirler helak olur.⁵³⁷ Bu sebeplerden olsa gerek Necran Hristiyanları mübahahele girişememişti. İçlerinden biri; 'Vallahi, herhangi bir peygamberle lanetleştikten sonra, büyükleri yaşayan, nesilleri devam eden bir kavim yok. Bunu yaparsanız, helak olursunuz; ille de dininize bağlı kalmak, mevcut inancınızı devam

⁵²⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 855-856.

⁵³⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 903.

⁵³¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1069.

⁵³² Zemahşeri, *Keşşaf*, 903.

⁵³³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 275-276.

⁵³⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 101.

⁵³⁵ Müminun 23/26.

⁵³⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 863.

⁵³⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 912-913.

ettirmek istiyorsanız, onunla anlaşma yapın ve ülkenize geri dönün' demiştir.⁵³⁸ Ayrıca Zemahşeri'nin anlattıklarına ilaveten denilebilir ki bu dualar haricinde her peygamberin bir kabul olmuş duası vardır ve Hz. Peygamber bunu şefaahat olarak ahirete saklamıştır.⁵³⁹

Zemahşeri'ye göre, kafir olan bir kişinin, iman etmesini uygun bulmayan, iman etmesinden rahatsızlık duyan, küfür üzere kalmasını isteyen kişi kafirdir, küfre rıza küfürdür.⁵⁴⁰ Ancak nebinin helak edileceklerin hayrına dua etmesi ise yasaklanmıştır, çünkü onlar, kesin kanıtlarla ilzam edilmelerine rağmen, sapıklıkta direten zalimlerdir, onların hayatta kalması zarardır.⁵⁴¹ Bu yüzden nebiler, kavimlerinin hidayet bulmasının imkansız olduğuna kanaat getirince beddua ettiler.⁵⁴²

Zemahşeri bu konu da şu örnekleri verir. Lebid b. Rabia el-Amiri'nin kardeşi Erbede ile Amir b. Tufeyl, alaycı sorularından dolayı Hz. Peygamber'in 'Allah'ım ikisini de dilediğin şekilde yerin dibine geçir, helak et' şeklindeki bedduasını üzerlerine çekmişler, sonuçta ilki yıldırımla, ikincisi deve vebasıyla ölmüştür.⁵⁴³ Hz. Musa, deneyim ve uzun nasihatler sonucu gördü ki ne yapsa kavmini dalalet, sapkınlık, azgınlık, taşkınlıktan döndüremiyor, kavmi ona iman etmiyor, onlara mucize, uyarı, öğüt işlemiyor, o da iman etmeyenlere beddua etti.⁵⁴⁴ Denilebilir ki Hz. Nuh'un kendi halkı için helak istemesinin⁵⁴⁵ sebepleri şunlar olabilir: Hz. Nuh kavminden ümit kesmişti⁵⁴⁶ veya denilebilir ki artık kimsenin iman etmeyeceği⁵⁴⁷ Hz. Nuh'a bildirilmişti. Bu ise diğer nebilere bildirilmedi. Hz. Nuh'un tebliği asırlarca sürdüğünü⁵⁴⁸ biliyoruz ancak diğer nebilere tebliğ süreleri bize bildirilmedi.⁵⁴⁹ Bu konu kişilerin dalalette kalması ile de alakalıdır.

2. MUCİZE

Nübüvvet iddiasında bulunan kişilerin, bu iddiasındaki doğruluğunun en büyük delili mucizedir ki bu harika olay, sahibinin 'mütenebbi' yani yalancı peygamber olmadığını ispatıdır. Mucizenin tesiri ise görecelidir, mucize herkesin iman etmesini

⁵³⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 190.

⁵³⁹ Ebu Hanife, *Fıkhı Ekber*, (Akaid Risaleleri İçinde) 71; Kanter, *İslam'da Kelama Semantik Yaklaşım*, 220.

⁵⁴⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 559.

⁵⁴¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 864.

⁵⁴² Zemahşeri, *Keşşaf*, 1132.

⁵⁴³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 642.

⁵⁴⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 557-558.

⁵⁴⁵ Bk. Nuh 71/26-27.

⁵⁴⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1131.

⁵⁴⁷ Hud 11/36.

⁵⁴⁸ Ankebut 29/14.

⁵⁴⁹ Ateş, *Kuran'a Göre Peygamberlere İsnat Edilen Günahların Mahiyeti*, 57.

sağlamayabilir. Her nebinin gösterdiği mucize aynı değildir. Mucizeler, diğer olağanüstü gibi görülen olaylardan kolayca ayırt edilebilir.

Zemahşeri, nübüvvetin ispatı ve doğruluğu noktasında olmazsa olmaz görülen mucizeye yer açmak için Allah-alem ilişkisinde, Mutezile'nin temel prensiplerinden olup, Mutezile için ortak zemin oluşturan tenzih fikrine dayalı tevhit ve adalet ilkesine ters düşmüştür. Zira bu esaslara göre Allah'ın alem ve alemin içindekilere dilediği gibi her an müdahale etmesi ve koymuş olduğu yasaları değiştirmesi pek mümkün değildir. Her an bir işte olup sürekli koruyup gözeten bir Allah inancından dolayı, alemin işleyiş ve sistemindeki tabiat kanunlarını –ki alemdeki düzen, uyum, gaye vb. şeyler nesne ve olguların yapısından kaynaklanmaz, sebep-sonuç bakımından zorunluluk içermez; bunlar yaratılıştaki sürekliliği gösterir- sadece bir adet olarak görür.⁵⁵⁰ Anladığımız kadarıyla Zemahşeri, Allah'ın teklif zamanında sırf nebiyi onaylamak için tabiat kanunlarını askıya aldığını söyler, ayın yarılması gibi mucizelerden ziyade Kuran'ın mucizeliğini önceler, bunlar ise Zemahşeri'nin tabiatta cari olan bu kanunların varlığını tam anlamıyla kabul ettiğini gösterir. Ancak, zaman ve mekan gibi bazı sınırlılıklara sahip olan mucizeye yer açmak için sadece mucizenin gerçekleştiği varlık üzerinde tabiattaki bu sebep-sonuçtaki zorunluluğu, mucizenin gerçekleşmesi sürecinde kabul etmeyişinde, Eşarilere ve Vesileci anlayışa yaklaşmış gibidir.⁵⁵¹

2.1. Mucizenin Tanımı ve Özellikleri

Peygamberleri sıradan insanlardan ve yalancı nebilerden⁵⁵² ayıran mucize, nübüvvetin ispatında olmazsa olmazlardandır. Mucizenin zamanını, türünü, gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini, mucizeye muhatap olan kişilerin imani durumuna katkısını vb. şeyleri peygamber bilemez, bunlara müdahale edemez. Yaratan ve belirleyen –filozoflar aksini iddia etse de- sadece Allah'tır. Hz. Peygamber'in en büyük mucizesi ve diğer peygamberlere verilen mucizeler içinde en büyük olan Kuran'dır çünkü geçerlilik süresi ve etkilediği kişi, en fazla olandır. Her zaman ve mekanda tekrar edebiliyor.

⁵⁵⁰ Türkmen, *Zemahşeri'nin Mucizeye Bakışı*, 182. Kuran mahluktur dedikten sonra Kuran zatı itibariyle mucizedir demek pek mümkün gözükmemektedir. Bk. Sarfe.

⁵⁵¹ Topaloğlu, *Mucize*, 109.

⁵⁵² Zemahşeri'ye göre Hz. Peygamber zamanında yaşamış mütenebbiler: Müdlicoğulları reisi ve Yemenli kahin Zü'l-Himar el-Esved el-Ansi, Müseylemetü'l-Kezzap, Esed oğullarından Tüleyha Binti Hüveylid. Müseyleme peygamberliğini ilan etti ama Hz. Peygamber'in peygamberliğini ve Kuran mucizesini inkar etmedi. O 'Allah'ın Resulü Museylime'den Allah'ın Resulü Muhammed'e selam üzerine olsun! Diyebilmiştir. Zemahşeri, *Keşşaf*, 338; ayrıca bk. Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi Hayatı ve Eserleri*, (trc. Mehmet Yazgan), Beyan Yy, İstanbul, 2004, 340-341, 377.

Mutezilenin aksine⁵⁵³ Ehl-i sünnete göre Allah'ın, nebinin elinde yarattığı eser olduğu için mucizenin, nebinin ismet ve mükemmelliği⁵⁵⁴ veya nübüvvetin gayesiyle doğrudan ilgisi yoktur; nebinin hedefi dünya ve ahiret saadetidir.⁵⁵⁵ Mutezileye göre ise Allah, daima salah ve aslahı yapmakla mükellef olduğundan, meydan okuyarak mucize gösterme nebinin, itibar, değer ve kıymetini artırır, üstünlüğünü gösterir, nebiye inananların imanının artmasını sağlar.⁵⁵⁶

Peygamberler, kavimlerinin uzman olduğu, nebi zamanında revaçta bulunan ve rağbet edilen alanlarda onlara meydan okur, mucize getirir. Hz. Musa zamanında büyü, Hz. İsa zamanında tıp ve felsefe, Hz. Peygamber zamanında ise söz sanatlarında ve gaybı ilgilendiren kehanet, ibraret, arafet, rüya gibi alanlarda ilerleme veya kişiler arasında temayüz oluşmuştu. Onun mucizesi olan Kuran'ın i'cazı da nazım ve gayb konularında olmuştur.⁵⁵⁷

Nübüvvetin ispatında dini yani sem'i deliller geçerli değildir çünkü doğruluk, objektif delillerle sabit olur.⁵⁵⁸ Cürcani, Taftazani'nin aksine mucize hakkında şunları söyler. Mucizenin şartı, mucizenin Allah'tan sadır olmasıdır. Kuran'ın kendisi mucizedir; risaletin tasdikçisidir. Mucize bilinmedikçe, şeriatın üzerine kurulduğu nübüvvet sabit olmayacağı için, 'mucize şeriatla sabittir' denilemez, Zemahşeri de tanzim edilmiş ibarelerden oluşması hasebiyle Kuran mucizedir der.⁵⁵⁹

2.1.1. Mucizenin Sözlük ve Terim Anlamı

Mucize, sözlükte öne geçmek, hızını kesmek, engel olmak, kararsızlık, bir şeyin sonu ve arkası, aciz, güçsüz ve etkisiz kılan, karşı konulmaz harika olay, kudretsizlik, takatsizlik veren⁵⁶⁰ olarak geçer. Terim olarak ise teklif yurdunda peygamber olduğunu ilan eden kimsenin elinde meydana gelen, nübüvvet davasında doğruluğunu ispat için Allah tarafından, tabiatın devamlı olan kanunlarına aykırı olarak yaratılan harikulade olaydır.⁵⁶¹ Peygamberin hak olduğunu gösteren, doğruluğunu ispat eden, tasdik ve teyit

⁵⁵³ Toprak-Gölcük, *Kelam*, 306-307.

⁵⁵⁴ Gölcük, *İslam Akaidi*, 124.

⁵⁵⁵ Özevarlı, *Kelamda Yenilik Arayışları*, 185.

⁵⁵⁶ Toprak-Gölcük, *Kelam*, 306-307; Gölcük, *İslam Akaidi*, 124.

⁵⁵⁷ Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelam*, 164; Kanter, *İslam'da Kelama Semantik Yaklaşım*, 230; Kazancı, *Nübüvvet Kavramı*, 80; Sönmez, *Nübüvvet Tartışmaları*, 83; Alper, *Akıl-Vahiy İlişkisi*, 139.

⁵⁵⁸ Bulut, *Mucize ve Peygamberlik*, 105.

⁵⁵⁹ Kaya, *Keşşaf'ta Gizli İtızal*, 122.

⁵⁶⁰ Zebidi, *Ta'cu'l-Aruz Cevahiru'l-Kamus*, 'Acz' md, XV, 106; İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, 'Acz' md, V, 369.

⁵⁶¹ Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 455.

aracı olan⁵⁶² ‘mucize’ karşılığında Kuran’da ayet,⁵⁶³ sultan,⁵⁶⁴ delil,⁵⁶⁵ burhan,⁵⁶⁶ beyyine,⁵⁶⁷ hüccet, hak, furkan gibi kelimeler kullanılır.⁵⁶⁸

Zemahşeri'ye göre beyyineden kasıt, nübüvvetin doğruluğunu ispatlayan deliller yani mucizeler ve sayfalardır. Nebilerin hepsine beyyinat ve mucize verildi ancak bir kısmına Suhuf verildi. Sayfalar Tevrat, İncil, Zebur gibi kitaplardır.⁵⁶⁹ Elçilik iddiası kanıt ile sabit olur ki bu kanıt da mucizedir.⁵⁷⁰ Mucize, zuhur ettiğinde bu, nübüvvet iddia eden kişi için en büyük delil ve kesin kanıt olur.⁵⁷¹

2.1.2. Mucizenin Peygambere Nispeti

Mucize melek, cin ve insanların güçlerini aştığı gibi muarızların güçsüzlüğünü de ortaya koyan, başkaları tarafından benzeri getirilemeyen, olağanı kesen hadisedir, insan gücünün yönetmekte ve yapmakta noksan kaldığı fiildir, karşı konulmaz kesin belgedir. Allah'ın, resulünü söz ile tasdiki mesabesinde. Mucize diye gösterilen olayın benzeri getirilirse, o olay mucizelikten düşer. Kıyamete yakın veya ahirette âdetin bozulması normaldir. Nübüvveti tasdik ve teyit mahiyetinde nebinin elinde meydana gelen mucize, Allah'ın fiilidir. Mucizenin nebiye nispeti mecazidir. Nebiye nispet edilmesi mucizenin onun aracılığıyla olması veya onun doğruluğunu göstermesi sebebiyledir.⁵⁷²

Hristiyanlar mucizeleri Allah'a değil Hz. İsa'ya isnat ediyordu. ‘Allah'ın kendisine kitap, bilgi ve peygamberlik vermiş olduğu hiçbir kişinin kalkıp da insanlara Allah'a değil

⁵⁶² Toprak-Gölcük, *Kelam*, 306; Nesefi, *Bahru'l-Kelam*, 94. Şiiler de mucize peygamberliğin sübutu ve ispatı için şart görür bk. Keskin, *Şia İnanç Esasları*, 121. Eski Ahitte mucize, nübüvvetin hakiki delillerinden olmakla birlikte yegane ispat vasıtası değildir. Sinanoğlu, ‘Semavi Dinlerin Kutsal Metinlerinde Nübüvvet Anlayışı’, *İslam'da Peygamber İnanç* içinde, 49.

⁵⁶³ Bk. Bakara 2/61, 73, 118, 145, 211, Aliimran 3/49-50, Maide 5/114, Enam 6/4, 25, 27, 35, 37, 109, 124, 158, Araf 7/73, 103, 106, 132, 136, 146, 203, Yunus 10/20, 75, 97, Hud 11/64, 96, Rad 13/7, 27, 38.

⁵⁶⁴ Bk. Nisa 4/153, Hud 11/96, İbrahim 14/10-11, Müminun 23/45, Mümin 40/23, Duhan 44/19.

⁵⁶⁵ Bk. Bakara 2/73, Aliimran 3/41, Araf 7/26, Enfal 8/52, Kehf 18/9, Meryem 19/10, Taha 20/134.

⁵⁶⁶ Bk. Bakara 2/111, Nisa 4/174, Enbiya 21/24, Müminun 23/117, Kasas 28/32.

⁵⁶⁷ Bk. Bakara 2/87, 92, 253, Aliimran 3/183-184, Nisa 4/153, Maide 5/32, 110, Tevbe 9/70, Saff 61/6.

⁵⁶⁸ Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Terimler Sözlüğü*, 219; Bulut, Halil İbrahim, *Kuran Işığında Mucize ve Peygamberlik*, Rağbet Yy, İstanbul, 2002, 5. Bk. Enam 6/83, Hud 11/53, Kasas 28/32, Yunus 10/103, 82, Bakara 2/53, Enbiya 21/48, Duhan 44/19.

⁵⁶⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1101.

⁵⁷⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 799; ayrıca bk. Araf 7/105, 154. Elçilik iddia edenin delil ve mucize göstermesi gerekir. Bu kişi insan olmasaydı gösterdiği muciznin Allah katından mı yoksa sahip oldukları fevkaladelikten mi kaynaklandığını insanlar bilemezdi. Maturidi, *Te'vilatü'l-Kuran*, II, 515.

⁵⁷¹ Zemahşeri, *Minhac*, 21.

⁵⁷² Sabuni, *Maturidiye Akaidi*, 105; Cüveyni, İmamü'l-Harameyn Ebu'l-Meali Abdulmelik, *Ehlisünnet Delilleri (Lumau'l-Edille*, trc Murat Serdar) Kimlik Yy, Kayseri, 2017, 80; Nesefi, *Tevhidin Esasları*, 72-73; Toprak-Gölcük, *Kelam*, 305; Kanter, *İslam'da Kelama Semantik Yaklaşım*, 225; Gündoğar, *İslam Akaid Esasları*, 97; Doğan, *İslam İnanç Esasları*, 155-156; Kazancı, *Nübüvvet Kavramı*, 78; Sönmez, *Nübüvvet Tartışmaları*, 77; Ahatlı, *Peygamberlik*, 82; Yar, Erkan, ‘Müslüman Kelamında Elçilik’, *İslam'da Peygamber İnanç* içinde, 126.

*bana kul olun diyebilme yetkisi yoktur.*⁵⁷³ Buna rağmen, sırf mucizesine bakarak, peygamberin tabiat ve mahiyetini yanlış anlayıp Hz. İsa'yı ilahlaştıran Hristiyanlar, Zemahşeri'ye göre çelişkedir; o babasız dünyaya gelmişse Hz. Adem, hem annesiz hem babasızdır, o dört ölüyü diriltmişse, Hezekiel sekiz bin ölüyü diriltmiştir, o kör ve alacaklıları iyileştiriyorsa, Aziz Georgios defalarca yakılıp pişirilmesine rağmen, yine sapaşğlam ayağı kalkıyordu. Hz. İsa'ya verilmiş, Allah'ın Hz. İsa'nın elinde yarattığı, gerçekleştirdiğı mucizeler onun ilahlığı göstermez.⁵⁷⁴

Mutezile kulun fiili, kendisindedir yani 'Kul kendi fiilini kendisi yaratır' fikrinde olduğı halde, mucize konusunda Ehl-i sünnet gibi düşünür ve mucizenin Allah'ın izniyle meydana gelen, Allah'ın bir fiili olduğunu kabul eder.⁵⁷⁵ Ehl-i sünnet ve Zemahşeri'ye göre peygamberler, her istediğinde mucize getiremez, her istediğini de hidayete erdiremez. Mucizeyi her gören hidayet bulup iman edecek diye bir şart yok. Hidayete erdirmek ve mucizeleri yaratmak Allah'ın elindedir.⁵⁷⁶

İbn Sina'ya göre ise nasıl ki vahiy, sempatinin bilişsel yönüdür, öyle de dua ve mucize de sempatinin pratik yönüdür. Peygamber, kendisiyle nesnel alemleri etkileyebilecek, olağanüstü olayları gerçekleştirebilecek akli güce sahiptir.⁵⁷⁷ Yani mucizeler Allah'ın değil nebilerin fiilidir, mucizenin nebiye nispeti mecazi değil hakikidir. Nebi geleceğı bildiğı için olacak şeyleri haber vermektedir.⁵⁷⁸

Zemahşeri'nin mucize hakkındaki tutumu, genel kanaatle uyumludur. Filozofların aksine Zemahşeri'ye göre de her nebinin mucizesinin Allah'a isnadı farzdır. Nebiler bu konuda, Allah'ın eli mesabesindedir.⁵⁷⁹ Asa ejderha olduğunda Hz. Musa'nın, Hz. Adem'i cennetten çıkaran yılanı hatırlayıp korkması,⁵⁸⁰ Zemahşeri'nin bu iddiasını doğrular, çünkü Hz. Musa, mahiyetini ve sonuçlarını bilerek yaptığı bir şeyden korkmazdı. Mucizenin

⁵⁷³ Aliimran 3/79.

⁵⁷⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 190. Hristiyanlara göre tanrı, üç uknumdan oluşan tek bir cevherdir. İsa'nın lahuti yönü babadan, nasuti yönü Meryem'dendir. İslam da ise Hz. İsa, arada bir baba ve sperm olmaksızın, Allah'ın kudretiyle bir babanın cüzü olmaksızın sadece bir annenin rahminde, salt yoktan yaratılmış bir mucizedir. Bu yüzden ona Allah'ın kelimesi, Allah'ın ruhu, Allah'tan bir ruh denilmiştir. Zemahşeri, *Keşşaf*, 311.

⁵⁷⁵ Yüksel, *Sistemik Kelam*, 149. Zemahşeri'ye göre insan, Allah'ın onda yarattığı hadis bir kudretle kendi fiillerini yaratır. Fiilin tezahüründe Allah, sadece bir araçtır. Fiilleri doğrudan Allah yaratsaydı, çirkin fiillerin de Allah'a nispeti gerekirdi. Zemahşeri, *Minhac*, 5, 11-12.

⁵⁷⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 371-372. Maturidi, *Te'vilatü'l-Kuran*, V, 200. Ayrıca bk. Enam 6/109, İsra 17/36; Kazancı, *Nübüvvet Kavramı*, 75.

⁵⁷⁷ Fazlurrahman, *İslam'da Nübüvvet*, 52, 122.

⁵⁷⁸ Sönmez, *Nübüvvet Tartışmaları*, 89-90. Zemahşeri, ayetlere ters düşecek böylesi zorlama yorumlara girmez: Gaybı bilen Allah, peygamberlerden bildirmek istediğı hariç, gayba kimseyi muttali kılmaz. Peygamberler yalnız vahyedileni bildirir. Müşriklerin gayptan sormaları bu yüzden abestir. Zemahşeri, *Keşşaf*, 1265; Cin 72/26-27.

⁵⁷⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 324.

⁵⁸⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 794.

mahiyet ve sonucu, meydana gelmeden önce Hz. Musa için gaybi bir konudur.

Semavi dinlerin teolojisinde mucize, işaret anlamında olaydır. Teolojik vasfını ise ilahi aktivitenin olağanüstü bir şekilde ortaya çıkıp ilahi otoriteyi doğrulamasından alır.⁵⁸¹ Zemahşeri'ye göre evrende işleyen tabiat kanunlarını Allah'ın teklif zamanlarının herhangi bir anında değil de sadece peygamberinin, nübüvvet iddiası sırasında bozduğunda anlaşılır ki; Allah'ın tabiata koyduğu adetini bozması, nebinin nübüvvet iddiasını doğrulamak içindir. Çünkü mucize, insan kudreti ve gücü bakımından yapılması imkansız bir fiildir ve dahi Allah, yalancıyı doğrulamaz. Bu yüzden ne zaman ki peygamber 'Ya Rabbi şayet ben gerçekten de bir peygamber isem şöyle şöyle yap' demişse; Allah da bunu sadece peygamberlik iddiası olan kişinin şahsına bağlı olarak yapmıştır. Bir padişahın elçisi, kendi padişahına 'Madem ben senin elçinim, o halde nişane olarak kılıcını bana vererek beni doğrula' dese, o da bunu yapsa, bu durumda padişah, kendi elçisini onaylamış olur.⁵⁸²

Kelamcılarının geliştirdiği ve Zemahşeri'nin de kullandığı mucizenin nübüvvet delaletini gösteren 'padişahın elçisini onaylaması' üzerinden geliştirilen izah tarzı, gaibin şahide kıyası denilen metottur ki kesin bir sonuca ulaşmak için değil de konuyu açıklamak ve anlaşılır kılmak için kullanılır.⁵⁸³ Bu yüzden nübüvvet iddiasının ispatında mucizeyi zorunlu gören başta Mutezili bilginler olmak üzere İmam Eşari, Bakıllani, Abdulkahir Bağdadi, Cüveyni, İsfarayani, İbn Teymiye, Taftazani, Pezdevi, Sabuni gibi alimlerden ziyade; mucizeyi mutlak gerekli görmeyen Tahavi, Maturidi gibi alimler⁵⁸⁴ daha tutarlı gözükmektedir.⁵⁸⁵ Sonuç itibarıyla mucizeler insandaki küfrü seçme iradesini kaldıracak

⁵⁸¹ Topaloğlu, Fatih, *Fesehi ve Teolojik Açından Mucize*, Rağbet Yy, İstanbul, 2011, 64.

⁵⁸² Zemahşeri, *Minhac*, 21. Mucizenin nebinin peygamberliğine delaleti, padişah misali üzerinden benzer şekillerde izahı hakkında bk. Sabuni, *Maturidiye Akaidi*, 105; Gazzali, *Kavaidü'l-Akaid*, 101; Nesefi, *Tevhidin Esasları*, 73-74; Cüveyni, *Ehl-i sünnet Delilleri*, 80; Kazancı, *Islam Akaidi*, 186-187.

⁵⁸³ Bulut, *Mucize ve Peygamberlik*, 101.

⁵⁸⁴ Bulut, *Mucize ve Peygamberlik*, 82, 86.

⁵⁸⁵ İbn Rüşd'e göre akıl peygamberlikle mucize arasında doğrudan bir ilişki kuramaz. Hastanın iyileşmesi tıbbın varlığını ve bu işi sağlayanın doktor olduğunu gösterir. mucize ile tebliğ edilen şeyler arasında bağlantı kurmak zordur. Peygamber ise bu ilişkiyi örtecek şekilde bir maddeyi başka bir maddeye çevirmedi. Topaloğlu, *Mucize*, 41-42, 75. Ayrıca delil ile dava arasında mantık yönünden münasebet olmadığından mucize, nübüvvet lehinde zaruri bir delil değildir. Bulut, *Mucize ve Peygamber*, 88. Mucize nübüvvet zorunlu hüküm doğuracak şekilde delalet etmez, istidlali olarak delalet eder. Peygamberin getirdiği sistemle tesis ettiği mükemmel ve intizamlı toplum modeli nübüvvetin ispatında tam ilmi mucizedir. Peygamberliğe delil nebilerin, insanların duyu, his ve akıllarını kullanarak kendi çabalarıyla elde edemeyecekleri ve öğretimle kazanılmayan bilgi ve davranışları vermesidir. Ahatlı, *Peygamberlik*, 70-71; Alper, *Akıl-Vahiy İlişkisi*, 138. Peygamberliğe dair kabulleri destekleyip nübüvvet işaret eden, şahit ve takviye olan asa, bir başkasının elinde de yılanı dönüştürür. Nebinin başarısının insanüstü bir kaynaktan olduğunu gösteren asıl şey ise nefis, ahiret, marifetullah vb. gaybi konularda sunulan başarılı çözümlerdir. Sarıoğlu, Hüseyin, *İbn Rüşd*, İsam Yy, Ankara, 2018, 158-160. Gazzali de Razi gibi mucizeyi yeterli ve yegane delil olarak görmez. Sönmez, *Nübüvvet Tartışmaları*, 203, 223. Eşari ve Cüveyni mucizeleri inkarı mümkün olmayan ve zorunlu bilgi ifade eden kesin delil görürken Maturidi ve Cahız gibi alimler istidlali bilgi ifade ettiğini söyler. Bulut,

şekilde zorunlu bilgi doğurmasa da nübüvvet iddiasını doğrulayan ve imana yol açan, bunu yaparken de adaletsizlik çıkarmayan önemli bir unsurdur.⁵⁸⁶

2.1.3. *Mucizenin İspat Değeri*

Zemahşeri'ye göre Hz. İdris, Yakup, İsmail, İshak, Nuh, Hud, Yunus ve Şuayb'ın mucizesi Kuran'da zikredilmedi ancak resullük iddiasında bulunan herkes, doğruluğuna tanıklık eden bir mucize göstermek zorundadır. Nitekim Hz. Peygamber'in de birçok mucizesi Kuran'da zikredilmedi.⁵⁸⁷ Ayetlerden amaç delaletin sübutudur. Ayetlerin hepsi, bütün mucizeler, nübüvvet iddiasının doğruluğunu ortaya koymak ve hidayete davet etmek bakımından müsavidir, aralarında bir fark yoktur. Allah, her peygambere, gönderildikleri insanların maslahatına yönelik bilgisinin ve buna ilişkin takdirinin gereklerine uygun bir mucize vermiştir, yani tüm peygamberler yaşadığı dönemin yaygın olan bilgi, beceri ve meziyet türünden mucizelerle desteklenmiştir.⁵⁸⁸

Maturidi'ye göre meydan okunan toplumun güç yetiremeyeceği, olağanı aşan ve kıran yani adeti bozan olağanüstü olan şey mucizedir. Hikmet sahibi⁵⁸⁹ biri, yalancıyı tasdik ve doğrulamak gibi bir çirkinlik yapmaz yalnızca doğruyu onaylar.⁵⁹⁰ Zemahşeri'ye göre de ne nebi Allah'a rağmen bir şey yapabilir veya Allah adına yalan bir şey getirebilir, ne de insanlar nebinin, Allah adına sunduğu bir şeyden, nebiyi alıkoyup engelleyebilir.⁵⁹¹

Zemahşeri'ye göre mucizeyi yalnızca Allah tarafından tasdik olunan, yalancı olmayan birinin getirebileceği, Firavun gibi bir münkire bile gizli kalmamıştır. Mucize Allah'ın fiili olduğu için mucizeyi, ancak davasında doğru olanlar getirebilir; zira mucize, nübüvvet iddia eden kişinin, davasındaki doğrulunu tasdik⁵⁹² ve ispat etmesidir. Bunun için Allah, imtihanın devam ettiği süre zarfında, güneşin her gün doğması gibi bir adetini mucize ile bozar, kaldırır, geçersiz kılar. Mucize Allah'a has bir fiil olup ondan başkası

Mucize ve Peygamber, 109-111. Hişam Fuvati ve Reşit Rıza da İbn Rüşd gibi hissi mucizeler hakkında 'mutlak olarak gerçektir ama nübüvvetle delalet etmezler çünkü arazlar Allah'ın varlığına delalet etmez' der. Nazzam –Seyid Ahmet Han, Muhammed Esed gibi modernistler de kabul etmez- ise hissi mucizeleri kabul etmediği için Allaf, Cübbai ve İskafî tarafından tekfir edilir. Ahatlı, *Peygamberlik*, 239; Bulut, *Mucize ve Peygamber*, 234, 243.

⁵⁸⁶ Topaloğlu, *Mucize*, 173.

⁵⁸⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 427-428, 985; Bulut, *Mucize ve Peygamberlik*, 78.

⁵⁸⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 639; ayrıca bk. Türkmen, *Zemahşeri'nin Mucizeye Bakışı*, 173; Kazancı, *İslam Akaidi*, 187

⁵⁸⁹ Hakim: Güzel fiil işleyen, bu fiildeki güzelliği bilen ve fiilinde zemmedilecek bir şey bulunmayan. Zemahşeri, *Minhac*, 10.

⁵⁹⁰ Maturidi'ye göre de Allah'ın yalancıyı tasdik etmesi sefehlik, hikmetsizlik ve kubahtır. Bulut, *Mucize ve Peygamberlik*, 103.

⁵⁹¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1174, 1266; Zemahşeri, *Minhac*, 21.

⁵⁹² Zemahşeri, *Keşşaf*, 931; Zemahşeri, *Minhac*, 21; Doğan, *İslam İnanç Esasları*, 156.

ona güç yetiremez. Tabiat kanunları teklifin bittiği zamanlarda kalkıyorsa, bu adetin bozulması nebiyi tasdik için değildir, bu zaman diliminde nübüvvet iddia edilemez, bu harikuladelikler nebiyi tasdik için değildir, bu olağanüstülükler kıyamet alametidir. Diğer vakitlerde normal işleyişindeki doğayı, işleyişinde sekteye uğratma ve seyrini değiştirme, yani insan gücünü aşan tabiatüstü olayı gerçekleştirme, nebilik iddia eden kişi için elle tutulur, fiilî, somut bir onay, delil, kanıt, hüccettir.⁵⁹³ Zemaşşeri'nin ayetten kastı, sureleri oluşturan parçalar değil, genel itibariyle nebiye verilen mucizelerdir⁵⁹⁴ ki bu ayet Allah'ın yaratıcılığına, sıfatlarına ve birliğine alamet, işaret olan şeylerdir.⁵⁹⁵

Mucizenin nebiye nispeti mecazi olup Allah'a nispeti hakiki olduğundan, mucizeyi yaratan Allah, bu olağanüstü olaydan sonra nebisini 'onaylamış' oldu. Kişinin iddiasına müteakip kişinin isteği doğrultusunda gerçekleşmesi sonucu bu olayın, nebilik iddia edenin iddiası ile alakalı olduğu yani 'peygambere taalluku' netleşince, sıradan bir olağan üstülük değil 'Allah'ın onayı' olduğunu gösteren bir işaret olduğu anlaşılır.

2.2. İdrak ve Amaç Bakımından Mucizenin Çeşitleri

2.2.1. Manevi (Akli) Mucizeler

Zaman ve mekanla sınırlanmamış,⁵⁹⁶ akılları düşünmeye sevk eden,⁵⁹⁷ akılla anlaşılıp kavranılan mucizelerdir. Manevi mucizeleri Nesefi şu şekilde kısımlara ayırır: Akli mucizeler nebinin, hal, nesep, dua ve verdiği haberlerle ilgilidir. Verdiği haberler ise önceki kitap ve ümmetlerde geçen, kendini müjdeleyen haberler ile kendisinin de bilip öğrenme imkanının olmadığı, geçmiş veya gelecekte verdiği gaybi haberlerdir.⁵⁹⁸

Zemaşşeri'ye göre Kuran, ilerleyen bölümlerde de anlatılacağı üzere, akıl ve insaf sahiplerine kalıcı bir mucizedir. Uyarma, inat kırma ve değişik yapılarıdaki insanlar için de hissi mucizeler verildi.⁵⁹⁹ Arap toplumunda bulunan hamiyet ve asabiyet kültüründen dolayı kabileler arasındaki kin ve nefretin kalkması, kalplerinin ısıdırılıp bir araya getirilmesi ancak kalpleri evirip çeviren Allah'ın müdahalesi ile olabilirdi. Evs ve Hazreçlilerin kaynaşması da bu türden mucizedir.⁶⁰⁰ Nebinin duası kesinlikle kabul

⁵⁹³ Zemaşşeri, *Minhac*, 21. Allah'ın, nebinin elinde mucizeler göstermesi ile nebinin doğruluğu anlaşılınca, meleklerin, nebinin doğruluğuna şahitlik etmesi de anlaşılır. Meleklerin şahitliği Allah'ın şahitliğine bağlıdır. Zemaşşeri, *Keşşaf*, 310-311.

⁵⁹⁴ Zemaşşeri, *Keşşaf*, 816.

⁵⁹⁵ Zemaşşeri, *Keşşaf*, 636.

⁵⁹⁶ Topaloğlu, *Mucize*, 47.

⁵⁹⁷ Bulut, *Mucize ve Peygamberlik*, 60.

⁵⁹⁸ Nesefi, *Tevhidin Esasları*, 78.

⁵⁹⁹ Zemaşşeri, *Keşşaf*, 114. Ayrıca bk. İsra 17/90-93.

⁶⁰⁰ Zemaşşeri, *Keşşaf*, 486-487.

edilir⁶⁰¹ ki bütün bunlar, Zemahşeri'ye göre onun üstünlüğünü gösterir.

2.2.2. Hissi (Fiili, Kevni, Duyusal) Mucizeler

Hissi mucizeler, Allah'ın tabiata her an müdahale edebileceğini gösteren, müminin imanını ve küfürde kalmak isteyen inkarını kuvvetlendiren, zaman ve mekanla kayıtlı,⁶⁰² insanların gözleriyle görüp, duyu organlarıyla müşahede ettikleri olağanüstü olaylardır. Bir kısmı insana fayda sağlamaz, Hz. Musa'nın asasının ejderha olması gibi sadece peygamberin sıdkına delil olur.⁶⁰³ Bir kısmı ise hem delildir hem de peygambere ve insanlara maddi bir fayda sağlar. Harikulade hadiseleri göstermek, birtakım nimetlere sahip olmak peygamberin zati, asli özelliklerinden değildir. Mucize göstermeye beşerin, insanın gücü yetmez. Peygamber ise mucizeyi, Allah'ın emir ve izni ile Allah'ın fiili olarak gerçekleştirir.⁶⁰⁴

Zemahşeri'ye göre müşriklerin Resulullah'tan mucize isteği üzerine ay, 'gerçekten' ikiye yarıldı, ayın bir parçası kopup ayrıldı, diğer parçası ise olduğu gibi kaldı. Zemahşeri, ayetteki yarılmanın, nebi zamanında olmadığını, ayın kıyamet günü yarılacağını iddia edenlere karşı çıkar. Çünkü bu olaya işaret eden Kamer suresinin ilk ayetinin mazi sigasında oluşu, ikinci ayetindeki *يقولوا سحر مستمر* ifadesi ve dahi siyak-sibak ilişkisi ayın, nebinin isteği üzerine yarılmasına delil olarak yeterlidir. Huzeyfe'nin kıraatinde *وقد انشق القمر* olarak geçer. Huzeyfe Medain'e hitap ettikten sonra halka, 'Doğrusu kıyamet yaklaştı. Ay, Hz. Peygamber döneminde ikiye yarıldı' demiştir. İbn Mesud, Enes b. Malik, İbn Abbas'tan da bu yönde rivayetler aktarır.⁶⁰⁵ Medine'de Hristiyanlardan biri, müezzın 'Muhammed Allah'ın resulü olduğuna şahadet ederim' dediğinde 'Yalancı ateşlerde yansın' diye ilave edermiş. Bu kişi, bir gece ailesiyle uyurken, hizmetçisinin elindeki ateşten bir kıvılcımın düşmesi ile ailecek yanarak ölür.⁶⁰⁶ Çakıl taşlarının tesbihi, kütüğün inlemesi, az bir yemek ve suyun bir cemaate yetmesi, gayptan haber vermesi,⁶⁰⁷ Uhud savaşında Allah'ın, kafirlerin kalplerine korku salmasıyla kafirlerin, sebep yokken kaçması ve akılları başlarına geldiğinde yine de geri dönememesi Hz. Peygamber'in mucizelerindendir.⁶⁰⁸ Hz. İsa ise nübüvvetini ispat sadedinde beşikteyken konuştu, abraş/alaca hastalarını iyileştirdi. Allah'ın en yüce ismi olan ismi

⁶⁰¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 101, 903.

⁶⁰² Bulut, *Mucize ve Peygamberlik*, 57.

⁶⁰³ Bk. Taha 20/18.

⁶⁰⁴ Toprak-Gölcük, *Kelam*, 275-277; İsra 17/90-96.

⁶⁰⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1333.

⁶⁰⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 340.

⁶⁰⁷ Zemahşeri, *Minhac*, 21.

⁶⁰⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 221.

azam ile ölüleri diriltti.⁶⁰⁹ Hz. Nuh'un oğlu Sam'ı diriltince kavmi Hz. İsa'ya 'Bu büyüdür sen bize mucize göster' dediler. O da yedikleri ve stokladıklarını bildirdi.⁶¹⁰

Görüldüğü üzere Zemahşeri, Muhammed Esed'in ve günümüz modernistlerinin yaptığı gibi mucizeleri doğallaştırmak ve sıradanlaştırmak için kelimelerin, kök anlamlarından hareketle uzak tevellere gitmiyor.⁶¹¹

2.2.3. Ehl-i kitabın Nebi Bilgisi ve Yaklaşımı

Vahiy, semavi dinlerin ortak kabulüdür. Dinler vahiyle başladığı için benzerlikleri ve etkileşimleri olmaktadır. Bunun yanında 'O, daha öncekilerin kitabında da zikredilmiştir Beni İsrail bilginlerinin onu bilmesi, onlar için bir delil değil mi?'⁶¹² ayetinin de işaret ettiği üzere onlar, kendi kitaplarında nebinin ismini ve vasfını buluyorlar, bir peygamberin ne gibi özellikleri olacağını biliyorlardı. Abdullah b. Selam bu yüzden İslam'ı seçmişti.

Zemahşeri'ye göre Hz. Peygamber'e verilen nimetlerin en büyüklerinden biri, önceki resul ve nebilerin hepsinin ahir zamanda kendisinin geleceğini haber vermesidir.⁶¹³ Bu yüzden Ehl-i kitabın, vasıfları ile tanıdıkları resule, ilk iman edenlerden olup kafirlerle savaşması gerekiyordu. Ancak onlar da nebiden bihaber Mekke müşrikleri gibi nebiyi inkar etti.⁶¹⁴ Ehl-i kitap, aslında onu kendi kitaplarında geçtiği için, hilyesi ve nitelikleriyle, giysisi ve süsü de dahil, kesin ve tam anlamıyla kendi oğulları gibi bilir ve tanır, başkalarıyla karıştırmazdı. Onların Hz. Peygamber'i ve Kuran'ı bilmesi nebinin doğruluğunun, Ehl-i kitabın ise iftiracılığının delilidir. Ayrıca diğer deliller de Kuran'ın sıhhat, doğruluk ve mucizeliğine delil olmuşken Kuran'dan şüphe edilemez.⁶¹⁵ Zemahşeri, bunların iftira ve şüphelerini şöylece izah eder. Bedir'de galip gelmesinden dolayı 'Hz. Musa'nın haber verdiği ümmi peygamber budur' deyip Yahudilerin çoğunluğu ona tabi olmaya niyetlenince bir kısmı 'Biraz daha bekleyelim başka olaylara da bakalım' dedi ve Uhud savaşındaki olumsuzluklar üzerine bunlar da iman etmekten vazgeçti.⁶¹⁶ Yahudiler 'Nebi olsaydın, Hz. Musa gibi Allah'a nazar ederek konuşurdun' dediler. Hz. Peygamber onları yalanlamış 'Musa Allah'a nazar etmedi' demiştir.⁶¹⁷ Diğer bazı Yahudiler de

⁶⁰⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 83, 347.

⁶¹⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 188.

⁶¹¹ Esed, *Kuran Mesajı*, 98-99.

⁶¹² Şuara 26/197.

⁶¹³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1504.

⁶¹⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 67.

⁶¹⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 367, 392. Bk. Maturidi, *Te'vilatü'l-Kuran*, III, 228; Nesefi, *Bahru'l-Kelam*, 52.

⁶¹⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 175.

⁶¹⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1234.

kendilerine gelen önceki nebilerin getirdiği ama Hz. Peygamber'in getirmediği 'Ateşin yiyeceği kurban'ı bahane edip iman etmemiştir. Ancak ataları da kendileri gibi 'Delil, sahiyeler ve istedikleri şeyi getireni'⁶¹⁸ yalanlamıştır. Ateşin yediği kurban getirmediği için inanmayın emrini Allah'a isnat etmeleri onların yalanıdır. Çünkü mucize göstermekten amaç nebinin doğruluğunu ispat olduğu için mucizelerin hepsi eşittir. Ateşin kurbanı yakması nebiye iman etmeyi gerektirmez, imanı gerektiren şey sadece olayın mucize oluşudur.⁶¹⁹ Denilebilir ki Zemahşeri'ye ilaveten Yahudilerin iman etmektен vazgeçmeleri sadece Uhud yenilgisi, Allah'ın görülmemesi veya ateşin yiyeceği kurban mucizesinin gösterilmemesinden dolayı değil. Hz. Peygamber zamanındaki Yahudiler, kitaplarının nesh edileceğine inanmıyor,⁶²⁰ kurtarıcı mesih'in Hz. Davut soyundan olacağına inanıyorlardı. Kıskançlıkları yüzünden, sürekli şüpheli yaklaşmışlar ve sorularla nebiyi taciz etmişlerdir. Ruhun ve haberi sıfatların mahiyeti, kıyametin zamanı, Allah'ı kim yarattı vb. onların sorularından birkaçıdır.⁶²¹ Zemahşeri'ye göre onlar Hz. Muhammed'in nebi olduğunu çok net bilmelerine rağmen mucize ister, gösterildikten sonra yine de inkar ederdi. Görüldüğü üzere, hep ataları gibi davranmışlardır.⁶²² Bozgunculuk ve tuzak kurmalarından ötürü Ehl-i kitap, Hz. Peygamber'in kitaplarında yazılı olan adını silmiştir.⁶²³ Müslümanlar arasına fitne sokmaları,⁶²⁴ nübüvvet konusunda gerçeği gizlemeleri ve şehadetten gafil olmaları hasebiyle kitap ehlinde daha zalim kimse yoktur.⁶²⁵ Kendisinden dönülmesi ve yan çizilmesi mümkün olmayan Hakkın ilmi geldikten sonra, tevhit ve adaletten saptılar. İslam'ı terk ederek, tevhit ve adaleti terk ettiler. Kureyşliler kendilerini nübüvvet, fakir ve ileri gelenlerden olmayan Hz. Peygamber'den daha layık görürken, Ehl-i kitap da kendilerini, nübüvvet ümmi olan Kureyş'ten daha layık görüyordu. Böylece onlar adaletsizlik ve zulmü Allah'a isnat etmiş oldu. Tüm bunların sebebi de insanları peşlerine takarak riyaset, liderlik, mal vb. dünya çıkarlarına sahip olmak adına diğer insanları

⁶¹⁸ Aliimran 3/183-184. Nebilerini yalanlayanların sonu hiçbir zaman iyi olmaz. Zemahşeri, *Keşşaf*, 555. Nebilerini kovanlar, ilahi sünnet gereği helak olur. Zemahşeri, *Keşşaf*, 731.

⁶¹⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 234-235.

⁶²⁰ Bk. Nesefi, *Bahru'l-Kelam*, 141.

⁶²¹ Ayğın, Fadıl, *İslam Kelamında Yahudilik Eleştirisi*, Rağbet Yy, İstanbul, 2016, 45, 66.

⁶²² Zemahşeri, *Keşşaf*, 87.

⁶²³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 343.

⁶²⁴ Yahudiler hasetlerinden dolayı 'İnananları şüpheye düşürüp dönmeleri, diğerlerinin ise hidayet bulmaması için günün başında Kabe'ye doğru ibadet edin, sonunda ise beyti makkise yönelin, kıyamette Müslümanların size karşı bu hakk olan Kuran'ı delil göstereceklerini ve Allah katında bununla size galip geleceklerini, yandaşlarınızdan başkasına söylemeyin' demiştir. Zemahşeri, *Keşşaf*, 193-194.

⁶²⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 102.

kıskanmalarındır.⁶²⁶ Riyaset ve mülk, nübüvvetin altındadır. Onlardaki kibir ve kendilerini tazim etme, önderlik ve ileri gelenlerden olma sevdasındandır. Bu yüzden bağı (azgınlık, haddi aşma) ve hasetlerinden dolayı, nebinin öne geçmesini ve emri-nehyi altına girmeyi kabullenemediler ve nebiye düşmanlık ettiler.⁶²⁷

Zemahşeri, Ehl-i kitabın nebi beklentisini, Beyyine suresiyle izaha devam eder. Putlara kulluk eden Ehl-i kitaptan kafirler, ‘Tevrat ve İncil’de yazılı olan vaat edilmiş nebi gönderilinceye kadar putperestliğe devam edeceğiz’ diyorlardı, bu fikirlerinde de ittifak halindeydiler.⁶²⁸ Ancak Hristiyanların, Hz. İsa’nın durumunda çelişkiye düşmesi gibi Yahudiler de Hz. İbrahim’in soyundan gelen Muhammed’in getirdiği dini inkar ile kendi içlerinde çelişki ve ayrılığa düştüler, firkalaştılar.⁶²⁹ İncil’in Tevrat’ı doğruladığı gibi Kuran da Tevrat’ı doğrulayan bir gerçektir, Tevrat’a muhalif değil. Ehl-i kitabın Tevrat ve İncil’i gözetip onlara uyması gerekiyordu. Peygamberlere indirilen vahiyler, kendi içlerinde çelişmez. Demek ki Yahudiler, Kuran’dan ziyade Tevrat’ın kendisini inkar ediyor. Onlar da biliyor ki Tevrat, nebilerin öldürülmesini caiz görmez.⁶³⁰ Hz. Peygamber ve Kuran’ı inkar, Ehl-i kitap için Tevrat ve İncil’i inkar gibidir, çünkü ikisi de kendi kitaplarında geçiyor.⁶³¹ Bu yüzden Zemahşeri’ye göre ayette geçen ‘*Ey iman edenler iman ediniz*’deki⁶³² hitap, eğer Ehl-i kitaba ise ‘Ehl-i kitap! Nebi ve kitaplar arasında ayırım yapmaksızın hepsine iman edin’ demek istenmiştir. Kitaplara iman etmenin yolu ise kitapların mucize olması hasebiyledir, mucizelik kitapların bir kısmına has kılınmış bir özellik değildir. Bazısına semavi derken bazısına değildir denilemez. Kitapların sadece bir kısmına iman etmeleri, mucizeye itibar etmediklerini, bu da onların imanının gerçek iman olamayacağını gösterir. Melek, kitap, resul vb. inanılması gerekenlerden bir kısmının inkarı veya meleklerden Cebrail, kitaplardan Kuran vb. birinin inkarı, tamamının inkarı gibidir. İman, ancak inanılması gereken şeylerin hepsine, ayırt etmeksizin inanmakla gerçekleşir.⁶³³ Din bir bütündür, eksiltilip artırılmaz, emirlerden bazısına uyulup bazısından uzaklaşamaz. Rivayete göre Abdullah b. Selam, cumartesi inancına ve gece namazlarında Tevrat okumaya devam etmek için nebiden izin istemiş ama alamamıştır.⁶³⁴

⁶²⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 178.

⁶²⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1202.

⁶²⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1512.

⁶²⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 101.

⁶³⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 84; Maide 5/44-47.

⁶³¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 193.

⁶³² Nisa 4/136.

⁶³³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 302.

⁶³⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 131.

Zemahşeri'ye göre Allah bir milleti uyarmadan helak etseydi, zalim olurdu. Allah, zalimlik ve çirkinliklerden uzaktır.⁶³⁵ Nebi, ataları uyarılmadığı için gaflette kalan müşriklere, inanıp itaat etmedikleri için helak edilen kavimleri hatırlatır,⁶³⁶ Ehl-i kitaba da uyarıcı ve müjdeci olarak, gizlemekte oldukları gerçekleri ve şer'i ahkamı açıklar.⁶³⁷ Kuran, putperestleri uyarırken 'Önceki nebilerden puta çağırın olmuş mu? diye Ehl-i kitaba sor' diyerek Ehl-i kitabın bilgisine de gönderme yapar.⁶³⁸ İnsanlar inkarlarından vazgeçmezlerse, üzerinde buldukları konumda eğlenedurlar. Kuran, '*İnsan başıboş bırakılacağını mı sanır?*'⁶³⁹ der. Zemahşeri'ye göre Yahudi ve müşriklerin kendilerinin ve atalarının bilmediği gerçekleri anlatıp onları uyarmak için indi.⁶⁴⁰ Kuran'da Ehl-i kitap ve ümmilerin iman etmeleri özellikle istenmiştir. Çünkü gerek sahip oldukları bilgilerle gerekse gördükleri mucizelerle bu zorunlu hale gelmişti. Hz. Muhammed'in nebiliğinin ispatı, onlar için yine nebinin kendisiydi. Bu iki kesimin ahmaklık ve yeteneksizliği kınanmıştır.⁶⁴¹ Çünkü onun risaletine delil ve belgeler, Allah, Kuran ile ilgili bilgi sahibi olanlar ve Kuran'ın muciz nazmı üzerinde ülfet sahibi olanlardır. Bunlar risalete tanıklık, şahitlik etmesine⁶⁴² rağmen Ehl-i kitabın çoğu, Kuran'ın Allah katından olduğunu bilmesine rağmen doğruluğuna şahitlik etmedi.⁶⁴³ Bilmelerine rağmen, Hz. Muhammed'in nübüvvetini kabul etmeyen Yahudiler, Kuran'da birçok kez yerilmiştir. Zemahşeri'ye göre '*Kendisini Allah'a teslim etmiş nebiler*'den⁶⁴⁴ kasıt, bir şeyi açıklamak ve izah etmek değildir; Yahudilere tariz için kullanılmış, medih yolu ile resullere ait olan sıfattır. Halbuki eski ve yeni tüm nebilerin dini, İslam'dır. Bu İslam'ın ise Yahudilikle alakası kalmamıştır. Bu resuller ve rabbaniler (ilim adamları) Tevrat'ı korumak ve Tevrat ile hükmetmekle emrolunmuşlardı.⁶⁴⁵ Ancak rabbaniler, Tevrat'tan faydalanıp Tevrat'ın hükümlerini

⁶³⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 396.

⁶³⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 869; ayrıca bk. Yasin 36/6.

⁶³⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 324.

⁶³⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1245. Ancak müşrikler, konuyu bağlamından çıkartıp 'Hristiyanlar İsa'ya, Meryem'e, azizlere, meleklerle tapıyor' karşılığını verir. Halbuki bu ayetten kasıt sadece putlardı. Zemahşeri, *Keşşaf*, 1246. Kaldı ki bir başka ayette 'Beni ve anamı Allah'tan başka iki tanrı edinin dedin mi' sorusuna Hz. İsa 'Haşa! Hakkım olmayan bir sözü söylemem olacak şey değil' karşılığını vermiştir. Maide 5/116.

⁶³⁹ Kıyame 75/36.

⁶⁴⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 352.

⁶⁴¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 178-179.

⁶⁴² Zemahşeri, *Keşşaf*, 651; Ehl-i kitaptan Müslüman olanlar Hz. Peygamber'in vasıflarını kitaplarında gördükleri için Müslüman olmuştu. Aynı yer. Ehl-i kitap Musa'ya verilen mucizelerden istedi: 28/48.

⁶⁴³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 310-311.

⁶⁴⁴ Maide 5/44.

⁶⁴⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 333. Kalpleri katılaştıran Ehl-i kitap vahyi değiştirdi, kelimelerin anlamlarını kaydırıp, tahrif etti. Böylece gerçeklerin korunmasını engelledi. Günahları yüzünden, öğrendikleri bilgileri de unuttu. Emrolundukları halde Hz. Peygamber'e iman edip üzerlerine düşenleri yerine getiremedi. Zemahşeri, *Keşşaf*, 322.

uygulamadı. Tevrat'ta onun vasıflarını bulmalarına rağmen iman etmediler. Bu yüzden de kitap yüklü eşeklere benzetildiler; anlamazlar, uygulamazlar. Muhammed'in nübüvvetinin sıhhatine delalet eden ayetleri yalanlarlar.⁶⁴⁶

Bugün bile Tevrat, Zebur ve İncil'in birçok pasajında Hz. Peygamber'e dair izler bulmak mümkündür ancak bilginlerinin inat ve hasedi, avamının cehalet ve bağınazlığı, onların İslam ile teşrifine engel olagelmesi,⁶⁴⁷ Zemahşeri'yi bu konudaki görüşlerinde haklı çıkarmaktadır.

2.2.4. İsrâ-Miraç

Nasıl ki müteşabihler ve ayetlerin ayrıntılı gelmesi, mümini kafirden ayıran bir imtihan oldu, İsrâ-miraç olayı da öyle imtihan oldu.

Zemahşeri İsrâ olayını şöyle anlatır: *'bir kısım ayetlerimizi göstermek için kulunu bir gece Mescidi Haram'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescidi Aksa'ya götürün Allah'ın şanı yücedir'*⁶⁴⁸ ayetindeki لَيْلًا kelimesinin nekralığı, İsrâ'nın gerçekleştiği sürenin kısalığını gösterir. Hz. Peygamber bu yolculuğa, Ebu Talip'in kızı Ümmü Hani'nin evindeyken burakla Mescidi Haram'dan başladı, Mescidi Aksa'ya (Beyti Makdis) gitti. Bu olayı duyan bazıları mürtet oldu, kafirler dalga geçti, Ebu Bekir ise duyar duymaz tasdik etti ve siddik lakabını aldı. Bu yerleri görenler ise nebiyi imtihan etti. Nebi ise onlara gördüğü yerleri tasvir etti, güzergahtaki kervanların sayısını, önlerindeki develeri ve gelecekleri zamanı vb. her şeyi anlattı. Süreç içinde hepsini tek tek doğrulamalarına rağmen kafirler, sihir diyerek inkarlarına devam ettiler. Aişe ve Muaviye'ye göre nebi miraca ruhuyla yükseldi, nebinin bedeni hep yataktaydı. Hasan Basri'ye göre ise rüyada gerçekleşti. Miraç, yani göğe yükselme olayı Beyti Makdis'ten başlayıp Beyti Mamur ve Sidre-i Müntehaya ulaşmıştır dediğine göre Zemahşeri cumhur gibi beden ve ruhla gerçekleştiğine kani gibidir.⁶⁴⁹ Anlaşıldığı üzere Zemahşeri, Beyt-i Mamur ve Sidre-i Müntehanın yeryüzünde olduğunu kabul etmiyor ve Hz. Peygamber'in, o gece farklı bir zaman-mekan kuralına tabi olarak olağanüstü bir olay yaşadığını kabul ediyor.

Nesefi'ye göre mütevatir habere dayanan İsrâ'yı inkar eden, kafirdir ama kesin delili olmayan ve haberi vahide dayanan miracı, yükselmeyi inkar eden kafir değildir.

⁶⁴⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1384.

⁶⁴⁷ İlgili Tevrat ayetlerine örnek için bk. Tekvin 21/20-21, 25/13, 15; Sayılar 10/12, 12/16, 13/3, 26; Tesniye 33/2; Çıkış 19/16-25, İşaya 21/13-15, 28/11, 42/1-2, 8; Habakkuk 3/3-4.

Matta 5/17; Zemahşeri'ye göre Hz. İsa, Musa'nın kavminden değildir. Zemahşeri, *Keşşaf*, 1371.

İlgili İncil ayetlerine örnek için bk. Yuhanna 14/16-17, 26, 30, 15/26, 16/7-13; Matta 11/2-3; Markos 6/4.

⁶⁴⁸ İsrâ 17/1.

⁶⁴⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 709-710; bk. Nesefi, *Bahrü'l-Kelam*, 98-99.

Miraçta Rabbini gözüyle değil, kalbiyle gördü. ‘Gözün gördüğünü gönül yalanlamadı.’ Ayetinde görme kalbe izafe edilmiştir. Mutezileden bir kısım alim, aklen ve naklen (İsra 17/60 ayetinden dolayı) Zemahşeri’nin anladığı tarzda miracı mümkün görmez ve ‘Miraç rüyada olmuştur’ der.⁶⁵⁰ Müşrikler miracı yadırgamış ve olmayacak bir şey olarak telakki etmişlerdir. Halbuki onlar rüyaların vukuunu kabul ediyordu.⁶⁵¹

Zemahşeri’ye göre de ayette münkirlerin ağzından, onların sözleri esas alınarak miraca *rüya* denilmiştir. Onlar nebi ile ‘Hayal görmüşsündür’ diye alay etmişlerdi. Onların bu ifadelerinden hareketle ayette ‘*Sana gösterdiğimiz rüya*’⁶⁵² denilmiştir. Bu ise diğer ayetlerde geçen ‘*sonra ilahlarına yöneldi,*⁶⁵³ *hani ortaklarım*’⁶⁵⁴ ifadelerine benzer bir ifadedir. Yani Zemahşeri’ye göre miraç, rüyada gerçekleşmedi.⁶⁵⁵

2.3. Diğer Olağanüstü Haller

1. İrhas: Bir şeyi sabit kılmak,⁶⁵⁶ desteklemek, hayır kaynağı haline getirmek, müjdecî kılmak anlamındadır.⁶⁵⁷ Allah’ın inayet ve yardımıyla, peygamberlik görevi verilmeden önce peygamberde görülen ve onun ileride peygamber olacağını gösteren fevkalade, hazırlık niteliğinde hallerdir, o kişinin peygamber olacağına delildir. Hz. İsa’nın daha beşikte iken konuşması⁶⁵⁸ gibi.

2. Meunet: Yardım, kolaylık anlamındadır. Veli olmasa bile amel, davranış ve ahlakı güzel Müslümanlarda, darda kaldıkları veya sıkıntıya düştükleri zaman ortaya çıkan olağanüstü haldir.

3. İhanet (hizlan): İstidrac, kafir ve günahkarların arzularına uygun fevkalade olay olurken ihanet; aşağılamak ve hakir düşürmektir, isteğe, arzuya uygun olmayan, aykırı olarak meydana gelen, kafir ve günahkarların elinde ortaya çıkan olaydır.⁶⁵⁹

Keramet, istidrac, büyü, nazar gibi konuları kendi başlıklarında inceleyelim.

2.3.1. İstidrac (İmhal)

Zemahşeri istidracın sözlük anlamını ‘Bir şeye derece derece yükselip yaklaşmak,

⁶⁵⁰ Necm 53/11; Nesefi, *Bahru’l-Kelam*, 98-99. Miracı inkar eden sapık ve bidatçidir. Ebu Hanife, *Fıkhı Ekber*, (Akaid Risaleleri İçinde) 72.

⁶⁵¹ Topaloğlu, *Kelam Araştırmaları*, 96.

⁶⁵² İsra 17/60.

⁶⁵³ Saffat 37/91.

⁶⁵⁴ Nahl 16/27.

⁶⁵⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 725-726.

⁶⁵⁶ Karadaş, *İslam Akaidi*, 93.

⁶⁵⁷ Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Terimler Sözlüğü*, 158.

⁶⁵⁸ Meryem 19/29-33.

⁶⁵⁹ Bilmen, *Muvazzah İlmî Kelam*, 175-177; Toprak-Gölcük, *Kelam*, 330; Kazancı, *İslam Akaidi*, 188, 191; Doğan, *İslam İnanç Esasları*, 172-175; Karadaş, *İslam Akaidi*, 94.

basamak basamak tırmanarak yürümek' olarak verir. Bundan hareketle 'Azar azar, yavaş yavaş helake düşmek' terim anlamına ulaşır ve 'Bu kişiye nimet ve ihsanlar peş peşe gelir, geldikçe de kişi, günah ve masiyete batar. Allah'ın kendisini seçip üstün kıldığını zanneder' şeklinde açıklar.⁶⁶⁰ Mümin insanlar için taat ve şükür gerektiren mal, çocuk, rızık, sıhhat, uzun ömür vb. Nimetlere sahip olmak, onların kendi seçimlerinden dolayı bu nimetlere şükretmemesi, aksine bu nimetlere dalıp oyalanmaları ve bu yüzden akıbetlerini düşünemeyecekleri için onların küfür ve günahlarının artmasına ve kafir olarak ölmesine yani helak olmasına sebep olacaktır. Bu kişiler, verilen nimetlerin kendi aleyhlerine olduğunu da bilemeyecekler çünkü onlar, bunları müminlere üstün oldukları için sahip olduklarına yoracak.⁶⁶¹

Denilebilir ki Zemahşeri'ye göre onlar da bu yüzden de şımaracaklardır. Azap da onlara ansızın geliverir.⁶⁶² Küfrü ve günahı açık olan zalimlerin ve kafirlerin, küfür ve günaha daha fazla dalması için işlerinin fevkalade güzel seyretmesi, dünya işlerinin iyi gitmesi, şeytanın duasının kabul olunarak kıyamete kadar kötülük yapmaya serbest bırakılması, Firavun, Nemrut vb. kimselerin yeryüzündeki saltanatlarının bir müddet istedikleri tarzda yürümesi⁶⁶³ örnek olarak verilebilir.

2.3.2. Velayet, Keramet ve Takva

Veli, Kuran'da veled (çocuk, evlat, oğul), akrabalığı bulunmayan arkadaş, yakın kimse, rabb, ilahlar ve asabe anlamında kullanılmıştır. Batıl dinde ve küfürde velayet, kafirleri veli edinmektir. Hak dinde ise velayet, kişiyi kölelikten kurtarmak ve içtenlik, hayırhahlık hususunda evliya edinmektir.⁶⁶⁴ Zemahşeri'ye göre Allah müminlerin velisidir; din konusundaki şüphelerini giderir, doğru yola yönlendirerek bu yolda muvaffak kılacak hidayeti gösterir, istikametlerini sağlar. Nankörce inkar edenlerin velisi ise şeytanlardır, durumları inananların göreceği muamelenin tersidir.⁶⁶⁵

Rafiziler, Cehmiye ve Mutezilenin büyük kısmı, mucize ile karışır diye kerameti kabul etmez. Ehl-i sünnete göre Hz. Meryem'in, doğum esnasında üzerine hurma dökülmesi Hz. İsa'nın, mihrapta yiyecek bulması ise Hz. Yahya'nın kerametidir. Hz. Süleyman'ın katip ve veziri Asaf'ın mucizesi vardır. Bu harikuladelikler mümin için

⁶⁶⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 458.

⁶⁶¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 511-512, 1417. Bk. Ebu Hanife, *Fıkhı Ekber*, (Akaid Risaleleri İçinde) 70.

⁶⁶² Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 332.

⁶⁶³ Toprak-Gölcük, *Kelam*, 328.

⁶⁶⁴ Mukatil, *Kuran Terimler Sözlüğü*, 250-253.

⁶⁶⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 158.

keramet, bağılı oldukları peygamber için mucizedir.⁶⁶⁶ Nesefi'ye göre kerameti inkar edenler, nebi ile veli, mucizeyle keramet arasındaki açık farkı göremeyen ve kerameti tecrübe etmeyenlerdir. Kerametın mucizeyle karıştırılmasından korkup, faydasının olmadığını zannederler.⁶⁶⁷ Zemahşeri'ye göre ise kerametle gayb bilinemez,⁶⁶⁸ Hz. Meryem'e verilen yiyecek-içecek mucizedir,⁶⁶⁹ Ashabı Kehf övülmüştür, kerametlere ulaştırılmış ve büyük ayetlere ihtisasa eriştirilmiştir.⁶⁷⁰

Sözlükte idare etmek, düzenlemek, yaklaşmak, işini üzerine almak, yardım etmek, sevmek ve salahiyet gibi anlamlara gelen velayet,⁶⁷¹ velinin bulunduğu manevi makamdır. Zemahşeri'ye göre veli; Allah'ın dostu, yakınıdır. Allah'a itaatte ve muhabbette çok ileri derecede olup, Hz. Peygamber'in sünnetini yerine getirmede çok titiz davranan, alçak gönüllü kimsedir. Allah'ı ve sıfatlarını tanıyan, günahlardan kaçınıp taat üzere olan, lezzetlere ve şehvetlere dalmayan, sekinette, dingin kimsedir. Allah'ın velayetini kabullenenleri Allah, keramet ve ikramıyla veli edinir. Görüldükleri zaman Allah hatıra gelir. Nebi ve şehit olmamalarına rağmen, nebi ve şehitler onlara imrenir. Aralarında akrabalık, ticaret olmamasına rağmen birbirlerini severler. Yüzleri nurdur, kendileri nurdan minberler üzerine konulacaktır. Herkes korkup üzülrken, onlar üzölmeyeceklerdir. Allah'tan sakınan muttakilerdir. Nübüvvetten geriye kalan miras, nübüvete ihtiyacın sonucu olarak ortaya çıkan mübeşşirattır, yani muttaki müminlerin salih rüyalarıdır. Muttaki müminler Allah için amel edecek, halk da bu yüzden onları sevecek. Ölüm anında melekler, onlara müjde ve rahmetle gelir. Ahirette ise melekler sevinç ve mutlulukla onları karşılayıp kurtuluş ve ikramla müjdeleyecek. Onların defterleri sağ taraflarından verilecek, onlar da okudukça mutlu olacaklardır.⁶⁷²

2.3.3. Nazar ve Büyü

Zemahşeri nazar konusuna, Hz. Yakup ve Hz. Peygamber örnekleri üzerinden izah getirir. Müşrikler, bakışlarını yoğunlaştırarak haset, kin, buğz ve adavetle Hz. Peygamber'e onu yiyecekmiş gibi bakıyorlardı. Neredeyse onun ayağını kaydıracak veya onu helak edeceklerdi. Beni Esed'den üç gün aç ve yalnız kalıp, 'Onun benzerini, böylesini bugüne

⁶⁶⁶ Maturidi, *Te'vilatü'l-Kuran*, II, 162; Nesefi, *Bahru'l-Kelam*, 89; Sabuni, *Maturidiye Akaidi*, 116; Mert, *Kelam Tarihinin Problemleri*, 94.

⁶⁶⁷ İmam Maturidi, *Risaletü'l-Akaid* (Akaid Risaleleri İçinde) 107; Nesefi, *Tevhidin Esasları*, 79.

⁶⁶⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1436. Bk. Aliimran 3/37, Neml 27/38-40, Kehf 18/9-12. Ayrıca bk. Nebilerin Gaybı Bilmesi.

⁶⁶⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 771.

⁶⁷⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 743.

⁶⁷¹ Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 690.

⁶⁷² Zemahşeri, *Keşşaf*, 552. Vahiy ve rüya zaman ve mekan üstüdür.

kadar hiç görmedim' diyerek nazar eden birisini, nazar etmesi için Hz. Peygamber'e yönlendirdiler ama Allah nebisini bu kişiden korudu.⁶⁷³ Hz. Yakup'un oğulları ise letafet ve güzellik sahibiydiler. Ayrıca Mısır halkı arasında, kendilerinden başkasına gösterilmeyen bir saygı ve melike yakınlıkları ile şöhret buldular. Bu yüzden Hz. Yakup ilk gidişlerinde değil, ikinci gidişlerinde nazardan korktu, 'Tek kapıdan girmeyin'⁶⁷⁴ dedi. Bir kimse bir şeye hoşlanarak nazar ettiği zaman Allah'ın, bazı yönlerden o şeyde bir noksanlık, kusur yaratması, onda halel getirmesi caizdir. Nazarın zararına engel olacak veya olmayacak da Allah'tır. Zemaşşeri, sihir ve nazar vardır demese de bunların tesirlerini Allah'ın yaratmasını, fail ve mağdur için imtihan addeder; Haşviler (boş kafalı, lüzumsuz konuşanlar) 'Bu gözün tesiridir' der. Muhakkikler (hak söz üzere sebat eden araştırmacılar) ise bunlara itibar etmez. Muhakkiklere göre ikisi de Allah'ın fiilidir, bu fiillerden yine Allah'a sığınılır. Ancak ikisi de peygambere tesir etmez.⁶⁷⁵

Zemaşşeri'ye göre büyü diye bir şey yok. Zararlı bir şey yedirmeden, içirmeden, koklatmadan veya büyü yapılacak insana bir şekilde temas etmeden sadece tükürüklü üfleme, kişiye zarar vermez. Ancak üfleme esnasında Allah bir imtihan olarak her hangi bir şey yaratabilir. Böylece hak üzere bulunanları haşvilerden ayırt etmiş olur. Haşviler bu işi o kadınlara ve onların nefeslerine bağlarlar. Muhakkikler ise bu görüşe itibar etmezler. O kadınların şerlerinden üç sebeple Allah'a sığınılır: O kadınların yaptıkları sihir sanatından ve onun günahından; o kadınların yaptıkları sihirle insanlar arasında meydana getirecekleri fitnelere ve tasarladıkları tuzaklarından; onlar üflediğinde Allah'ın isabet ettireceği herhangi bir musibetten. Ayrıca tükürükle birlikte üfölenlerden (النَّفَّاثَات) kasıt, hilekar veya güzellikleri ile erkekleri baştan çıkararak, büyüleyen kadınlar kastedilmiş olabilir. Böylece, kadınların hileleri, büyüye ve düğüm üfleme benzetilmiş oldu.⁶⁷⁶

Zemaşşeri tefsirinde sihir hakkında ayrıca şu bilgileri işler. Firavun'un sihirbazlarının sihirleri numarandı. Sihirbazlar, Hz. Musa'nın ejderhasının sihir olmadığını anlayınca secdeye kapandı.⁶⁷⁷ Kuran, sihir ve büyüye küfür adını verir. Büyüyü kullanan, kitaplarda tedvin edenler şeytanlardı. Büyüyü öğrenip amel eden kafirdir ancak gelebilecek kötülüklerden sakınmak ve aldanmamak için öğrenen ama uygulamayanlar mümindir. İlgililer arasında meydana gelen anlaşmazlıklar, bizzat büyü sebebiyle değildir.

⁶⁷³ Zemaşşeri, *Keşşaf*, 1418.

⁶⁷⁴ Yusuf 12/78.

⁶⁷⁵ Zemaşşeri, *Keşşaf*, 624. Bk. Maturidi, *Te'vilatü'l-Kuran*, VII, 362.

⁶⁷⁶ Zemaşşeri, *Keşşaf*, 1529. Yusuf 12/28'de kadınların hilesi büyü ve düğüm üfleme benzetilmişti.

⁶⁷⁷ Zemaşşeri, *Keşşaf*, 803. Keyd: Tuzak, hile, numara. Zemaşşeri, *Keşşaf*, 600.

Velev ki büyü yapıldıktan sonra bir durum çıktı, bu, Allah'ın kullarını denemesidir, Allah'ın izni olmadan tesiri olmaz.⁶⁷⁸

3. KURAN'IN MUCİZE OLUŞUNUN İSPATI

Zemahşeri'ye göre her nebi, nübüvvet iddiasıyla ortaya çıktığında, devrinin şöhret bulmuş disiplininde, münkirlere meydan okuyup, onlara benzerini sunma konusunda aciz bırakacak harikulade bir şey sunar. Hz. Peygamber'in en büyük mucizesi ise kelimelerin seçilmesi, dizilmesi, birbirleriyle raptedilmesi, bunların sonucunda ortaya çıkan eşsiz melodi ve anlam zenginliği ile oluşturulmuş Kuran'dır. Bu Kuran, dinleyenlerin dikkatini ve hayranlığını çekmiş, muarızlarını susturmuştur. Kuran'ın bu özelliklerini Keşşaf'ında çok güzel bir şekilde ortaya koyan Zemahşeri, tefsirinin mukaddimesine Kuran'ın tanımıyla başlar, mucizeliği ile devam eder.

Batha'nın çakıl taşlarından çok, Dehna'nın kumları gibi bol olan, safkan Araplardan, değme hitabet, fesahat ve belagat ustalarına ve dahi dillere destan kitaplarına meydan okumasına karşılık, bu kişilerin, Kuran karşısında asabiyet damarları harekete geçmemiştir. Bunlar, Kuran'ın en küçük suresine bile bir cevap verememiş, Kuran'a benzer, denk veya yakın bir şey getirememişlerdir. Halbuki bu zevat, zarara misliyle karşılık verme ve muhalifini alt etme konusundaki aşırılıkları ile meşhurdu; kendilerine karşı herhangi bir alanda övünç ve güzellikle gelindiğinde veya kendilerine sunulan bir başarı ve kahramanlığa, bunlardan daha fazlasıyla baskın gelmek için ve gurur ve itibarları için ellerinden geleni artlarına koymaz, sınır tanımazlardı. Ama Kuran'ın karşısında, en uzman oldukları alanda, düz yolda şaşırıldılar, apışıp kaldılar. Nebi onlara, önce hüccetler sundu sonra kılıcını çekti. Kuran güneşi doğduğunda, onların ancak yıldızın denizdeki parıltısı gibi olan sözleri kaybolduğu için onlar, inkarlarını haklı gösteren deliller getiremediler, bu yüzden doğrudan kılıç çektiler. Hüccetleri sağlam olmadığı için de kılıçları ellerinde oyuncak sopa oldu.⁶⁷⁹

Zemahşeri'ye göre Kuran, inanmayan fesahat ehlini, nazmındaki i'caz ile muarazaya davet edip aciz bırakmıştır. Onlar sarfe de dahil her hangi bir şekilde bir engelle karşılaşmadı, bütün olanaklarını seferber etti. Uğraş verenlerin çabasının boşa çıkması, onların bu meselede aciz olduklarını gösterir. Onların Kuran'a karşı muarazada istekli

⁶⁷⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 88. Felsefe ilmi de böyledir, çünkü akıl, bu ilmin sonunda akıbetinin nereye varacağından, azgınlaştırmayacağından emin olamaz. Aynı yer. Hikmet dolu eserler felsefecilere bir fayda sağlamamıştır, çünkü filozoflar, Allah'ın dininden uzak olmada hayvanlardan bile daha şaşkındırlar. Zemahşeri, *Keşşaf*, 721.

⁶⁷⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 7 (Mukaddime). Zemahşeri, *Keşşaf*, 155.

olduklarının delili; fesahatleri⁶⁸⁰ ile övünüp yarış içinde olmaları ve bu konuda asla zorlanmayacakları ile ilgili iddialarıdır. Neticede maharetli olanları, bütün olanaklarını seferber ederek rakibine karşı kendisini göstermek istediye de, Kuran'la aynı seviyede bir şey sunamadı. Yenilgiyi kibirlerinden kabullenmediler ancak onların tehdidiye karşı sükutları, mağlubiyetlerinin göstergesidir.⁶⁸¹

3.1. Kuran'ın İ'caz Yönleri

Sözlükte aciz bırakan, karşı konulamaz harika olay, kudretsizlik, takatsizlik veren,⁶⁸² gücü yetmemek, yapamamak anlamındaki acz kökünden türeyen i'caz, terim olarak çeşitli yönlerden Kuran'ın benzerinin getirilememesini⁶⁸³ ifade eder. Zemahşeri Kuran'ın i'cazını, nazım ve gayptan haber verme temeli üzerine kurar.⁶⁸⁴

Zemahşeri'ye göre kitaplara iman etmenin yolu kitapların mucize olması hasebiyledir, mucizelik kitapların bir kısmına has kılınmış bir özellik değildir. Buradaki mucize oluş bazısına semavi derken bazısına değildir denilemez anlamındadır.⁶⁸⁵ Kuran'ın aksine Hz. İsa ve Hz. Musa'ya indirilenler mucize değildi,⁶⁸⁶ önceki kitapların içinde sadece Kuran mucizedir.⁶⁸⁷ Çünkü Kuran, bizzat meydan okuyan bir vahiydir ve hücceti kendinden olup diğer mucizeler gibi vahiyle birlikte başka bir delile gereksinim duymaz. Diğer mucizelere ihtiyaç hissettirmeyecek karakterde olduğundan, yeterlidir.⁶⁸⁸

⁶⁸⁰ Fesahat: Meydana çıkmak, görünmek, açık olmak ve ortaya koymak, açığa çıkarmak ve belli olmak; kompozisyonun zayıf, kelimelerin ise çelişik ve uyumsuz olmama halidir. Fasih bir söz hiçbir gösterge, karineye ihtiyaç bırakmayacak şekilde karmaşıklıktan arınmıştır. Bu sözün lafzı açık ve net, manası güzeldir. Kelime içindeki harfler arasında ahenksizlik ve gariplik yoktur. Telaffuzu dile ağır gelmez. Sözü oluşturan lafızlar özel bir tarzda dizilir. İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 'Fsh' md, II, 544; Özdemir, *Mutezilenin Kuran Müdafası*, 56.

⁶⁸¹ Zemahşeri, *Minhac*, 22.

⁶⁸² Zebidi, Seyid Muhammed Murtaza el-Huseyni el-Vasiti el-Hanefi, *Ta'cu'l-Aruz Cevahiru'l-Kamus*, 'Acz' md, XV, 106.

⁶⁸³ Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Terimler Sözlüğü*, 141.

⁶⁸⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 547; Zemahşeri, *Minhac*, 22. Bk. Nesefi, *Bahru'l-Kelam*, 94; ayrıca bk. Hud 11/11-13; Nesefi, *Bahru'l-Kelam*, 94. Muhammed Abduh da benzer şekilde düşünür. İşcan, 'Muhammed Abduh ve Sonrası Kelamcılarda Nübüvvet', *İslam'da Peygamber İnanç*' içinde, 270. Konuya farklı bir açıdan bakacak olursak şunlar söylenebilir: Söz sanatında kimse diğerine hikaye, ezber, taklit ile üstünlük sağlayamaz. Ortak özelliklere sahip olmanın mümkün olduğu hususlarda öne geçmekle de meydan okunmaz. Kuran sadece anlam örgüsü ile de mucize değildir. Meydan okuma ile kastedilen husus, alışılmış nesir veya nazımda yalnızca fesahatta mümkün olan en üst düzeyi yakalamış olmaktır. Özdemir, *Mutezilenin Kuran Müdafası*, 83.

⁶⁸⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 302.

⁶⁸⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1014. Bu peygamberler nebiliklerini ispat için Tevrat ve İncil'i sunmadı. Muhataplarını tıp ve sihir alanında altteterler. Bu iki kitap Kuran gibi gayptan haber vermek bakımından mucize olsa bile nazım gibi bir yönüyle mucize değildir. Bütün ilahi kitaplar yalnızca nebilere iner, diğer insanların bu kitapları nebilerin elde ettiği gibi sahip olmaya güçleri yetmez.

⁶⁸⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 547; Sebe 34/31, Rahman 55/2-4. Ayrıca bk. İstenilen Mucizelere Karşı Kuran

⁶⁸⁸ Türkmen, *Zemahşeri'nin Mucizeye Bakışı*, 176.

3.1.1. Nazım Yönünden İ'cazı

Zemahşeri'ye göre Kuran, sırlı ve ince nüktelerini nazımla ortaya koyar.⁶⁸⁹ Burayı açacak olursak denilebilir ki Kuran'daki her kelime, kendisinden daha münasibi bulunamayacak şekilde seçilip kullanılmıştır. Kuran'ın ifadeleri kısa ve özlüdür. Kuran az kelime ile çok mana ifade eder. Kuran'ın üslubu, Arap dilinde bilinen üslupların hiçbirine benzemez. Onun üslubu şiire benzer ama değildir, vezinli ve kafiyeli gibi görünse de Kuran'ın vezin ve kafiyesi yoktur. Kuran nesir de değildir. Kuran'da daha üstün bir üslup vardır. İlahi üslupta seçilen kelimeler, kolay söylenebilen, telaffuzlarında bir musiki ve ses ahengi bulunan sözlerdir.⁶⁹⁰

Zemahşeri'ye göre Kuran, sahih ve muhkem (kusursuz, güçlü ve sağlam), çok sert ve keskin sınırlı, latif ve reşik (güzellikte letafet), vecizlik (yoğun anlamlı kısa ifade), doyuruculuk, geniş ve özet anlatım, anlam artırımıyla beraber pekiştirme ve tekrar, doğruya yönlendirmede tergib ve terhib öğelerini birlikte, yeteri miktarda ve bir diğerini gölgelemeyecek şekilde kullanır. Kelime-ayet-sure unsurlarının, kendi içlerinde ve birbirleriyle uyumlu ve sistemli bir hal aldığı kitap olan Kuran'ın, kendine özgü harf, harf dizimi ve uzatma öğelerinden ortaya çıkan müzikalitesine ilaveten, en dikkat çekici yönlerinden biri de ses ve mana ilişkisi ile diğer kelimelerden üstünlüğüdür. Sert ifadelerin sert seslerle, yumuşaklık içeren anlamların yumuşak harflerle karşılanması bu minvalde gerçekleşir. İnsanın içdünyasında gerçekleşen manevi zevk de i'cazın yönlerindenidir.⁶⁹¹

3.1.1.1. Tehaddinin Aşamaları ve Tehaddiye Verilen Cevaplar

Zemahşeri'ye göre mucize talebi çoktan aza, yani en zor olandan en kolay olana doğru merhaleler halinde gelmiştir⁶⁹² ve tehaddi beş safhada gerçekleşmiştir:

1. Yahudi ve müşriklere: Tevrat ve Kuran'dan daha iyisini getirin.⁶⁹³
2. İnsan veya cinlerden yardım alarak Kuran'ın benzerini getirin.⁶⁹⁴
3. Kuran uydurma diyenlere: Kuran gibi uydurma bir kitap getirin.⁶⁹⁵
4. Allah haricinde istediğinizden yardım alarak on uydurma sure de siz getirin.⁶⁹⁶

⁶⁸⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1179-1180.

⁶⁹⁰ Toprak-Gölcük, *Kelam*, 316.

⁶⁹¹ Bayer, *Keşşaf Tefsirinde Belagat Uygulamaları*, 58 vd.

⁶⁹² Zemahşeri, *Keşşaf*, 567.

⁶⁹³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 992. 'De ki: o halde bu ikisinden daha doğru bir kitap getirin Allah katından da ben ona tabi olayım' Kasas 28/49.

⁶⁹⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 734. 'De ki: Andolsun, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak üzere insü cin bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini ortaya getiremezler.' İsra 17/88.

⁶⁹⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1326. 'Kuran'ı kendisi uydurmakta mı diyorlar? Haydi onun gibi bir söz getirsinler' Tur 52/33-34.

5. Benzer bir sure getirin.⁶⁹⁷

Zemahşeri'ye göre Kuran i'cazının ana unsuru nazımdır, bu i'cazın dayandığı ilke ise tehdiddir.⁶⁹⁸ Kuran'daki belagat,⁶⁹⁹ nazım ve tertipteki güzellik, izah ve konumundaki sağlamlık, kelimeler arasındaki bağlılık ne güzel! Misl getirmede beşerin gücü aciz kalmış ve yaygaracıların sesini kesmiştir.⁷⁰⁰ Allah'tan başka yardım istedikleriniz, Kuran'a karşı size destek olamadıysa, bu onların bu konuda aciz kalmalarındandır. Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği bir şekilde Kuran'ı indiren yalnızca Allah'tır. Gaybi haber ve nazımda Kuran'a bir yol bulunamaz.⁷⁰¹

Zemahşeri'ye göre meydan okumaya iki yolla cevap vermek mümkündür, ikisinde de başarısız olmaları, onların acizliğine delildir.

1. Ehven ve kolay olan yoldur ki kişi bunda galip olur. Belagat ve fesahat ürünü nesir, nazım ve şiir yazmakta mahirdiler, zorlanmıyorlardı ancak muaraza etmeyi beceremedikleri için can ve mallarını tehlikeye atarak zor ve meşakkatli yola saptılar.

2. Zor ve meşakkatli yoldur ki kişi bunda mağlup olur. Zor olan tercih edilmez çünkü kişi, başarıma ihtimalinin az olduğu yola girmez. Öteden beri süregelen maddi üstünlüklerini korumak, dinlerine yardım etmek ve başlarına gelen durumdan kurtulmak için Kuran'a muarazada bulunmaları gerekli idi. Kuran'ın benzerini getirseydiler mal, can, evlat, makam vb. üstünlüklerini riske atmayacak ve kaybetmeyeceklerdi. Ama onlar benzer getiremediler, zorluğa katlandılar, düşmanlık ve hilede tüm alçaklıkları gerçekleştirdiler. Demek ki kolayı bırakıp zoru seçtiklerine göre Kuran mucizesi, altından kalkılamayacak ağır bir davadır.⁷⁰² Nasıl ki Hz. İbrahim'e verecekleri cevap kalmayınca onu ateşe attılar, öyle de Kuran'a cevap veremeyince Hz. Peygamber'e suikast ve savaş düzenlediler.⁷⁰³

⁶⁹⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 567. 'Kuran'ı kendi uydurdu mu diyorlar? Öyle ise de ki; haydin onun gibi uydurma on sure getirin, Allahdan başka gücünüzün yettiğini de çağırın. Cevap veremiyorlarsa, bilin ki, o ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir...' Hud 11/13-14.

⁶⁹⁷ 'Kulumuza parça parça indirdiğimiz Kur'an'dan şüphe ediyorsanız, haydi onun gibisinden bir sure meydana getirin ve Allah'tan başka güvendiklerinizin hepsini çağırın' Bakara 2/23, Yunus 10/38.

⁶⁹⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 796.

⁶⁹⁹ Belagat: Anlamı doğru verme, delile kısa yoldan gitme, cümle atfının nerede olup nerede olmayacağını bilme, manayı zihne, özel bir tarzda fesahat ile konuşmaya sevk eden sözün en güzeli ile iletme, kişinin zihnindeki düşüncelerini ifadeyi, anlamı bozacak kısaltmadan ve sıkıcı uzatmadan sakınarak zihnindeki şeyin mahiyetine uygun bir düzeye getirme, özün halin/durumun gerçekliğine uygunluğudur. Özdemir, *Mutezilenin Kuran Müdafası*, 17, 56.

⁷⁰⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 972; Özdemir, *Mutezilenin Kuran Müdafası*, 17.

⁷⁰¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 567; Neml 27/65, Enam 6/59, Aliimran 3/179, Araf 7/188 ayetleri gereğince gaybi yalnız Allah bilir. Arraf, kahin vb. gaypten haber vereni tasdik eden, vahyi inkar etmiş olur. Alptekin, *Sorularla Tevhit ve Akaid*, 119.

⁷⁰² Zemahşeri, *Minhac*, 22; benzer ifadeler için bk. Alper, *Akıl-Vahiy İlişkisi*, 141; Baki, *Telhisu'l-Kelam*, 102.

⁷⁰³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 830; Özdemir, *Mutezilenin Kuran Müdafası*, 79. Müseylemeti'l-kezzap peygamberliğini ilan etti ama Hz. Peygamber'in peygamberliğini inkar etmedi, Kuran'a nazire olsun diye şiir

Zemahşeri, Bakara 2/23 ayetinin her bir kelime ve cümlesini tek tek inceler ve mucize hakkında kıstaslar sunar. Kuran'ın benzerini oluşturursanız, Kuran, bir insan sözüdür, oluşturmaya güç yetiremezseniz, ilahi kaynaklıdır. Benzerden kasıt da şudur: Eşsiz beyan ve zirveyi yani en yüksek dereceyi haiz, Kuran'ın nazım güzelliği ayarında bir sure. Kuran beşer sözü ise onlar dil üzerine kurulu ilimlerin⁷⁰⁴ her birinde uzmandırlar, Kuran'ın benzerini getirmeye bilgi, beceri ve tecrübeleri haliyle yetecektir çünkü Hz. Peygamber, okuma yazması olmayan bir ümmidir, o ana kadar da edebi bir söz söylememiştir. Hatip ve şairler farklı zamanlarda, bölüm bölüm divan ve risale yazarlardı. Kuran tek seferde bölümsüz inseydi, onlara muhalefet etmiş olurdu. Zemahşeri burada, Kuran'ın peyderpey indirilmesinin sebebini ve tamamının bir defada indirilmemesi arasındaki farkı sarf ilmiyle anlatır. Kuran'ın sebebi nüzullerle, ilhamvari parça parça inmesi, onlara göre beşer sözü olmayı gerektiriyordu. Kuran da onların küçümsedikleri ve yadırgadıkları noktadan onlara meydan okudu; uydurulmuş da olsa en küçük surelerden birini getirin!⁷⁰⁵

Zemahşeri, Kuran'ın meydan okumasını şuna benzetir: Kişi arkadaşına, mademki hat sanatında ustasın, güzel yazıyorsun, öyleyse sen de benim yazdığım gibi sadece on satır yaz, daha fazla değil! Baktı ki yazamıyor, on değil bir satır yaz o da yeter der. Getirilen söz ilahi olmayacak, uydurma olacaktı.⁷⁰⁶ Ama Rabbinden gelen hakkın ispatına karşı, inkar etmek için bir şey sunamayan ve üç ayetine 'Misl, nazire' getiremeyen belagatçileri, Kuran'a uydurma dedi. Uydurma derken görüşlerini temellendirecek gerekçeleri ve gelecek eleştirileri cevaplayacak, önce telhis sonra takrir edecek bir şey sundular mı? Hayır. Kuran'ı Allah'ın indirdiğinden şüphe yok, çünkü Kuran, hala mucizedir ve bu mucizeliğe sıkıntı verecek şeylerden ve şüpheden uzaktır.⁷⁰⁷

Zemahşeri müşriklerin, Kuran'ın değiştirilmesini yani bir nevi tahrip edilmesini yani putları yeren ayetlerin çıkarılmasını ve azap ayetlerinin müjde ayetleri ile değiştirilmesini istemesinden bahseder.⁷⁰⁸ Müşriklerin şuuraltında, hala Kuran'ı, Hz.

yazmadı. Bunu Hz. Peygamber'e yazdığı mektuplardan çıkarabiliyoruz. 'Allah'ın Resülü Museylime'den Allah'ın Resülü Muhammed'e selam üzerine olsun! Adaletten şaşmayan Kureyşliler!' Zemahşeri, *Keşşaf*, 338; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 340-341, 377.

⁷⁰⁴ Kuran inmeden önce ve indikten sonra Kuran'dan daha üstününü oluşturacak ölçüde onlara ilim verilmeseydi ve Hz. Peygamber Kuran'ı onlara verilmeyen bu ilimle yazsaydı, Kuran mucize olamazdı, çünkü meydan okuma, Kuran'ın Allah'tan gelmesine dayanıyor. Özdemir, *Mutezilenin Kuran Müdafası*, 81.

⁷⁰⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 49-51.

⁷⁰⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 567.

⁷⁰⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1041-1042.

⁷⁰⁸ Kuran'ın tek kelimesini bile tebdil etmeye hiç kimsenin gücü yetmez. Zemahşeri, *Keşşaf*, 747.

Peygamber'in uydurup Allah'a iftira attığı yatıyordu; kendisi uydurmuşsa yenisini de uydurabilirdi. Ancak Hz. Peygamber kendisi ne yeni bir ayet getirebilir ne var olanı değiştirebilir, Allah bir ayeti nesh etmişse (değiştirmiş veya unutturmuşsa) o zaman da yenisine uyar ve yenisini tebliğ eder. Bunların aksi nebiye helal olmadığı gibi nebinin kudreti dahilinde de değil. Müşriklerin 'Nebi Allah'tan istese, böylece nesh veya değişim olsa' isteklerini de Hz. Peygamber 'isyan edip karşı gelmekten korkarım' cevabıyla geri çevirir. Burada Zemahşeri, şuna dikkatleri çeker: Madem öyle uydurulabilecek bir şey, kendiniz Hz. Peygamber'den daha fazla, hiç değilse aynı düzeyde fasih ve beliğsiniz, kendiniz uydursanıza! Müşriklerin yardımlaşa bile yapamadını, Nebinin tek başına hiç yapamayacağını hayli hayli biliyorlar. Anlaşılan müşrikler burada, nebiyi hile ile tuzağa düşürmek istedi. Şöyle ki nebi vahye müdahale etseydi, kendi eliyle kendini bitirecek, bu fiili onun iftiracılığına delil olacaktı. Sonuçta Kuran'ı ya değiştirdiği için Allah onu helak edecek ya da o insanların gözünden düşüp alay konusu olacaktı.⁷⁰⁹

Zemahşeri başka bir ayetin tefsirinde der ki: Nebi Arabı aciz bırakacak bir mütekavvil değil, Araplardan bir Araptır. Arap içinde onun fesahati bulunmaz değil. Kuran'ın nazımına o kadar, haydi siz de bunun gibi 'Hadis' bir şey getirin.⁷¹⁰ Onların nazire getirme işini şimdi yapamamaları aciz olduklarını gösterir. Nazire getirme işini gelecekte de yapamayacak olmalarını, Kuran'ın haber vermesi ise gaybi bilgidir. Bunlar Kuran'ın mucizeliğini gösteren iki delildir. Bunların yanında Zemahşeri'ye göre ayette vücut bildiren 'İza' yerine, şüphe bildiren 'İn' kullanılması, muhatapların beklenti ve umutlarını dile getirmektedir. Hezimete uğrayacaklarını ilk başta bilmiyorlardı, öz güvenleri çok yüksekti. Kuran ise sonucu bildiğinden 'Yenersen üstünde kalmam' diye alay eden gibi, muarızlarıyla istihza etmiştir.⁷¹¹

Zemahşeri'ye göre Kuran -Kuran'dakine benzer bir nazım ortaya koyabilmeyi bırakın doğru dürüst Arapçası bile olmayan- bir yabancıya indirilmiş olsaydı ve o Kuran onlara, kendisi ile meydan okunan, fasih, aciz bırakıcı bir metin olarak okunsaydı, deriye veya *'kağıda yazılı bir kitap indirseydi de ona bizzat elleriyle dokunsalardı bu, apaçık bir sihir-büyüden başka bir şey değil,'*⁷¹² göğe yükseltip görmek istedikleri ne varsa gösterilseydi *'Gözlerimiz belerdi, köreldi, tam göremedik, şaşkın düştük, ne gördüğümüzü*

⁷⁰⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 540.

⁷¹⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1326.

⁷¹¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 51.

⁷¹² Enam 6/7. Zemahşeri, *Keşşaf*, 946.

bilemedik, hayal gördük, Muhammed bizi büyüledi' derlerdi.⁷¹³ 'Muhammed'in sağdan soldan alarak oluşturduğu uydurma bir şey!' de dediler. Neye rağmen? Ehl-i kitabın, bu Kuran'ın ineneğiyle ilgili müjdeleri ve Tevrat ve İncil'deki –bu iki kitap Kuran'daki mana ve kıssaları da içerir- Kuran'ın kendisine indirileceği kişinin özellikleri konusunda ittifak etmelerine ve Kuran'ın bir Arap'a apaçık bir Arapça ile indirildiği için ne kadar fasih olduğunu bilmelerine ve benzeri sözlerle kendisine muaraza edilemeyen bir mucize olduğunu işitip kavramalarına rağmen.⁷¹⁴ Allah'ın kudretini ve ibadet edilecek tek varlık olduğunu açık ve net ortaya koyan akli ve kevnî mucize ve beyinlere rağmen, iman etmeyenlerin sapıklıkta ne derece ilerlediği görülmüş oldu.⁷¹⁵ Allah dilerse bu saydıklarını da aşan, onların aklına gelmeyecek şeyleri verecek güç ve cömertliktedir.⁷¹⁶ Gösterilen mucizeler (keyfiyet ve kemiyet bakımından) Allah'ın dilemesine bağlıdır.⁷¹⁷ Allah'ın gücü, kudreti istedikleri ayeti getirmeye yeter. Ama o kullarını mefsetete sokacak, düzeni bozacak isteklere engel olur.⁷¹⁸ Ayet ve mucizelerin hepsi, Allah'ın ilim ve hikmetinin ve maslahatların gereklerine göre ölçüyle takdir olunur. Her bir uyarıcıya verdiği ayetlerin farklı olması, kesin ve etkin olan ilimle düzenlenen bir şeydir. Nebi sadece acıklı sonla korkutup uyaran, öğüt verip doğrulayan mucizeleri getiren biridir. Toplumların istedikleri mucizelerde o toplum için maslahat olsaydı, Allah istediklerini gönderirdi.⁷¹⁹

Zemahşeri'ye göre istenilen mucizelerin verilmemesi gaybî konulardandır. Nebi veya kabilesi mucizenin sayı, tür ve zamanına karışamaz.⁷²⁰ Nebi, sadece ayetleri açıklamak ve uyarmak, verilen ayetleri bildirmekle mükelleftir. Nebinin Allah'ın göndereceği ayetleri seçme hakkı yok, 'şunu ver veya verme' diyemez. Nebi ayetlere verilecek cevaplardan sorumlu değil, sadece 'Bana şu veya bu ayet indirildi' der.⁷²¹ Nebinin, müşriklerin ret ve aşağılamalarına karşı cevap vermek gibi bir görevi yok. Nebi onların hareket ve tavırlarına göre değil, verilen emirlere göre hareket etmekle yükümlüdür. Müşrikler, nebiye istedikleri hiçbir ayetin inmediğini, bekledikleri ayetlerin

⁷¹³ Hicr 15/15. Zemahşeri, *Keşşaf*, 671. Firavun ve avanesi de mucizeleri inceleyip tefekkür etti, onların kalp ve vicdanları da mucizelerin doğruluklarına yakinen inandı, içselleştirdi ama yine de demagoji yaparak dilleriyle 'Hiçbir şüpheye mahal olmayacak derecede apaçık, ayan beyan bir sihir, büyü' dedi. Zemahşeri, *Keşşaf*, 954; apaçık ayetlere büyü demeleri hakkında ayrıca bk. Zuhuruf 43/29.

⁷¹⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 946.

⁷¹⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 658.

⁷¹⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 906, 1014-1015.

⁷¹⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1205.

⁷¹⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 648.

⁷¹⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 639-640.

⁷²⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 542, 1014-1015. İbrahim 14/1.

⁷²¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1014-1015.

gerçekleşmediğini dillendirse de durum budur.⁷²² Zorla, mecbur kılarak dileseydi, bütün müşrikler iman etmişti.⁷²³ Tur dağını kaldırdığında bunu gören herkes iman etmişti, Allah yine öyle bir mucize indirebilir.⁷²⁴ Nitekim birçok peygamber birçok mucizelerle geldi, bu mucizelerden bir kısmı gönderildikleri toplumun tekliflerine uygundu.⁷²⁵ Kuran'ın i'cazı ortaya çıkıp, diğer mucize ve deliller de buna ilave edilince yani muhataplara bağlayıcı deliller sunulup, Kuran'ın benzeri getirilemeyince müşrikler, şaşkınlığın pençesinde, delillerle susturulmuşların bocalayarak, inanmamak için bahane üretmek adına hissi mucizeler istediler.⁷²⁶ O kadar çok istediler ki sapkın ve sapıtmışlıklarını sürdürecektir laf bulamadılar resmen!⁷²⁷

Zemahşeri'ye göre müşrikler nebiye sahir, şair, vb. diyerek kendi beceriksizliklerinin üstünü örtmüşler ve Kuran'ın benzerini getirip Hz. Peygamber'i kendi dinlerine çevirmek yerine, 'Bizi ikna et' diyerek sorumluluğu nebinin sırtına atmışlardır. Amaçları işi yokuşa sürmektir. Bunu, imkansız istemelerinden çıkartabiliriz. Müşrikler Allah'ın peygamber olmayan kimselere melekleri göndermeyeceğini ve meleklerin görülmesinin mümkün olmayacağını biliyorlarsa, iman etmek için imkansız şeyleri şart koşuyorlar demektir. Bunu bilmiyorlarsa, melekler inseydi, atalarımızı getirin, Allah'ı ve melekleri getirin... gibi kendilerine karşı delil olarak inmiş olan mucizelerden başka mucizeler talep etmek suretiyle inat ediyorlar demektir.⁷²⁸ Şöyle olmadıkça, böyle olmadıkça... demek inatla ayak direktir.⁷²⁹ Kuran kalplerine bir kez böyle sokuldu ve yerleştirildi ya. Artık bunlara ne yapılırsa yapılsın, ne kadar mahirane anlatılırsa anlatılsın, hangi plan ve program yapılırsa yapılsın, Kuran'ı bile bile inkar edip yadırgamalarını değiştirmenin bir yolu yoktur.⁷³⁰

Müşrikler Kuran'ı dikkate değer bulmamış, kaale almamış olamazlar, çünkü önde gelen şair ve hatiplerin, Kuran okunduğunda kalpleri daralıyor ve Kuran'ı takdir ediyorlardı.⁷³¹ Zemahşeri'ye göre kendilerine toz kondurmayan, hiçbir yarışmadan geri

⁷²² Zemahşeri, *Keşşaf*, 566.

⁷²³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 648; Şuara 26/4.

⁷²⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 372; nebinin melek olmaması ve istediği zaman mucize getirememesi hakkında ayrıca bk. Rad 13/38.

⁷²⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1205.

⁷²⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 734-735.

⁷²⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 906.

⁷²⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 910. Melekleri gördükleri gün onlara zaten müjde yok ki! Aynı yer. Bakara 2/55, Furkan 25/21, Duhan 44/36, İsrâ 17/92, Hicr 15/7; ırmak, bahçe vb. diğer mucize talepleri için bk. İsrâ 17/90-93.

⁷²⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 734-735.

⁷³⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 946; Enam 6/7.

⁷³¹ Özdemir, *Mutezilenin Kuran Müdafaası*, 96.

kalmayan üstün mübelliğleri bir şekilde itiraf etti, zilleti ve aciziyeti kabullenip şaşkınlık içinde sustu ancak yüzüstüleri, arsızları hayasızlık, kibir ve hadlerini aşmalarından dolayı ‘Şayet biz isteseydik, bunun aynısını söyleyebilirdik’⁷³² dedi. Bu gibi önemli meseleler gizli kalmaz. Şayet güçleri yetseydi, bir an bile bu isteklerinden vazgeçmezlerdi. Muaraza etmek için tüm imkanlara sahipti.⁷³³ Bunun delili ise onların fesahatle övünmeleri ve bu konuda öne çıkmalarıdır. Muaraza davetine icabet etselerdi, o zaman için düşmanı dostundan çok daha fazla olan peygamberin karşısında bu durum, sabah şafağının parlaklığından daha fazla meşhur olurdu. Kuran’a karşı, güçlerinin yettiği oranda bir rekabet emaresi gerçekleşirdi. Güçlerinin yetmediğini ve aciz kaldıklarını görüp bildiklerinden dolayı da böyle bir işe girişemediler. Meydan okuyuşta önlerinde engel, cevap vermemek için neden olmamasına rağmen çaba içerisine giremeyenler, zirvedeki Kuran’a yetişemeyeceklerini anladıkları için böyle alayvari konuştular.⁷³⁴ O kadar kişinin bir kişi karşısında yenilgiyi hazmedemeyeceği için de onlar ‘Aynısını söyleme’yi, gerçekleşmeyeceğini bildikleri ve asla mümkün olmayacak olan ‘Dileme’ şartına bağladılar. Hem de nebinin adını kavimlerinden silip atmaya, onu kahr-u perişan etmeyi, yükseldiği şeyde ona baskın gelmeyi o kadar da istemelerine rağmen.⁷³⁵ Kuran’ın muciz ifadelerine karşılık veremeyen fasih ve belîğ olanları,⁷³⁶ görüp dokunacakları bir kitabı, beyyine olan ayetleri bile, sırf zulüm ve inatlarından dolayı sihir diye inkar ederdi.⁷³⁷

Demek ki Kuran, onlara ilahları ile birlikte cehennemi gösterdi, gelenek ve sosyal statülerini iptal etti, tekrar tekrar meydan okudu, tahrir etti. Buna rağmen motivasyon, engelsizlik ve gerekli şartlara sahip olan biri, hür olarak cevap veremiyorsa susan aciz, Kuran ise mucizedir.⁷³⁸

⁷³² Enfal 8/31.

⁷³³ Teorik imkanla pratik imkan birbirinden ayrıdır. Kuran’dan üstün eser, teoride mümkün ama pratikte değil. Nesnelere ilgilendiren konularda üstünlüğün üst sınırı vardır. Kudretin nesnelere ilintisi bağlamında herhangi bir sınırı yok ama bilginin var. Sınır ve imkanlar içindeki olaylar olağandır, ötesindekiler olağanüstüdür. Kişi uzmanlık alanındaki şeylerde sınırları bilir. Lügat uzlaşım ve tercihe dayalı olduğu için fesahatte belli bir düzeyin üstünde bir söz normalde söylenebilir ama Kuran indikten sonra buna imkan var veya yok demek aynı şeydir. Özdemir, *Mutezilenin Kuran Müdafaası*, 59-60, 66.

⁷³⁴ Zemahşeri, *Minhac*, 22; Enfal 8/31; ayrıca bk. Sabuni, *Maturidiye Akaidi*, 107. Kuran’a misil getirmek için uğraşsalar bu kayda geçer ve meşhur olurdu. Çünkü onlar, edebiyatta zirve, mal, asalet ve yönetimde ileriydiler, Müslümanlar ise her bakımdan çok zayıftı. Bu misil’in bize ulaştırılması Kuran’dan daha sağlam yollarla olurdu. Çünkü galipler, mağluplardan her bakımdan daha avantajlıdır. Özdemir, *Mutezilenin Kuran Müdafaası*, 79, 232.

⁷³⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 476.

⁷³⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 364.

⁷³⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 365.

⁷³⁸ Özdemir, *Mutezilenin Kuran Müdafaası*, 98-100.

Zemahşeri hurufu mukattaayı açıklarken, işin tehaddiye bakan yönüne değinir. İsimlerin kendileriyle hecelendiği lafızların müsemmaları, kelimeleri oluşturan basit harflerdir. ضاد diye telaffuz ettiğin harf aslında bir isimdir. Kelimeler de başlarındaki ilk harfle isimlendirilirler, harfler gibi.⁷³⁹ Kulağa ilk çarpan şeyin, iraptan bağımsız ve i'cazın delillerine mukaddime olması için, sureler bu şekilde başlatılmıştır.⁷⁴⁰ Mukattaa harfleri ya surelerin isimleridir, Kuran'ın sadece Arapça olduğunu ve bu lafızların müsemmalarının bilinen terkiplerinden oluştuğunu hissettirir,⁷⁴¹ ya da bazı şeyleri tatat, tek tek sayarak ortaya koymak içindir.⁷⁴² Harflerin bu tarzda zikredilmesi, meseleyi adede indirme, sayıya dökmek içindir. Bu tarzda zikir uyarı, meydan okuma, nazmın güzellik ve eşsizliği, bakanları harekete geçirme durumlarını intac etti. Kuran'ın Arap dilinde inmesine ve Arap usul ve dil kullanım özelliklerini taşımasına rağmen onlar, Kuran'ı aşamadılar. Kuran da onların tanzim ettikleri kelimeler gibi manzum olmasına rağmen misl getirmede aciz kaldılar. Onların misliyle cevap verme görevleri ise iman edinceye veya benzerini getirinceye kadar devam edecek. Yazıcıya 'Şunu yaz' dediğinde, bu ifade ağızdan lafız olarak çıkar, isim olarak telaffuz edilir, harf olarak ortaya konur.⁷⁴³ Hurufu mukattaa/tehecci ile de böyle yapılmış, nazımdaki garabete karşı, tahaddide bulunulan kimseyi ikaz ederek kulağını çınlatmak, en sonunda benzerini getirmekte aciz kaldıkları, okunan bu sözün, bizzat kelimelerini oluşturdukları şeylerden tanzim edilmiş bir kelimeler olduğu konusunda nazarları tahrik etmek vb. istenmiştir. Ümmi veya kitap ehli olan Arapların hepsi, harfleri telaffuz etme konusunda, aynı seviyededirler. Harfleri, isimleriyle telaffuz etmek ise böyle değil. Bu, okur-yazar olan ve kitap ehline karışıp onlardan ilim tahsil eden kimselere özgüydü. Bir ümmünin bununla konuşması garip karşılanırdı. Hz. Peygamber için 'Sen bundan önce kitap okur değildin, hala da elinle yazı yazmazsın. Öyle olsaydı, batıla uyanlar senden ve Kuran'dan şüphelenirdi'⁷⁴⁴ denildi bu yüzden.

Zemahşeri'ye göre hurufu mukattaa, muhatapları, 'okuma-yazması bile olmayan biri söylüyorsa, siz neden söyleyemeyeceksiniz' tarzında tahrik eder ve heveslendirir. Sonra onlar başarısız kaldıklarında, mukadderatlarının bunun ötesine gitmeyeceğine ve uzun uğraşlardan sonra Kuran'ın bir mislini getirmeye, mucizevi hallerin onlara yardımcı olmayacağına, onları kesin inanmaya yöneltir. Onlar ki sözün efendileri, diyalogun

⁷³⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 15.

⁷⁴⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1014.

⁷⁴¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 18.

⁷⁴² Zemahşeri, *Keşşaf*, 1014.

⁷⁴³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 18.

⁷⁴⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1014.

önderleri, veciz hitap konusunda iftihar etmekte hırslı olan, kaside ve recez fenlerinde çokça çabalayan kimselerdi ama cezalet ve nazmın güzelliğinde Kuran'la boy ölçüşemediler. Kelimeleri bu şekilde telaffuz etmenin hükmü, –Hz. Peygamber Ehl-i kitaptan bir şey iktibas etmedi- Kuran'da zikredilen kıssaların hükmü gibidir. Nitekim Kureyş ve kıssalarda zikredilen peygamberlerin dini üzere olanlar, bütün yönleriyle bunlardan haberdar değillerdi. Bu da Kuran'ın, vahiy yoluyla hasıl olduğu hükmünü verir ve peygamberin nübüvvetinin doğruluğuna şahit olur.⁷⁴⁵

3.1.1.2. İstenilen Nazire

Kuran'da Bakara 2/23, Hz. Yunus 10/38, Hz. Hud 11/13 ve İsrâ 17/88 ayetlerinde meydan okuma gerçekleşmiştir. Zemahşeri, Bakara 2/23'te istenilen nazireyi, zamirin taallukuna göre izah eder. Misl'deki 'Hu' zamiri, 'İndirdiğimiz' kelimesine raci ise misl, 'Sure' kelimesine taalluk eder, tehadidi 'Surenin benzeri' üzerinden gerçekleşir;⁷⁴⁶ şaşkınlık ve hayranlık uyandıran belagat, telif, beyan ve nazmın güzelliğinde, en üst basamağa çıkabilen Kuran'ın bir suresine denk bir sure getirin denmiştir. Bir araya geldiklerinizin içinde safkan Arap, beyan erbabı kişiler de olsun. Düzen ve tertibinin selameti ve en sahih üslupta vaki olmasından dolayı bu daha uygundur, şüpheniz Kuran'ın, Allah katından olmasında ise toplanın, Kuran'ın ayarında bir kitap getirin demektir. Varsın sizinki iftira ve uydurma yollu olsun. Nazmın telifinde,⁷⁴⁷ belagatinin güzelliğinde,⁷⁴⁸ fesahat noktasında Muhammed'in bir benzeri Araplar arasında bulunmaz değildir.⁷⁴⁹ Fasih olmakta, eser ortaya koymakta, peygamberden geri kalan yanınız yok.⁷⁵⁰ Demek ki güçleri yetseydi, Kuran'ın beyan ve nazmına (manayı ifade güzelliği ve lafız dizilişi) denk bir eser getirebilirlerdi.⁷⁵¹ Muhammed, Kuran'ın belagat ve nazmına kadirse, Muhammed'in benzeri olan biri de buna güç yetirir. Bu benzer kimsenin sözünden getirin denmiştir. Misl'deki 'Hu' zamiri 'Abd' kelimesine raci ise misl, 'Getirin' fiiline müteallaktır, bu durumda tehadidi, Hz. Peygamber üzerinden gerçekleşir; 'Şüpheniz, Muhammed'in vahiy

⁷⁴⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 19.

⁷⁴⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 547. Muhtemelen yardım talebinde bulunulacaklar arasında melekler de vardır. İsterseniz melek, cin, insan... vb. den yardım isteyin. Mucize sadece Allah'ın kudreti dahilindedir. Topaloğlu, *Mucize*, 49; Bulut, *Mucize ve Peygamberlik*, 23.

⁷⁴⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 734.

⁷⁴⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 547.

⁷⁴⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1326.

⁷⁵⁰ Zemahşeri'ye göre 'Ben Arapların en fasihiyim' rivayeti haberi vahiddir, kaynağı bilinmiyor. Eğer sahihse, bundan kasıt mutedil, vasatın ziyadesidir; sanatkarların li'l-âdeti eksiltmeksizin farklılaşması gibi. Zemahşeri, *Minhac*, 23.

⁷⁵¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 567.

indirilmiş kişi olmasında ise onun gibi kitap veya hocadan ders almamış bir ümmiden, bir benzer getirin' demek istenmiştir.⁷⁵²

Zemahşeri'ye göre Allah dışındaki şahitten kasıt cansız putlar ise, muhataplarla alay edilmiş olunur; hani siz üstün ve laf yetiştirilemez kimselersiniz ya, kendi şahitlerinizin huzurunda açık ve net delil getirin. Şahitten kasıt insanlar ise bu, onlar için bir esnekliktir ancak toplumdaki söz öncüleri, onların Kuran'a karşı ortaya koymaya çalıştıkları şeyleri onaylayamazlar. Çünkü kişilikleri gereği açık-seçik, bozuk ve yanlış olduğunu bildikleri bir şeyi onaylayamazlar. Onaylamak için Allah'ı şahit gösterirlerse, delil getirmekten aciz olduklarını, söz söyleyemeyeceklerini itiraf etmiş olurlar. Kureyşli birinin 'Elhamdülillah Kureyşliyim' demesi, onun Kureyşli olmaması ihtimalini akla getirir. Öyle de batıl iddiaya Allah'ı şahit göstermenin bir ehemmiyeti yoktur. Bu durumda Kuran'ın, Allah kelamı olduğu anlaşıldığı için müminler 'Allah şahittir ki bizler doğru söyleyenleriz' diyebilirler.⁷⁵³

3.1.1.3. Sarfe İddiası

Bir yöne doğru yönelen insanı, arzu ettiği yönden başka bir yöne çevirmek,⁷⁵⁴ geri çevirmek, engel olmak anlamındaki sarf kökünden türemiş olan sarfe, terim olarak, Arap ediplerinin, belagat yönünden Kuran'ın benzerini meydana getirme gücüne sahip olmasına rağmen, bu gücü kullanmalarının Allah tarafından engellenmesi,⁷⁵⁵ misl getirmeye teşebbüs etme iradesinin yok edilmesi veya teşebbüs edildiği takdirde bunun başarıya ulaştırılmamasıdır.⁷⁵⁶

Zemahşeri'ye göre ise sarfe deli saçmasıdır,⁷⁵⁷ İslam'da ilk defa, Nazzam'ın gaflet ve cinnet eseri söylediği sözlerden ibarettir. Eğer söyledikleri doğru olsaydı, hikmeti ilahi olarak Kuran'ın, en zayıf ve en aşağı tarzda, en düşük ve en bayağı üslupta, belagat güzelliklerinden en ari şekilde ve parlak akıl cevherlerinden en uzak halde indirilmesi gerekirdi. Sonra da söz söyleme sanatının zirvesinde bulunan kişilere şöyle denilirdi: Onun gibi ve onun seviyesinde bir söz getirin. Ardından ilahi engelleme (hacz) önlerini keser ve

⁷⁵² Zemahşeri, *Keşşaf*, 50.

⁷⁵³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 50-51.

⁷⁵⁴ İbn Manzur, *Lisani'l-Arab*, 'Srf' md, IX, 189.

⁷⁵⁵ Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Terimler Sözlüğü*, 270.

⁷⁵⁶ Yavuz, Sevki, '*İ'cazî'l-Kuran*', DİA. XXI, 404.

⁷⁵⁷ Bayer, *Keşşaf Tefsirinde Belagat Uygulamaları*, 61.

acziyetleri ortaya çıkardı. Bu durumda şöyle denirdi: ‘Allah, onları mahir oldukları alanın en basitini ve yapabileceklerinin en kolayını söylemekten alıkoymuştur.’⁷⁵⁸

Muhtemelen Nazzam Kuran’ın nazım ve telifinin hüccet olmayıp nübüvete delil teşkil etmeyeceğini düşünmüş olacak ki Zemahşeri, şu izahatı getirir: Kuran’ın i’cazı, kendi içyapısından, yani zatından kaynaklanır, Allah’ın, insanları Kuran’a muaraza düşüncesinden alıkoyması gibi dış etkilere kaynaklanmaz. Eğer muaraza için çabalasalardı; Kuran’a karşı güçlerinin yettiği oranda bir rekabet belirtisi gerçekleşirdi. Hatta ellerinden gelseydi, Kuran’ın bir mislini dahi getireceklerdi. Ne zaman ki onlardan, fesahatin yüksek mertebeleriyle ilgili bir şey çıkmayacağı kesinleşti; anlaşıldı ki onların bu aczleri, nazire getirmede bir çabaya girememekten yani sarfeden değil, çabalarının iddia ettikleri Kurani seviyeye çıkamamasındandır.⁷⁵⁹

Sarfe tarzında meydan okumanın yapılan işin değerini yükseltmede bir etkisi yok. Peygamberin ‘Benim delilim, şu an elimi başımın üstüne koymam ve sizin koyamamanız’ dedikten sonra halkı şaşkınlığa çeviren şey, peygamberin elini başımın üstüne koyması değil, kendi ellerini koyamamalarıdır. Benzerini getirmede engellenselerdi, birbirlerine yardım etme imkanından söz edilemezdi. Engel ve acizlik varsa, yardım ve dayanışma olmaz.⁷⁶⁰ Zemahşeri’ye göre ise acziyet, ancak kudretin olabileceği şeylerde mümkündür. Mesela, ‘Allah, cisimleri yaratmaya kadirdir, kullar ise bundan acizdir’ denilir. Halbuki kudretin kapsamına girmeyen, imkan dışı hususlarda acziyete yer yoktur. Nitekim kadim olan Allah’ın, bir ikincisinin olmaması da böyledir. Bu nedenle herhangi bir kimsenin böyle bir şey yapmaktan aciz olduğu ya da bu durumun, onu aciz bıraktığı söylenemez. Şayet böyle bir şey söylenebilseydi, o takdirde Allah da acizlikle vasıflanırdı. Allah imkan dışı olan şeylere kadir olmakla nitelenemez.⁷⁶¹

Mutezili kelamcıların Kuran’a mahluk⁷⁶² dedikten sonra muciz demeleri, pek anlamlı ve mümkün gözükmediği için onlar, sarfe ile mezhebi tutarlılıklarını sağlamaya

⁷⁵⁸ Özel, *Keşşaf Tefsirinin Kuran İlimleri Yönünden İncelenmesi*, 291; Allah, benzerini getirmede onların imkan, meleke, enerji, güç ve motivasyonlarını almadı. Alsa bile Kuran i’cazının taklit edilemez oluşundan dolayı değil de bizzat bu taklidin engellenmiş olması nedeniyle gerçekleşmemesi, peygamberin peygamberliğine kanıt teşkil etmede engel değil. Özdemir, *Mutezilenin Kuran Müdafaası*, 81-82.

⁷⁵⁹ Zemahşeri, *Minhac*, 22-23. Kuran’ın mucizeliği ile kadim olması da çelişir. Zemahşeri, *Keşşaf*, 734.

⁷⁶⁰ Özdemir, *Mutezilenin Kuran Müdafaası*, 112-113.

⁷⁶¹ Türkmen, *Zemahşeri’nin Mucizeye Bakışı*, 177. Kadı Abdulcabbar tehadidiyi halku’l-Kuran iddiasında kullanır: Kuran ezeli olsaydı, Kuran’la meydan okunmazdı çünkü benzerini meydana getirmek imkansız olurdu, tehdidi bir anlam ifade etmezdi ayrıca bunun mümkün olması iki zıttı bir araya getirmek olurdu. Ezeli olanın hadis, hadis olanın ezeli olması gerekirdi. Özdemir, *Mutezilenin Kuran Müdafaası*, 109.

⁷⁶² Zemahşeri kelam sıfatını semi, basir, kadir, mürid sıfatları gibi zata nispet etmedi, bu sıfatların tezahürlerini izah ettiği tarzda, kelam sıfatının tezahürünü izah etmedi. Anlaşıldığı üzere Zemahşeri Kuran’ın,

çalışmışlardır. Ancak Bişr b. Mutemir, Cahız ve Kadı Abdulcabbar gibi Zemahşeri de belagat ve fesahatte çeşitli tabakaların olduğuna kail olmuş, Kuran'ı da bunun zirvesine oturtmuştur. Bu, Zemahşeri'de ayetleri kendi içinde derecelendirmeye kadar gitmiştir. Hz. Yunus 10/107, Zümer 39/38'den; Taha 20/22, Muhammed 47/10'dan daha belîğdir.⁷⁶³ Bir rivayetten hareketle 'Sözlerin efendisi Kuran, Kuran'ın efendisi Bakara suresi, Bakara suresinin efendisi ise Ayetelkürsi'dir demiştir.⁷⁶⁴

3.1.2. Gayptan Haber Vermesi (Akli İ'caz, Haberi Mucizeler)

Gayb sözlükte gizlenmek, görünmemek, gözden kaybolmak, hazır olmayan, bulunmayan anlamlarındadır. Terim olarak ise akıl ve duyular ile bilgi edinilemeyen varlık alanı demektir. Mutlak gaybı Allah'tan başkası bilemez. İzafi gayb, Allah'ın dilediklerine bildirdiği gayptır ki sadece peygamberlere mahsustur.⁷⁶⁵ Gaypten verilen haberler ya ilme dayanır ya da zan, tahmin, tesadüf ve ittifaka. Verilen haberin çoğunun doğru çıkması, haber verenin bilgisinin değerini gösterir. İnsanların geleceğe dair bilgileri, Hz. Peygamber'inkinin aksine kesin değil, zannı galiptir.⁷⁶⁶

Zemahşeri'ye göre gayptan haber verme konusu, Kuran'ın i'cazının temeli olduğu için çok önemlidir. Geçmişte yaşanmış olayların yaşandığı sıralarda Hz. Peygamber, o olayları yaşayanların yanında değildi. Hz. Peygamber'in okuyup dinlememesine rağmen, Kuran'ın geçmişte yaşamış milletlerin kıssalarını anlatması bir mucizedir. Demek ki bu, uydurma bir kitap değil, ilahi bir tebliğdir.⁷⁶⁷ Yaşanmış veya yaşanacak olan kıssalarda Hz. Peygamber veya Kureyşten biri, olay yerinde veya zamanında değildi,⁷⁶⁸ bir yerden duyup öğrenmemesine rağmen, Kuran'daki kıssalar içinde en şaşırtıcısı ve ibret ve hikmetlerle

hem lafız hem anlam yönünden mahluk olduğunu düşünüyor. Allah'a kelam, ses vacip olsaydı, Kuran zaman içinde tekrarlanmak için başkasına muhtaç olmazdı. Ses ve harflerden oluşan sesin varlığı, tüm zamanlarda değil de ancak tek bir vakitte mümkün olduğu için kelam, dolayısıyla kelamın tezahürü olan Kuran kadim olamaz. Kelam zihindeki mana değil, işitilen seslerdir. Yazma tasavvuru, yazma fiilinin kendisi olmadığı gibi kelamı tasavvur etmek de konuşmak değildir. Yoksa susan birisi için 'niçin konuşmuyorsun' denilemezdi. Allah'ın kelamı bizdeki kelamı nefsi (içimizdeki tasavvur ettiğimiz söz) gibi olsaydı, yine muhdes olurdu çünkü belli tertip ve söyleme sırasında olacaktı. Selef ise mihrapta okunan, sahifeye yazılan kitaba, ittifakla Allah'ın kelamı demiştir. Kelam zihindeki mana ve nefiste tasarlanan söz olması Tevbe 9/6 ayetine terstir. Ses kadim olsaydı, sesin mahalli olan yerler de kadim olurdu. Zemahşeri, *Minhac*, 6-7. Ehl-i sünnete göre ise Kuran, mahluk değildir. Neseî, *Bahru'l-Kelam*, 53; Ebu Hanife, *Fıkhı Ekber*, (Akaid Risaleleri İçinde) 68; İmam Maturidi, *Risaletü'l-Akaid* (Akaid Risaleleri İçinde) 96.

⁷⁶³ Özel, *Keşşaf Tefsirinin Kuran İlimleri Yönünden İncelenmesi*, 292-293. Mucizeye yer açmak adına yapılanlar için ayrıca bk. İspat Değeri, Özellikleri ve Peygambere Taalluku

⁷⁶⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 157. Ayetler Allah kelamı olması hasebiyle faziletçe eşit, konu ve anlam bakımından farklı üstünlüklerdedir. Ebu Hanife, *Fıkhı Ekber*, (Akaid Risaleleri İçinde) 71.

⁷⁶⁵ Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Terimler Sözlüğü*, 100.

⁷⁶⁶ Özdemir, *Mutezilenin Kuran Müdafası*, 118-119.

⁷⁶⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 601. Bk. Maturidi, *Te'vilatü'l-Kuran*, II, 543.

⁷⁶⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 635; Aliimran 3/44.

dolu olan Hz. Yusuf kıssasını, Ehl-i kitabın yalan-yanlış bilgilerinden hali, en güzel ve doğru şekliyle anlatmıştır.⁷⁶⁹

Yahudilere haram kılınan şeyler, eskilere dayanan haramlar değil; zulüm, haksızlık, saldırganlık, taşkınlık ve azgınlıklarından dolayı, kendilerine sonradan yasaklanan şeylerdi. Hz. Peygamber, Tevrat bilgisi olan biri olmamasına rağmen, bu haramların Allah tarafından konmadığını bildirdi. Yahudiler ise bu haramların, Tevrat inmeden önce konulduğunu iddia ediyordu. Burada Yahudilere, ‘doğru iseniz Tevrat’ı getirin’ denmişti ancak getirememişlerdir. Meydan okumaya cevap verememişlerdir.⁷⁷⁰ Nebi, dünyayı ahiretlerinden daha çok seven Yahudilerin sinelerindeki bu düşkünlüğünü bildirdiği gibi, ahiret sevaplarına ulaşmak için ölümü temenni edemeyeceklerini,⁷⁷¹ Velid b. Muğire’nin veledi zina olduğunu –Velid bunu bilmiyordu, ayet üzerine sorup öğrendi-⁷⁷² bildirmiştir. Hz. Peygamber, Abbas b. Abdulmuttalip’in gömdüğü altınlardan haber vermesi ile Abbas, Müslüman olmuştur.⁷⁷³ Müslümanlara karşı daima ikiyüzlü olan, olmadık yerde ihanet eden ve hep yarı yolda bırakan münafıkların, Yahudilerle iş birliğine girdiğini ama bu kardeşlik ve anlaşmalarında Yahudi ve müşriklere de ihanet edip sözlerinde durmayacağını da haber veriyor. Halbuki Müslümanlar, iki grubun arasında geçenlerden habersizdi.⁷⁷⁴ Ümmi olan Hz. Peygamber ve Kureyş halkı,⁷⁷⁵ gaybi haberlerden Hz. Meryem’e kefil seçmek için atılan kurayı, Tur’da Hz. Musa’nın ve Hz. Yusuf’a tuzak kuran kadınların durumlarını,⁷⁷⁶ mele-i aladaki ihtisam, tartışmayı –melek, Hz. Adem ve İblis kıssasını-⁷⁷⁷ ve Hz. Meryem, Hz. Nuh⁷⁷⁸ vb. eski milletlerin kıssalarını bilmiyordu. Bildirildikten yedi sene sonra meydana gelecek olan Rumların İranlıları yenmesi⁷⁷⁹ gibi ileriye dönük olayları da bilemezdi. Geçmiş kıssaları, Ehl-i kitap bilse de, vahyi inkar eden veya ümmi olanlar bilmezdi. Hz. Peygamber’in ve Kuran’ın Allah’tan başka hiçbir kimsenin bilemeyeceği bu

⁷⁶⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 598; Rum 30/1-5.

⁷⁷⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 201; Tevrat’ta Hz. Peygamber ile ilgili bölümler için bk. Tekvin 17/18-20, 25/13-15, 21/20-21; İşaya 21/13-17, 42/1-7, Tesniye 18/18, 33/2 Mezmurlar 131/11, Yeremya 23/5, Çıkış 19/16-25, Habakkuk 3/3-4.

⁷⁷¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 85, 1384; ayrıca bk. Fetih 48/21 ayetin tefsiri; benzer ifadeler için bk. Cüveyni, *Ehl-i sünnet Delilleri*, 80.

⁷⁷² Zemahşeri, *Keşşaf*, 1413.

⁷⁷³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 489.

⁷⁷⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1371-1372.

⁷⁷⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 990.

⁷⁷⁶ Bk. Kasas 28/44, 46, Yusuf 12/102, Rum 30/2-5, Fetih 48/20.

⁷⁷⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1163.

⁷⁷⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 577.

⁷⁷⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1019.

gibi gaybi bilgilerden bahsetmesi, onun gayptan haber alan,⁷⁸⁰ Allah'ın gönderdiği bir peygamber olduğunu gösteren mucizelerdendir. Eski ümmetlere dair gayptan verdiği haberlere ve Kuran'a '*esatiru'l-evvelin*'⁷⁸¹ deyip, birileri tarafından yazdırıldığını iddia etmeleri⁷⁸² gösteriyor ki, nebinin nübüvvetini inkar etmek için tehdidiye cevap veremeyenler, Nebinin itibarını lekelemeye çalışmışlardır. Cihat izni verilmesinden sonra savaşlarda gösterdiği galibiyetler de onun doğruluğunu gösterir.⁷⁸³

3.2. Kuran'a ve Nebiye İftira ve İtirazlar

Nebisini inkar eden her ümmette olduğu gibi Hz. Peygamber'in kavmi de nebiyi inkar için öncelikle nebinin getirdiği mucizeyi inkar etti ve nebiye olmadık iftiraları attılar, süphelerini gidermek için değil, inkarlarını artırmak için itiraz ettiler.

Zemahşeri'ye göre Kureyş halkı, Kuran'ın nazım ve gaybi haber yönünden i'cazını kabullenemeyince itiraz ve iftiralara başvurdu. Bu batıl sözlerinde ittifak da edemediler. Çünkü Kureyş halkı, kendilerine gönderilen peygamberin, gizli-açık her halini bildikleri için bu göreve seçilmeye en uygun kişinin Hz. Muhammed olduğunu, onun bu zamana kadar herhangi bir töhmet altında kalmadığını da biliyorlardı. Bu yüzden onun, böyle büyük bir iddiayı batıl olarak ortaya koymasının ve peygamberlik davasını, dünyalık kazanmaya vesile etmeye çalışmamasının mümkün olmadığını ve onun insanları dosdoğru yol olan İslam dinine davet etmekten başka bir şey yapmadığının kanıtlarını ortaya koyan Kuran, onların gerekçelerini ortadan kaldırmış, mazeretlerini kesin kanıtlar ile tüketmiştir. Kuran müşriklerin gizli hastalıklarını da aşikar etmiş, düşünme vazifelerini ihlal etmelerini ve delilsiz olmalarına rağmen, sapkın atalarının dinlerine körü körüne bağlı kalmalarını eleştirmiştir. Allah tarafından parlak delil ve mucizelerle tasdik edilmiş, doğruluğu onaylanmış peygambere, gerçek açıkça ortaya çıkmasına rağmen yine de mecnun demeleri,⁷⁸⁴ adavet ve hasetlerindedir. Hısfeti akl ve nübüvvet menzilesi için iyileştirmenin gerektirdiği bağışlayıcılık ve cesaret ile Allah, ona inam etmiştir.⁷⁸⁵ Bütün bunlar onların cevap vermedeki acizyetlerini, cevap vermek yerine iftira ile konuyu saptırdıklarını gösterir.

Münkirler, Hz. Peygamber'i töhmet altında bırakıp yalanlamıyordu ama Kuran'ı

⁷⁸⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 187; Nesefi, *Bahru'l-Kelam*, 94; Ahatlı, *Peygamberlik*, 61.

⁷⁸¹ Enam 6/25, Enfal 8/31, Nahl 16/24, Furkan 25/5, Kalem 68/15, Mutaffifin 85/13.

⁷⁸² Zemahşeri, *Keşşaf*, 905.

⁷⁸³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 850-851.

⁷⁸⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 870.

⁷⁸⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1412.

yalanlıyorlardı. O, mucizelerle tasdik olunduğu için kesinlikle resuldür. Zemaşşeri'ye göre Hz. Peygamber'in burada üzülmeye gereken asıl şey, –eğer üzülecekse- onların Allah'ın ayetlerini tanımayıp kitabını basit görmeleridir. Bu yalanlamaları da kalpleriyle değil sadece dilleriyledir. Zaten müşrikler, peygamberi, emin lakabıyla anıp doğruluğuyla tanıyorlardı. Öyleyse asıl yalancı ve iftiracı müşriklerdir.⁷⁸⁶

Nebiler şair,⁷⁸⁷ sahir,⁷⁸⁸ kahin,⁷⁸⁹ yalancı,⁷⁹⁰ mecnun,⁷⁹¹ saçma sapan karışık rüya gören,⁷⁹² büyülenmiş,⁷⁹³ eskilerin masallarını aktaran⁷⁹⁴ vb. olmakla itham edilmiştir. Zemaşşeri'ye göre hak apaçık ortadayken, dünya ve ahirette istikamet üzere, hayırda saygın ve seçkin insanlar olan nebilerden yüz çevirip, tebliğe olumlu cevap vermeyen bu müfteriler, nefisini aşağılık kılan hafif meşrep, basit, sefih ve ahmak kimselerdir.⁷⁹⁵

Peygamberlere gelen somut itirazlar genellikle şöyledir: İnsansın, melek değilsin.⁷⁹⁶ Diğer insanlardan üstün (zengin, itibarlı, makam-mevki sahibi) değilsin. İnsanların ayak takımı (fakir, yoksul, geri kalmış, cahil, dünyadan habersiz) sana uyuyor.⁷⁹⁷ Zemaşşeri'ye göre bu düşüncede olanlar, dünyadaki ilerlemenin Allah'a yaklaşmaktan ziyade uzaklaşmaya sebep olacağını, yüceltmek yerine zelil kılacağını bilmiyorlardı. Bunları söyleyerek nübüvvete ehil olmadıklarını da göstermiş oldular. Çünkü resuller, ahiretin talep edilmesi ve ahirete teşvik etmek için gönderilmiştir, dünyalık istemez.⁷⁹⁸

3.2.1. Kahin, Mecnun, Sahir, Şair

Zemaşşeri, Ehl-i kitabın bilgisi ve benzerinin getirilemeyeşi ile Kuran'ın, esatiru'l-evvelin (efsane, mit, masal) olmayıp, Allah katından olduğu ortaya çıktığı kanaatindedir. Ama yine de müşrikler, bile bile inkar ettiler ve Kuran'a şiir, sihir veya mitoloji diyerek, ayetlerin 'Anlam'ına saldırmak ve insanları ayetlerden alıkoymak istediler. İslam'ı yok

⁷⁸⁶ Zemaşşeri, *Keşşaf*, 371, 536-537. Hz. Nuh da kendi kavmi içinde emin olmakla tanınırdı. Nebilerin güvenilir ve tamahsız olmaları, kendilerine itaat edilmesini gerektiren iki önemli illettir. Zemaşşeri, *Keşşaf*, 939.

⁷⁸⁷ Bk. Yasin 36/69, Enbiya 21/5, Saffat 37/36, Tur 52/30, Hakka 69/41.

⁷⁸⁸ Bk. Araf 7/109, Yunus 10/2, Taha 20/63, Şuara 26/34, Sad 38/4, Mümin 40/24, Zuhruf 43/49, Zariyat 51/39, 52.

⁷⁸⁹ Bk. Tur 52/29, Hakka 69/42.

⁷⁹⁰ Bk. Sad 38/4, Mümin 40/24, 28, Kamer 54/25-26.

⁷⁹¹ Bk. Araf 7/184, Hicr 15/6, Şuara 26/27, Müminun 23/25, 70, Sebe 34/8, 46, Saffat 37/36, Duhan 44/14, 52, Zariyat 51/39, 52, Tur 52/29, Kamer 54/9, Kalem 68/2, 51, Tekvir 81/22.

⁷⁹² Enbiya 21/5.

⁷⁹³ Bk. İsrâ 17/47, Furkan 25/8, Şuara 26/153, 185.

⁷⁹⁴ Bk. Enam 6/25, Enfâl 8/31, Nahl 16/24, Müminun 23/83, Neml 27/68, Ahkaf 46/17, Kalem 68/15, Mutaffifin 83/13.

⁷⁹⁵ Zemaşşeri, *Keşşaf*, 98.

⁷⁹⁶ Bk. İsrâ 17/95, Hac 22/75, Müminun 23/24, Furkan 25/21, Fussilet 41/14, Zuhruf 43/60.

⁷⁹⁷ Şuara 26/111.

⁷⁹⁸ Zemaşşeri, *Keşşaf*, 572.

etmek için izledikleri stratejilerinde muvaffakiyet umup, kendi iddia ve değerlendirmelerine göre bu uğurda birbirleriyle yarışarak çabaladılar.⁷⁹⁹

‘Sihir, büyü, mecnun, kahin vb. demeleri, daveti geri çevirecek makul bir mazeret üretememelerinden mütevellittir’⁸⁰⁰ diyen Zemahşeri’ye göre müşrikler, bir nebi gelmesine ve bu nebinin insan olmasına çok şaşırıyorlar, yadırgıyorlar, garipsediler. Bu yüzden nebi ile dalga geçilsin diye Nebiye büyücü lakabını taktılar ve Nebiyi insanlar için hedef haline getirdiler. Ama halk, nebinin büyücü olmasına ihtimal vermiyordu. Müşriklerin Kuran’a büyü demeleri, onların Kuran’ın benzerini getirmedeki acizyetlerinin itirafıdır. Ayrıca Hz. Peygamber’e büyücü demeleri, onların yalancı ve iftiracı olduklarını gösterir.⁸⁰¹ Zemahşeri’nin de reddetmeyeceği üzere peygamberler insanları daima hayra (Allah’a iman ve kulluk etmeye⁸⁰² ve günahların affı için çabalamaya⁸⁰³) çağırıyor, onları ahlak⁸⁰⁴ yönünden yükseltmeye gayret göstermiş, kötülüklerle (Tağuta ibadet ve itaat⁸⁰⁵) savaşmışlardır. Sihirbazlar ve büyücüler ise bu tip gayeleri gütmüyorlar.⁸⁰⁶ Büyü sözlükte aldatmak, göz boyamak, oyalamak, uzaklaşmak, gönlünü çalmak, batılı hak diye göstermek ve gizli işlem yapmak anlamlarına gelir. Kuran’da sihir olarak geçer.⁸⁰⁷ Zemahşeri’ye göre sahir;⁸⁰⁸ büyücü, batıl şeyler uyduran, yalancı anlamına gelir. Hz. Peygamber’e sihirbaz, büyücü, yalancı demeleri, Kuran’ın tekrar dirilmeden söz etmesinden dolayı Kuran’ı batıl saydıklarını,⁸⁰⁹ ayrıca Kuran’ın nazım ve belagati karşısında büyülendiklerini, benzerini de meydana getirmede acizliklerini itiraf ettiklerini⁸¹⁰ ve Kuran’ı alaya alarak inanmaktan kurtulmaya çalıştıklarını gösterir.

Velid ile Ebu Cehil, nasıl bir iftira atalım diye düşünürken bu fikirlerin hepsini eliyor: Mecnun değil boğulmuş gibi olmuyor, kahin değil tahminde bulunmuyor, şair değil

⁷⁹⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 852-853, 946.

⁸⁰⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 869.

⁸⁰¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 536-537.

⁸⁰² Zemahşeri, *Keşşaf*, 688.

⁸⁰³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 655.

⁸⁰⁴ Zemahşeri’ye göre Hz. Peygamber’in ahlakının üstünlüğü, kavminden gelen eziyet, sıkıntı ve işkencelere güzel, idareli ve aşırı tolereli olmasındadır. Onun ahlakı, Kuran ahlakıdır. Affedicidir, iyiliği emreder, cahillere aldırış etmez. Zemahşeri, *Keşşaf*, 1412. Ayrıca bk. Hissi Mucizeler.

⁸⁰⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 688.

⁸⁰⁶ Yüksel, *Sistemantik Kelam*, 154; Kazancı, *İslam Akaidi*, 191-192.

⁸⁰⁷ Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 76.

⁸⁰⁸ Gerçeği, gerçek olmayan tarzda sunan. İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, ‘Shr’ md, IV, 348.

⁸⁰⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 566.

⁸¹⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 536-537.

hiç beyti yok, yalancı değil yalanına rast gelmediniz. Bunun üzerine sahirde karar kıldılar; adamı ehlinden, çocuğundan ayırıyor.⁸¹¹

Hız. Peygamber şair değildir çünkü Zemahşeri'ye göre resullerin şiir okumak gibi bir görevleri, işleri yoktur, şiirden beridirler. Hız. Adem'in şiir okuduğu iddiası da yalandır.⁸¹² Şiir, şeytanın hümezelerindendir (kışkırtma, vesvese, çekiştirme).⁸¹³ 'Şairlere ise ancak azgınlar uyar.'⁸¹⁴ Uyduran, yalan söyleyen, boş konuşan, haksız yere hicveden, kişilerin haysiyetiyle oynayan, nesepleri kötüleyen, kadınlarla ilgili şiir söyleyen, cilveleşen, caka satan, övülmeyi hak etmeyen kimseleri öven şairlere, sadece bu konuda onları onaylayan, onların sözüyle coşan azgınlar, aptallar ve ahlaksızlar uyar.⁸¹⁵ Denilebilir ki Zemahşeri'ye göre 'Biz ona şiir öğretmedik'⁸¹⁶ denmesine rağmen bazı ayetlerin şiir vezninde gelmesi,⁸¹⁷ bir çelişki unsuru değildir çünkü şiirden kasıt vezindir, şiir vezinlerinde gelen ayetlerde ise vezin kastedilmemektedir.⁸¹⁸ Zemahşeri'ye göre Kuran, şiir olmadığı gibi şiirden bir şey de içermez. Şiir, kafiye ve vezinli kelimelerdir, manaya delalet eder. Peki Kuran'ın neresinde kafiye veya vezin var? Şairlerin işledikleri manaların hangisi var? Mesela, Kuran'da şiirin üslupları ve nazmı mı var? Şiir ve Kuran arasında hakiki bir münasebet yok. Kuran'ın lafzı Arapçadır. Şayet Hız. Peygamber'den şiir söylemesi istenseydi, ona Kuran gönderilmez ve Kuran kolaylaştırılmazdı. Nebi ve Kuran hakkında hücceti kesin bir şekilde kanıtlamak ve bu konuda şüpheleri gidermek için Hız. Muhammed, bir an bile hidayet ve ihsan edilmeyen bir ümmi kılınmıştı. Onun bazı sözleri şiiri anımsatsa da o sözler şiir değil, gelişine söylenmiş şeylerdir. Bu sözlerde sanat kastı yok. İttifak edildiği üzere insanların inşa ettiklerinin çoğu hitabet, resail ve muhavereleri vezinli şeylerdir. Hiçbirine şiir denilmez, konuşan ve dinleyene şiiri hatırlatmaz. Bu gibi sözler çoktur.⁸¹⁹ 'Muhammed kahindir, ona indirilenler de şeytanların, kahinlere indirdiği türden şeylerdir!' demeleri bir iftiradır. Zemahşeri'ye göre nazımca belîğ olan, gayptan haber veren veya vahiy içerikli bir şey getirmeye şeytanların gücü yetmeyeceğinden dolayı, Nebinin kahin ve Kuran'ın şeytan sözü olması mümkün değil. Şeytanlar, şihaplarla kovulduğu için göktekilerin konuşmalarını dinleyemezler, onların dinlemeye güçleri

⁸¹¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1445.

⁸¹² Zemahşeri, *Keşşaf*, 328.

⁸¹³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1120.

⁸¹⁴ Şuara 26/224.

⁸¹⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 950.

⁸¹⁶ Yasin 36/69.

⁸¹⁷ Bk. Kehf 18/29, Hud 11/37, Enfal 8/42, Bakara 2/142, Maun 107/1-2.

⁸¹⁸ Öztürk, *Yeni İlmî Kelam Hareketi*, 83-84.

⁸¹⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1120; kolaylaştırma için bk. Duhan 44/20, Kamer 54/17.

yetmez.⁸²⁰ Şeytanlar, kahin ve yalancı peygamberlere yani günahkar palavracılara iner. Şeytanlar, kovulup engellenmeden önce mele-i alayı dinliyorlar, duymadıkları şeyleri de uydurup bu palavracılara aktarıyorlardı. Palavracılar da çoğu zaman, şeytanlarının kendilerine gelmedikleri zamanlarda, kendileri uydurup şeytanlara nispet ediyorlardı.⁸²¹

Nebilik iddia edenlerin, bu iddiadan önceki ve sonraki halleri, kavimlerinde çok detaylı incelenip karşılaştırılmaktadır. Nebinin ibadet ve sözleri çarpıtılarak da olsa karşısına çıkarılmaktadır. Bu ibadetlerin başında ise dinin direği olan namaz gelmektedir. Zemahşeri'ye göre nasıl ki Allah'a iman ile Resulullah'a iman o kadar iç içedir –ki biri denilince hemen diğeri akla gelir- öyle de namaz ve zekat ibadetlerinin varlığı da peygambere imanı akla getirir.⁸²² İmanla tefsir edilen namaz,⁸²³ ahlaksızlık ve kötülükten alıkoymasına rağmen, kavminin Hz. Şuayb'e 'Bunu sana namazın mı emrediyor' denmesi, Nebiyle alay etmek ve onu aşağılamak, baskı altında tutmak içindir. Hz. Şuayb'i şeytan vesvesesi ile hezeyan halinde konuşan mecnun, yani deli saydılar.⁸²⁴ Hz. Peygamber'de olduğu gibi birçok nebi için putlarının nebiyi delirtmesinden şüphelenmişlerdir. Halbuki Allah, nebisini her türlü kötülükten korumak, ondan bütün belaları defetmek için kâfidir.⁸²⁵ Nebinin sözlerini kabul etmeyenler, puttan ilah olacağını kabul etmiş ve azgınlık içinde nebiyle mücadeleye girişmişlerdir. Nebiler, insanların en hikmetlisi, akli başında olanları ve dengeli konuşanları olmasına rağmen, nebilere 'Mecnun'⁸²⁶ yani cinlenmiş, cinler aklını karıştırmış' dediler.⁸²⁷ Çünkü onların arzularına ve içinde yetişmiş oldukları şeylere muhalif şeyler getirmişlerdi.⁸²⁸

Zemahşeri, Kureyş'in inkar etme sebepleri üzerinde dururken, onların beklenti ve çelişkilerine de değinir. Onlar, nebinin sadece halk üzerinde üstünlük kurma amacıyla böyle bir işe giriştiğini düşündüler. Nebinin onlardan, tek olan Allah'tan başkasına tapmamalarını istemesi ve nebiyim diyen kişinin melek olacağına dair düşünceleri de bunu

⁸²⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 947.

⁸²¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 949.

⁸²² Zemahşeri, *Keşşaf*, 497-498.

⁸²³ Bakara 2/143.

⁸²⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 586.

⁸²⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1176.

⁸²⁶ Mecnun: Meftun, çıldırması, cinin delirttiği. Zemahşeri, *Keşşaf*, 1412.

⁸²⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 863; ayrıca bk. Yunus 10/78, Şuara 26/27; cinnet kelimesini sara (epilepsi) geçirme anlamında ele alanlar Sebe 34/46, 78, Müminun 23/70, Hicr 15/67, Kalem 68/12, 51-52, Saffat 37/35, 37, Zariyat 51/52 ve Tur 52/29 ayetlerini irdeler ve şu reddiyelerde bulunur. Sara nöbeti öncesi ve sonrası durumlar, saralı kişilerin yapıp yapamayacağı şeyler tıppın malumudur. Tarih ve siyer kitaplarında buna dair bir bilgi yok. Nebinin az uyuması, cihat, namaz ve oruç gibi bedeni ibadetlerdeki gayreti de bilinmektedir. Kaldı ki büyük dil ustalarının yapamadığını, sara anındaki birisi hiç yapamaz. Sara iddialarına geniş cevap için bk. Kazancı, *Nübüvvet Kavramı*, 130-166.

⁸²⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 869.

pekiştirmiştir.⁸²⁹ ‘Tanrı elçisi bizim gibi yaşamamalıydı, Nebi yemek yiyor, geçimini sağlamak için çarşıya pazara gidiyor. Bunlardan müstağni bir melek değilse de bunlardan müstağni bir melek yanında olsa da nebinin doğruluğuna şahadet etse, uyarıp sakındırmada ona yardım etse ya’ demeye evrilmişlerdir. Sonra melekten vazgeçip hazine ve bahçe istemeye geçtiler.⁸³⁰ Batıl ehli kararsız, şaşkın ve döneke olduğu için bir tek söz üzere sabit kalamaz, bu yüzden Kuran’a sihir dedikten sonra saçma sapan rüyalar, uydurulmuş bir kelam, bir şairin sözü vb. sözlere geçtiler.⁸³¹ Hüccet ve beyinelerle konuşan, kitabı okuyan, uyarıcı, illetlerle izah eden, delil ve nazarı akla sunan⁸³² Hz. Peygamber’e sahir, şair, mecnun, yalancı; Kuran’a şiir, sihir, iftira, eskilerin masalları, bir hezeyan, uydurma, asılsız ve eskiden kalma bir hurafe demeleri, Zemahşeri’ye göre kendi içlerinde çeşitli çelişkilere düştüklerini ve inkar sebebi sunarken objektif olmadıklarını gösterir. Birinin inkar ettiğini diğeri ikrar ediyor, birinin doğruladığını diğeri yalanlıyor.⁸³³ Bir adama, hem kahin hem de mecnun denilemez. Kahinlik zeka ve görüş inceliği gerektirirken, mecnun akılsızdır. Nebi ise saçmalamaz.⁸³⁴ Demek ki müşriklerin mucize istemelerindeki amaç, hidayeti bulma değil, dalalette inat etme, peygamberi taciz ve ta’n etmedir. İstediklerinden bazısı, indiğinde inanılması şart olan, inkarı halinde azap gerektiren şeylerdi. Hatta bunlar doğrudan azap ve helaki istemişlerdi.

3.2.2. Nebinin Ümmi Oluşu ve Kuran'ı Başkasından Öğrendi İddiası

Hz. Peygamber, Kuran’ın meydan okuduğu alanlardan hiçbirisi ile Kuran’ın nüzûlünden önce meşgul olmamış, öğrenmek ve maharetini sunmak için çabalamamıştır. Bu konulardaki ümmiliği böylece ispatlanmış olur. Onun ümmi olması ve Kuran’ın dinleyiciler üzerinde bıraktığı tesir, i’cazı destekleyen unsurlardır.

Zemahşeri, okuması veya öğrenimine kimsenin şahit olmadığı Hz. Peygamber’in kendisi gibi okuma-yazması olmayan ümmilere gönderildiğini⁸³⁵ belirtir ve önceki nebilerin ümmi olmayışına dikkat çeker. Durum apaçık ortada iken, yine de Yahudi ve müşriklerden onun ümmi oluşuyla ilgili, ‘Ona öğretildi, yazdırıldı’ gibi şüphe bildirenler

⁸²⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 863.

⁸³⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 906, 991; ayrıca bk.25/21, 43, Enam 6/50, Hud 11/12, 31.

⁸³¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 818.

⁸³² Zemahşeri, *Keşşaf*, 1354.

⁸³³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 913, 1316, 1352; Sebe 34/43.

⁸³⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1325.

⁸³⁵ Okuma-yazma Taif’te başladı. Taifliler Hire’den, Hireliler Enbar’dan öğrendi. Zemahşeri, *Keşşaf*, 1383-1384.

olmuştur. Bu yüzden bunlara ‘*mubtülün*’⁸³⁶ denmiştir, çünkü Hz. Peygamber’in ümmi oluşu, şüpheden çok uzaktır. Ama bu kişiler, Nebi ümmi olmasaydı, daha çok şaşırıp şüpheye düşeceklerdi. Yahudiler hiç değilse Tevrat’la Kuran’ın uyuştığı, Hz. İsa ve Hz. Musa’ya iman ettikleri yönlerden iman etseydi ya.⁸³⁷ Ayrıca Hz. Peygamber okur veya yazar olsaydı, Ehl-i kitap ‘Şimdiki beklediğimiz nebi ümmiydi,’ Kureyş ise ‘kendi eliyle yazmıştır’ derdi.⁸³⁸

Nebi, usul-füru dersi almamış, kıssa dinlememiş, kahinlikle ilgilenmemiş, bu konularda alimlerden, akraba ve arkadaş çevresinden de bir şey öğrenmemiş ve bunların birini dahi elde edeceği bir toplumda yetişmemiş birisidir. Zemahşeri’ye göre böyle her haline vakıf olunan birinin bilgi kaynağı, Ehl-i kitap veya başka biri olsaydı, okuyup yazsaydı, özellikle şiir alanında bir şeyler ortaya koysaydı, bu kişi kırk yaşına kadar elbet kendini ele verir, içinde yaşadığı toplumca hemen fark edilirdi ve bu nübüvvetin ilanından sonra Hz. Peygamber’in yüzüne vurulurdu. Kuran’ı tebliğe başladığında ‘Kuran bu birikimlerin karşılığıdır, kendi uydurduğu bir sözdür’ denilebilirdi.⁸³⁹ Böylece ilahi bir söz olmadığı ortaya çıkar, her konuşmasının fasih olması, tüm nesir ve manzum eserleri geride bırakması makul karşılanabilirdi. Ancak Kuran’ın her ilim, fen vb. alan ve dallardan esasa ve fûrua dayalı bilgileri havi olmasına ilave olarak, ancak Allah’ın bilip bildirebileceği gaybi konulardan (geçmiş ve gelecekte) haber vermesi, onun ilahi menşei olduğunu gösterir. Hem neden Hz. Peygamber, müşrik rüesalarını hasım edinmek istesin ki? Allah dileseydi, onu değil de bir başkasını tebliğe görevlendirebilirdi.⁸⁴⁰

Zemahşeri’ye göre Kuran’ın meydan okuyuşuna cevap veremeyen Arap ediplerinin yüzüstüleri, bir Arap olarak, apaçık Arapça indirilmiş Kuran’ın itibarını düşürmek ve uyduruldu iddialarını desteklemek adına, Kuran’ı, dili yabancı⁸⁴¹ birinin Hz. Peygamber’e öğrettiğini söyledi. Bu ise onların Kuran’a nispetle bir yabancı kadar bile Arapça bilemediklerinin itirafı olmaktadır. Ki bu Araplar, Hz. Peygamber’den daha iyi şiir, nazım,

⁸³⁶ Araf 7/173, Ankebut 29/48, Rum 30/58, Ğafir 40/78, Casiye 45/27. Israrla ayet isteyip geldiğinde sihir diye inkar edenler. Zemahşeri, *Keşşaf*, 1206.

⁸³⁷ Ehl-i kitaptan bir kısmı ‘Kuran’ın bir kısmı Tevrat ve İncil’e uyuyor, bu kısımlar haklı diğerleri batıldır’ demiştir. Zemahşeri, *Keşşaf*, 679. Ayrıca bk. Ehl-i kitabın Bilgisi ve Tutumu.

⁸³⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1014. Bk. Maturidi, *Te’vilatü’l-Kuran*, VII, 17.

⁸³⁹ Sihir, şiir ve kehanet bilseydi, bi’setten sonra peygambere ‘Yine eski mesleğine devam ediyor’ derlerdi. Utbe b. Rebia bunların tüm inceliklerini bildiği için Hz. Peygamber’i bunlarla itham etmedi ve ‘sen mi hayırlısın baban, deden... mi daha hayırlı’ diye sordu. Krallık, eş, mal teklif etti. Hz. Peygamber Fussilet 41/13 ü okuyunca ağzını kapatıp kaçtı. Zemahşeri, *Keşşaf*, 1210.

⁸⁴⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 540-541, 1093; benzer ifadeler için bk. Gündoğar, *İslam Akaid Esasları*, 91; Özdemir, *Mutezilenin Kuran Müdafaası*, 225.

⁸⁴¹ Acem: Konuşmasında acemilik veya kekeme olan, açık ve net konuşamayan. Zemahşeri, *Keşşaf*, 946.

nesir, belagat vb. sahibiydiler ve onun kırk yaşına kadar bu sahada söylenmiş bir sözüne rastlamamışlardı. Kuran, yardım alınarak oluşturulacak bir kitap olsaydı, ‘Sizin yardım alıp değerlendirecek imkan ve ihtiyacımız yok muydu’ diye bu muterizlere sorulabilir. Ayette geçen lisan, öğrettiği iddia edilen kişinin, Arapça dışında bir dil konuştuğunu gösterir. İlhat, adaletten veya hedefinden saptırma, eğip bükme, yan çizme, kabrin içinde yanlamasına çukur açma anlamlarına gelirken, istiare yolu ile bir şeyi asıl hedefinin dışına, yanlamasına saptırma anlamında kullanılır olmuştur. Mesela, sözünden ilhat etti, yan çizdi, yamuk yaptı, ayrıldı, caydı denilir. Mülhit için de görüşünü, bir değil, tüm din ve inançların dışında bir yöne çevirdi denilir. Münkirlerin ağızlarında geveledikleri şahsın dili yabancıydı, muhtemelen bu kişi Arap üdebaları gibi açık-seçik, fasih-beliğ bir Arapça ile de konuşamıyordu. Ama Kuran böyle mi? Demek ki müşriklerin iftiraları asılsız, köksüzdür. Zemahşeri, tefsirinin bir yerinde kastedilen kişilerin şu isimlerden biri olabileceğini söyler: Huvaytub b. Abdüluzza’nın kölesi Aiş/Yaiş; Ehl-i kitap iken İslam’a girmiş, çok güzel bir mümin olmuştur. Amir b. Hadrami’nin Romalı köleleri Cebr ve Yesar; kılıç yapar, Tevrat ve İncil okurlardı. Hz. Peygamber’le sohbet de ederlerdi. İkisinden biri demiş ki ‘O bizden değil, biz ondan öğreniyoruz.’ Üçüncüsü ise Selmanı Farisi’dir.⁸⁴² Ancak Zemahşeri, başka bir ayetin tefsirinde ise şu dört isimden bahseder: Huveytib b. Abdüluzza’nın kölesi Addas, Ala b. El-Hadrami’nin kölesi Yesar, Yahudiler, Rum asıllı Ebu Fukeyhe. Arap fasihlerinin yetişemediği bir Kuran’ı, bir yabancının öğrettiğini iddia etmek sadece bir bühtandır. ‘Bu Kuran, Muhammed’in tamamen kendisinin uydurduğu bir yalandır; ‘Başka’ bir topluluk da bu hususta ona yardım etmektedir!’ dedikleri için nebiye ve Kuran’a haksızlık ettiler ve iftira attılar. İftirayı asıl dillendiren ise Nadir b. Haris b. Abdüddar’dır.⁸⁴³

Kuran’da nebinin bekçi değil, besair olduğu açıklandıktan sonra müşriklerin, Hz. Peygamber’e, ‘Yahudi ilim adamlarından okudun, ders alıp öğrendin, üzerinden çok zaman geçmiş, modası bitmiş şeyleri sunuyorsun’ demelerine geçilmiştir. Allah ise onların bu sözleri üzerine elçisine, müşriklerden vazgeçmesi ikazında bulunmuştur.⁸⁴⁴ Zulüm ve inatlarından dolayı anlaşıldı ki uyarı fayda vermiyor, bu yüzden Hz. Peygamber de Hz. Nuh gibi ikazdan vazgeçmiştir.

⁸⁴² Zemahşeri, *Keşşaf*, 703-704, 845.

⁸⁴³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 905. Rivayet edilen isimlerdeki farklılık, yazım yanlışlığı veya rivayet farklılığından dolayı olabilir.

⁸⁴⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 389; ayrıca bk. Furkan 25/5.

3.2.3. Nebinin Zengin ve Asilzade Olmayışı

Zemahşeri, Kureyş'in, gelmesi muhtemel nebinin zengin, lider ve ileri gelen asilzadelere olacağını umduğundan bahseder.⁸⁴⁵ Zemahşeri'ye göre müşrikler, sanki Allah'ın rahmet hazineleri kendi ellerindeymiş de vahyi kendi istediklerine indireceklermiş zannettiler de nübüvvet şerefini elde edemeyince nebiyi kıskandılar.⁸⁴⁶ Halbuki bu, zenginlik, liderlik, kuvvetli olmak vb. güç ve geçimlikleri elde etmede yani dünyevi işler olduğu gibi, nübüvvet işi ve nebi seçimi gibi uhrevi işler de, Allah'ın yüce hikmeti ve pek büyük kudretiyle düzenleyip taksim ettiği şeylerdendir, rahmet ve refet, tasarrufundaki tezahür farklılığıdır. Böylece insanları, biri diğerinin işini göreceğ şekilde çeşitli tabakalara ayırmıştır.⁸⁴⁷

Zemahşeri'ye göre vahiy gelmesine ve vahyin bizzat kendilerine, hele hele toplumun önde gelenlerinden birine değil de zatiyla, konumuyla önemsiz, diğer insanlardan farksız hatta yetim, fakir birine gelişine şaşırarak Kureyş, Allah'ın, nübüvvet makamına layık 'İnsanlardan' bir kişiyi tebliğle görevlendirdiğinin farkında değildi. Vahiy ve insandan bir peygamberi acip karşılamaları yüzünden, alay edilmesi için büyücü lakabını taktılar. Halk, büyücü olmasına ihtimal vermese de önemsenecek konumu olmayan sıradan birine vahyin gelişine şaşırıyordu. Allah görev vereceği kişinin fakir, yoksul, yetim vb. olmasına bakmaz, göreve layık gördüğü, taşınması gereken özellikleri bizzat taşıyan ve hak eden kimseyi seçer, zengin veya makamı olanı değil! Zenginlik, mevki vb. şeyler, nebi olmak için gerekli niteliklerden değildir.⁸⁴⁸ Denilebilir ki, nebi olduktan sonra da kişi bu niteliklerden kendiliğinden kurtulacak diye bir şey yok. Allah dilerse kişiler sağlık, yarar vb. elde edebilir. Kendisine hayrı celp edemeyen başkasına kötülük veremez.

Müşriklerin, nebinin fakirliğini kınamalarını Zemahşeri şöyle izah eder: Eğer nebi, hazine ve bahçeleri olan zengin biri olsaydı, insanların ilgi ve itaatleri, dünya menfaatleri için olurdu veya bunlarla karışık olurdu. Nebiye itaat edenlerin itaatleri, dünya arzusu olmaksızın sırf Allah rızası için olsun diye nebi, fakir biri olarak gönderildi, bu da onlar için imtihan oldu. Ebu Cehil gibi zenginler, Ammar gibi fakirlerin kendilerinden önce İslam'a girmelerinden dolayı, kendilerine üstünlük taslamasından çekinmişler,⁸⁴⁹ sonra da

⁸⁴⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1240, 1146.

⁸⁴⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1147.

⁸⁴⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1241.

⁸⁴⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 536-537; Doğan, *İslam İnanç Esasları*, 136.

⁸⁴⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 910.

‘Vahiyde bir hayır görseydik, bu fakirleri geçerdik’ demişlerdir.⁸⁵⁰ Önceki ümmetlerde olduğu gibi nebilere ilk inananların hep fakir olması, zenginler için geri durma sebebi olmuştur.⁸⁵¹

Zemahşeri’ye göre Ebu Talip de kınanmaktan korkup, Müslüman olmayı kibrine yediremediği için Müslüman olmadı. Müslüman olsaydı, Hz. Hamza ve Abbas gibi meşhur olurdu. O, Nadir veya Velid gibi hakkı yadırgamadı.⁸⁵² O, ataları Abdulmuttalip, Haşim ve Abdumenaf’ın milleti, dini üzere ölmeyi seçti. Ayrıca Ebu Talip gibi ılımlı olanların bir kısmı da, Kureyş dışındaki Arapların, kendilerini İslam’ı seçmeleri halinde Mekke’den sürmelerinden korkuyordu. Sonuçta diğer Arapların yanında kendilerini, bir ısırımlik baş gibi az ve güçsüz görüyorlardı. Hali hazırda kendilerini saldırı, tehcir, gıda ambargosu vb. baskılardan emin hissediyorlardı. Bunlar Mekke’ye kendilerini kimin yerleştirdiğini unutmışlardı.⁸⁵³ Harem güvenli ama haremın çevresi tehlikeliydi, bunu bile düşünemediler.⁸⁵⁴

3.2.4. Nebinin Melek Olmayışı

Zemahşeri’ye göre münkirlerin istedikleri mucizelerden bazısı, gösterildiğinde inanılması zorunlu olan mucizelerdendir. Bu tür mucizeleri büyü deyip inkar edenlerin o an da helak edilmesi vacip olur.⁸⁵⁵ Meleğin inmesi bu tür mucizelerdendir. Zemahşeri’ye göre nebilere, kendi asli suretlerinde inen ve onların da açıkça göreceklere meleklerden olsaydı, o nebiyi inkar ettikleri anda helak olmuş olurlardı çünkü bundan daha açık ve kesin bir ayet olamazdı, bu mucize, onların seçme yetilerini, muhayyerliklerini kaldırırdı. Melekleri asli suretlerinde görmeye dayanamayıp ölebilirlerdi de. Melek gelseydi, erkek suretinde gelirdi, Cebrail’in Dıhye suretinde geldiği gibi, onlar yine şüphelenirlerdi, melek mi insan mı ayırt edemezlerdi. Meleğin; ‘Benim melek olmamın delili getirdiğim şu Kuran’ın sizi aciz bırakmasıdır, ben beşer değil meleğim’ demesini de yalanlardı, Hz. Peygamber’i yalanladıkları gibi.⁸⁵⁶

Zemahşeri’ye göre yaşadığı çağda peygamberin beşer olması yadırganıyor ve

⁸⁵⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1268.

⁸⁵¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 939.

⁸⁵² Zemahşeri, *Keşşaf*, 870.

⁸⁵³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 993.

⁸⁵⁴ Ankebut 29/67.

⁸⁵⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 725.

⁸⁵⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 365; nebi gelecek olsaydı, o nebi meleklerden biri olarak gelirdi: Müminun 23/24.

melek olması gerektiği iddia ediliyordu, bunu reddeden ayetler sıklıkla nazil olmuştur.⁸⁵⁷ Bazı kavimlerin ‘Sizinle bizim aramızda üstünlük ve fazilet farkı yok ki siz seçilesiniz’⁸⁵⁸ demesi, ‘Gökten mi indin’ diye alayvari konuşmaları, Allah’ın nebi olarak sadece melekleri gönderdiğini düşünmelerindedir.⁸⁵⁹ Böyle düşündükleri için de Hz. Peygamber’in, getirdiği ayetleri hep büyü olarak gördüler.⁸⁶⁰ Melek gibi ölümsüz, yeme-içmesi olmayan bir nebi bekliyorlardı.⁸⁶¹ ‘*Hidayet geldiği zaman; insanları inanmaktan alıkoyan, sadece: Allah peygamber olarak bir beşeri mi göndermiştir? Demeleridir. Yeryüzünde yerleşip dolaşanlar melek olsalardı, biz de onlara gökten peygamber olarak bir melek gönderirdik.*’⁸⁶² Meleklerin peygamber gönderilmesi hususunda işin aslını zikir ehline yani Yahudi ve Hristiyanlara sorsalardı, gerçeği öğrenirlerdi.⁸⁶³

3.3. İstenilen Mucizelere Kıyasla Kuran

Zemahşeri’ye göre Cebrail’in, apaçık bir Arapça ile uyarması için nebini kalbine indirmesi⁸⁶⁴ olan bu Kuran, müminler için müjde,⁸⁶⁵ zikir, öğüt, ibret, şifa, rehber, hidayet ve rahmettir.⁸⁶⁶ Kuran’ın diğer vasıflarını ise Zemahşeri şöyle sıralar. Kalbi sükuna kavuşturur, imanı yakine erdirir ve kökleştirir. Daha önce hiçbir resule indirilmemiş,⁸⁶⁷ mükemmellik ve beyanda sıra dışı özellikleri olan ve en büyük ve kamil ayetleri bünyesinde toplayıp şaşkınlık uyandıran Kuran,⁸⁶⁸ ümmü’l-mu’cizat ve azamü’l-mucizattır,⁸⁶⁹ kalıcıdır ve istediklerinden daha büyüktür.⁸⁷⁰ Kuran, içinde eğrilik bulunmayan, muazzam bir dizgi ve uyuma sahip bir şekilde tanzim edilmiş ve çeşitli maslahatlar gereği parça parça indirilip, hamd ile başlayıp istiaze ile sonlanan, muhkem ve müteşabih kısımları olan, ayet, sure ve fasılalara ayrılmış yani yoktan var edilmişlerin sıfatlarına sahip bir kitaptır. İlklik-ezeliyet (evveliyet-kıdem) yani başlangıçsızlık, sadece Allah’a ait sıfattır. Beyyine ve hüccetlerle (apaçık belge ve delillerle) konuşan Kuran’ın

⁸⁵⁷ Bk. Enam 6/8-9, Hud 11/27, İbrahim 14/10, Müminun 23/23 ve 47, Furkan 25/7-8, 21, Şuara 26/154, 186, Yasin 36/15, Fussilet 41/14.

⁸⁵⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 655; Kamer 54/24.

⁸⁵⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 422.

⁸⁶⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 818.

⁸⁶¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 819.

⁸⁶² İsra 17/94-95.

⁸⁶³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 690. Eski ve Yeni Ahitte nebilerin beşeri yönü vurgulanmıştır. Sinanoğlu, ‘Semavi Dinlerin Kutsal Metinlerinde Nübüvvet Anlayışı’, ‘İslam’da Peygamber İnancı’ içinde, 36; Sayılar 12/6, Tesniye 18/15.

⁸⁶⁴ Bk. Şuara 26/192-195.

⁸⁶⁵ Bk. Nahl 16/102, Meryem 19/97.

⁸⁶⁶ Bk. Yunus 10/52, 57, Ankebut 29/51, Sad 38/49.

⁸⁶⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 646.

⁸⁶⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 669.

⁸⁶⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 816. Kuran hissi mucizelerden üstündür. Aynı yer.

⁸⁷⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 734-735; Rabbin hükmü gerçekleşenlere ayet fayda vermez: Yunus 10/96-97.

açıklamaları net ve parlak, burhanı katidir. Kuran dini-dünyevi her türlü iyiliğin anahtarıdır.⁸⁷¹ İ'cazı ayan beyan ortada olup kendisi ile meydan okunan ve buna cevap alınamayan⁸⁷² ve kullarının bütün maslahatlarını kapsayan muciz bir kitaptır. Bütün belagat ve beyan sahibinin, benzerini ortaya koymaktan aciz kaldığı ve kalacağı, insan gücünün çok üstünde bir üslupta ve belli bir nazma (söz dizimine) dayalı olarak Allah'ın kendi zatına özgü ilmiyle indirdiği bir teliftir ki, bu ilmi de ondan başkası bilemez.⁸⁷³ Kuran'ın inzalinin isnadı Allah'adır. Bu da Kuran'a has bir özelliktir.⁸⁷⁴

Zemahşeri'ye göre peygamberimize, diğer peygamberlerden daha fazla mucize verildi. O'na mucize olarak sadece Kuran verilmiş olsaydı bile, diğer peygamberlere verilmiş olan bütün mucizelerden ve faziletlerden daha fazlası verilmiş sayılırdı. Çünkü Kuran, diğer mucizelerin aksine, sonsuza dek baki kalacak bir mucizedir. Diğer peygamberlerin mucizeleri, devirleri geçince biter ve onları yalnız, o devirde yaşayanlar müşahede eder ama Kuran mucizesi kıyamete kadar sürecektir.⁸⁷⁵ Bu Kuran ki, her mekan ve zamanda devamlı kendilerine okunuyor, istedikleri türden mucizeler gibi, öyle bir anda olup bitivermeyen daimi bir mucizedir. Kuran'ın i'cazı süreklidir, bir şeyin değişmesiyle değişmiyor. İşte böyle bir mucize, kıyamete kadar, inat etmeyip gerçekten hakkı talep ettiklerinde, onların iman etmeleri için fazlasıyla yeterlidir. Bütün mucizeler içinde en hassas, dakik ve değerli olan Kuran olduğu için, bu Kuran diğer mucizelere ihtiyaç bırakmaz.⁸⁷⁶ Kuran'da, şükürü yerine getirilemeyecek büyüklükte bir nimet ve rahmet vardır. Bu Kuran, inanan bir kavim için zikir ve hatırlatmadır.⁸⁷⁷ Bütün ibadetleri kapsayan zikrin en büyüğü vahyin tebliği olmakla birlikte⁸⁷⁸ zikirden kasıt, Kuran ve nübüvvetin,

⁸⁷¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 7 (Mukaddime). Zemahşeri, *Keşşaf*, 155.

⁸⁷² Zemahşeri, *Keşşaf*, 779.

⁸⁷³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 310-311; apaçık ayetler nübüvvetin doğruluğunu gösterir, delillendirir çünkü Kuran, nazmıyla mucizedir. Zemahşeri, *Keşşaf*, 1059.

⁸⁷⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1511.

⁸⁷⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 8, 155; İsrâ 17/88. Bakara 2/23-24 Tur 52/33-34 Hud 11/13.

⁸⁷⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 542, 1014-1015; Kazancı, *Nübüvvet Kavramı*, 86. Zemahşeri bu konuya yakın ifade ve içeriklerde *Keşşaf*'ın çeşitli bölümlerinde değinir. Başkaca mucize isteme sebepleri hakkında şunlar söylenebilir. Kuran gibi bir mucizeyi hiç inmemiş gibi saymak, onların aşırılık, kibir ve inatlarından neşet eder. Sırf küfürdeki bu inatlarından dolayı eşi benzeri olmayan, diğerlerinden çok farklı olan Kuran gibi bir mucizeyi, ihtiyaçlarına kafi gelmesine rağmen önemsemiyor, kayda değer bulmayıp küçümsüyor, dikkate almıyor, değer vermiyor, hiçe sayıp basit ve yetersiz görüyorlar. Bunlar sürekli yeni mucize istemeyi ve önermeyi adet edindiler. Zemahşeri, *Keşşaf*, 566, 639-640. Bahane aramak için değil de hakikati aramak için mucize isteselerdi, tek bir mucize bile kafi gelirdi. Zemahşeri, *Keşşaf*, 566. Daha başka ayet ve nebi gönderilmemesinin sebebi, dinin kemale ermesinin yanında, öncekilerin yalanlaması ve imandan uzaklaşmış fasıklardan başkasının inkar edemeyeceği Kuran'ın rahmet ve öğüt olarak yetmesidir. Zemahşeri, *Keşşaf*, 734-735. '*Kitap'ı sana indirmiş olmamız (mucize olarak) onlara yetmiyor mu?*' Ankebut 29/51. Maide 5/3, İsrâ 17/59, Bakara 2/99. Ayet geldikçe inkar ederler; Enam 6/4-5, Kamer 54/2-3, Saffat 37/14-15.

⁸⁷⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1015.

⁸⁷⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 798, 1437.

nebi ve nebinin kavmi için bir şan ve şeref vesilesi olmasıdır. Zikirten anlaşılan bir diğer mana ise, sayesinde övülmek ve güzel anılmak için gerekli olan iyi komşuluk, ahde vefa, doğru sözlülük, emaneti eda, cömertlik vb. güzel ahlakların varlığıdır.⁸⁷⁹ Kuran'ın nasihat olması, kalbi mühürlü kimseler için değil, insanlardan küfür ve kasveti bırakıp huşuya sahip olacaklar yani öğüt alacaklar içindir. Kuran'ın öğüt olarak indirilmesi, nebinin, tebliğin zorluklarını üstlenmesi ve İslam düşmanlarıyla mücadele etmesi içindir.⁸⁸⁰

Zemahşeri'ye göre Kuran, müminler arasında çıkması muhtemel ihtilafları hallettiği gibi, başka dinler arasındaki ihtilafları da halleder.⁸⁸¹ Manalarının sıhhati ve nazımının güzelliğinde, sair kitaplara göre farklı bir söz güzelliğine sahip⁸⁸² olan bu Kuran, önceki kitapları tasdik edip doğrulayan, açıklayıp detaylandıran, onlar üzerinde ölçü koyan,⁸⁸³ müheymin ifadesinden de anlaşılacağı üzere, önceki kitapları denetleyen, murakıp, koruyucu ve gözetmen bir kitaptır. Kuran, öncekilerin sıhhat ve sabitliğine şahadet eder, doğruluklarının bir delilidir. Önceki kitaplar ise medlulün delile ihtiyaç duyması gibi kendilerinin ve içlerindeki doğruluklarına dair Kuran'ın şahadetine ihtiyaç duyar. Kuran, tağyir ve tahriften korunmuş olmakla murakabe altındadır, Kuran'ın tek harekesinin bile değişmesine, Allah ve ülkelerin hafızları müsaade etmez.⁸⁸⁴

Zemahşeri'ye göre diğer mucizeler de önemlidir ancak en büyük mucize olan Kuran'la hidayeti bulamayanlar, kalbi mühürlü olduğu ve⁸⁸⁵ istedikleri gibi gelen mucizeyi görseler de bu mucize, Kuran'dan her zaman bir adım geride olacağı için, onlar yine aklını başına alıp da iman etmeyecekti. Çünkü uyarı, hatırlatma, korkutma vb. her türlü bu kitapta.⁸⁸⁶ Kuran ki dağları yürüten, yeri parçalayan, ölüleri konuşuran... bu ifade 'Hele bir kalkıp yanına gelirim...' deyip de lafı kesmek gibidir. Vahyin azametini bir düşün! Yani bütün bu denilenleri yapacak bir Kuran olsaydı, o Kuran yine bu elinizdeki olurdu.⁸⁸⁷

Zemahşeri'ye göre ayet indikçe, müminin imanı keyfiyet ve kemiyetçe artar, müminler dinlerini ıslah eder, kafirin de inkar ettiği ayet sayısı arttığı için küfrü ve hüsrânı artar. Fiilin sebebine isnat edilmesinden dolayı, küfrün artma sebebi olarak, Allah

⁸⁷⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 819; Zuhuf 43/44.

⁸⁸⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 595, 790.

⁸⁸¹ Bk. Nahl 16/64.

⁸⁸² Zemahşeri, *Keşşaf*, 1432.

⁸⁸³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 547; Bk. Sebe 34/31, Rahman 55/2-4.

⁸⁸⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 335, 816. Bk. Nesefî, *Bahru'l-Kelam*, 55.

⁸⁸⁵ Vahiy gelmezden önce 'Gelirse ilk biz inanacağız' deyip gelince inkar edenler için bk. Fatır 35/42.

⁸⁸⁶ Bu açıklama benzer şekillerde birçok kez tekrar eder. Zemahşeri, *Keşşaf*, 609, 647, 734-735, 816, 906.

⁸⁸⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 647. Temsil ve tahyil ile anlatılan diğer bir ayette 'Bu Kuran'ı bir dağa indirseydik, sen onu Allah korkusundan başını eğip çatlamış görürdün' denilmiştir. Kuran'ın bu hasletini görmek için kalp katılığı, huşu eksikliği vb. giderilmelidir. Zemahşeri, *Keşşaf*, 1373.

gösterildi.⁸⁸⁸ Çünkü ayetleri o kadar açıktır ki, Arapların o manalar üzerinde herhangi bir şüphesi olamaz.⁸⁸⁹ İnanan bilerek inanır, inkar eden bilerek inkar eder.⁸⁹⁰ Hem ahireti inkar edenlerin ahirette verilecek şeyleri dünyada istemesi ne garip!⁸⁹¹

3.4. Kuran'ın Mucizeliğine Eleştiriler

Zemahşeri'ye göre müşrikler Kuran'ın emirleri, künhü, mahiyeti ve içeriği hakkında akıl veya duyularıyla en ufak bir tedebbür ve kavrama faaliyetine girmeden Kuran'ı, duyarken beraber alelacele, panik havasında inkar edip yalanladılar. Kuran'ın gaybi konularda verdiği bilgilerin de tevil, açıklama, akıbet veya gerçekleşmesini beklemeden bu bilgileri inkar ettiler, belki de yalan çıkacak bile demediler. Tevil ve manalarına vakıf olmadan, bu ürküp peşin inkar etmelerine sebep olan şey, taklit ile bağlandıkları ve yaşayıp içselleştirdikleri atalarından devraldıkları inançlara, Kuran'ın ters düşmesidir. Mana ve mahiyetinin hakikatini kavradıktan sonra kitabın tamamına veya bir kısmına benzer getiremeyeceklerini, Kuran'la boy ölçüşemeyeceklerini anlayıp inkar edenler ise sırf azgınlık, kıskançlık ve inatlarından dolayı inkar etti. Kendilerinden önceki milletler de mucizeler üzerinde düşünmeden, atalarının dinine bağlanıp atalarının mucizeleri inkar ettiği gibi inkar etmişti.⁸⁹²

Zemahşeri, Kuran'ın mucize olmadığı yönündeki ithamlara cevap vermek için muhalifler adına iki soru sorar ve bunlara cevap arar. Kuran, Allah katından olsaydı eğer, birincisi Kuran'ın içinde neshin olmaması gerekirdi çünkü nesih bedadır. İkinci olarak Kuran'ın içinde mütenakız ve müteşabih ayetler olmazdı.⁸⁹³

3.4.1. Beda ve Nesh

Yahudiler ve Şia'dan bir grup neshi kabul etmez, bu gruptaki Şia içki ve livata gibi bazı haramları helal sayar.⁸⁹⁴ Kuran'ı inkarda aşırıya kaçıp tahrif ettikleri Tevrat'a inanmaları için müminleri zorlayan⁸⁹⁵ Yahudilere göre nesih, bedayı gerektirir. Çünkü emir, ebedi olarak yerine getirilmeyi gerektirir. Nesih mümkün olsaydı, hak batıl olur ve itaat isyana dönüşürdü. Allah'ın ilminde ise değişim olmaz.⁸⁹⁶

⁸⁸⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 33, 732; Tevbe 9/125.

⁸⁸⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 598.

⁸⁹⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 734.

⁸⁹¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 907.

⁸⁹² Zemahşeri, *Keşşaf*, 547.

⁸⁹³ Zemahşeri, *Minhac*, 23.

⁸⁹⁴ Nesefi, *Bahru'l-Kelam*, 139, 141.

⁸⁹⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 384.

⁸⁹⁶ Ayğan, *İslam Kalamında Yahudilik Eleştirisi*, 182, 188-189.

Sözlükte gizli bir şeyin ortaya çıkması, bir şeyin önce bilinmeyip sonradan bilinmesi demek olan beda, ıstılahta Allah'ın belli biçimde vukuu bulacağını bildirdiği bir şeyin, farklı şekilde zuhur etmesidir. Beda Allah'ın ilim, irade ve tekvin sıfatlarında değişimi gerektirir.⁸⁹⁷ Bedanın nesihden temel farkı, emir-nehye konu olan fiil, vakit ve çeşidin bir ve aynı olmasıdır.⁸⁹⁸ Zemahşeri'ye göre ise ilk defa ortaya konan bir gerçeğin, detaylı olarak açıklanıp netleştirilmesi demek olan⁸⁹⁹ beda, Allah'ın mükellefe, bir an için tek bir vecih üzere bir şey emretmesi veya yasaklamasıdır.⁹⁰⁰ Nesh ise sözlükte bir şeyi ortadan kaldırıp yerine başkasını veya benzerini koymak, izale, tebdil ve nakil etmek anlamlarındadır.⁹⁰¹ Zemahşeri'ye göre ise nesh, maslahatın, zaman ve şartların değişmesinden dolayı bir ayetin başka bir ayetle tebdil edilerek yürürlükten kaldırılmasıdır. Zamanın değişmesiyle, dünün maslahatı bugünün mefsetedi olabilmektedir.⁹⁰² Neshte işi zora sokmak veya işte kolayla kaçmak hedeflenmez, sadece yararlar gözetilir. Kuran'da neshin olmamasındaki hikmetsizlik ile Kuran'ın tek seferde indirilmesindeki hikmetsizlik aynı mesabededir. Mütevatir ve delaleti açık olarak gelen sünnet, kesin bilgi bildirdiği için Kuran gibidir ve ayeti nesh edebilir, icma, kıyas ve mütevatir olmayan sünnet ise ayeti nesh edemez.⁹⁰³ Yeni bir hüküm veya yeni bir şey getirildiğinde nesh meydana gelmiş olur ki bu, bir ayetin yerine başka bir ayetin getirilmesi suretiyle önceki ayetin kaldırılmasıdır. Bu yeni gelen ayet, kulun dünya ve ahiret maslahatı için daha iyi, hiç değilse önceki ayetin eşdeğeridir. Bu gibi sebeplerden dolayı Zemahşeri'ye göre Yahudilerin 'Muhammed ashabına bir gün bir şey, diğer gün bundan vazgeçip aksi bir şey emrediyor'⁹⁰⁴ veya Müşriklerin de Yahudiler gibi 'Muhammed ashabıyla alay ediyor, bir gün bir şey emrediyor, yarın değiştirip başka bir şey emrediyor' demesi iftiradır.⁹⁰⁵

Daha önce gelmiş bir ayetin kendisinden sonra gelen bir ayeti nesh etmesini Zemahşeri, bir ayetin tilavet açısından önce gelmiş olmasına rağmen hükmünün yürürlüğe,

⁸⁹⁷ Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Terimler Sözlüğü*, 44. Allah'ın ilminde değişim olmaz. Ebu Hanife, *Fıkhı Ekber*, (Akaid Risaleleri İçinde) 68.

⁸⁹⁸ Ayğın, *İslam Kelamında Yahudilik Eleştirisi*, 207.

⁸⁹⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 106.

⁹⁰⁰ Zemahşeri, *Minhac*, 23.

⁹⁰¹ Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Terimler Sözlüğü*, 246; Ayğın, *İslam Kelamında Yahudilik Eleştirisi*, 176.

⁹⁰² Buna örnek verecek olursak; Putlara hakaret bir taattir ancak sonuç itibariyle bozgunculuk ve mefsetede sebep olduğundan, masiyet ve kötülüğe dönüşür, münkerden nehy etmekte olduğu gibi putlara sövmek de yasaklanabilir. Zemahşeri, *Keşşaf*, 390.

⁹⁰³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 703.

⁹⁰⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 90. Nesi hükmün kaldırılması, ertelenmesi anlamındadır, insha ise hükmün kalp, hafıza ve gönüllerden silinmesidir. Aynı yer; Nesefi, *Bahrü'l-Kelam*, 141.

⁹⁰⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 703; Ayğın, *İslam Kelamında Yahudilik Eleştirisi*, 179, 183.

uygulamaya daha sonra konulmuş olması olarak açıklar. Bakara 2/142 ve 144. Ayetlerini de buna örnek verir.⁹⁰⁶

3.4.2. Muhkem-Müteşabih

Zemahşeri'ye göre Kuran'da, mutlak bir anlam kapalılığı yok. Müteşabihler muhkemlere hamledilerek dil ve bağlamın imkan sağladığı ölçüde üzerinde düşünülerek açıklanabilir. Müteşabihte bir imtihan vardır; bu ayetler, hak üzerine sabit olanlar ile şüphelileri birbirinden ayırt eder. Alimler müteşabihati tartıştığında konu derinler ve genişler, yeni açılımlar ortaya çıkar. Kafası karışık, zihni bulanıklar ise kalplerinde eğrilik olanların fitnesi sebebiyle bu ayetlerle yoldan sapar. Fitneciler, arzularını müteşabihati tevil ederek –muhkemlere hamletmeden- Kuran'a söyletmek ister.⁹⁰⁷

Muhkem'in çoğulu Muhkemat'ı Zemahşeri şöyle tanımlar: İhtimal ve iştibahtan (anlam belirsizliği, karışıklığı ve delaletin kapalılığı) korunmuş, ibaresi sağlamlştırılmıştır, açık seçikliğe sahip olan üsluptur. Anlamak için başka ayet ve hadislere, lengüistik tahlillere ihtiyaç yoktur. Kitabın tamamı muhkem olsaydı, insanlar kolaya kaçırdı, araştırma, inceleme, tefekkür ve sonuç çıkarmaya yönelmezdi. Allah'ı tanıma ve tevhidi öğrenme konularında tüm delil ve yollar iptal olurdu. Akıl yürütme sonucunda muhkem-müteşabih arasındaki uyumu ve Kuran'da farklılık, çelişki ve ihtilafın olmadığını görünce insanın kalbinde sükun, huzur ve tatmin artar, imanı takviye olur.⁹⁰⁸

Kuran muhkemliği Zemahşeri'ye göre sağlam ve sarsılmaz bir düzen içinde tanzim ile dizilmiş, düzenlenmiştir, tıpkı birbiriyle kenetlenmiş sağlam bir yapı olması itibariyledir. Tıpkı gerdanlık dizileri arasına serpiştirilmiş olan nadide inciler gibidir; tevhit, hükümler, mev'izeler, kıssalar Kuran'ın içine tek tek yerleştirilmiştir. Batıla ve bozulmalara karşı korunmuştur. Kuran'da çelişki, tenakuz, eksik-gedik, halel yoktur. Kuran tafsil edilmiştir. Kulların ihtiyaçlarını etraflıca açıklar, hülasa eder, hak ile batılı ayırır. Tek bir defada değil, sure ve ayet olarak ayrı fasılalar halinde indirilmiştir.⁹⁰⁹ Kuran'ın tüm ayetleri inananlar için apaçıktır, müminleri sabit kılar, hidayeti artırır.⁹¹⁰

⁹⁰⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 150; Zemahşeri'nin mensuh saydığı ayetler: Bakara 2/178, 180, 184, 190, 217, 221, 240, Nisa 4/8, 15, 19, 24, 33, Maide 5/2, 6, 13, 42, 106, Enam 6/159, Enfal 8/61, 72, Tevbe 9/5, 34, 36, 41, Yunus 10/41, Hicr 15/85, Nahl 16/67, İsrâ 17/110, Ankebut 29/46, Ahzab 33/48, Casiye 45/14, Ahkaf 46/9, Muhammed 47/4, Kaf 50/39, Mücadele 58/12, Mümtehine 60/8, 10, Müzzemmil 73/2, 10.

⁹⁰⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 173-174; Bakara 2/7 ve Rad 13/16 daki teşâbeh'ten hareketle müteşabihat, birine benzeyen birey ve cüzleri bulunan şeylerle kendisinde karışıklık ve iltibas bulunan demektir. Durmuş, *Zülfikar, Mutezili Müfessir Zemahşeri'nin Muhkem ve Müteşabihe İlişkin Görüşlerinin Analitik İncelemesi*, Marife, 3/3, 2003, 264.

⁹⁰⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 173-174; Ayrıca bk. Durmuş, *Mutezili Müfessir Zemahşeri*, 263-264.

⁹⁰⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 563-564.

⁹¹⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 843.

Kuran ayetleri beyyinatdır yani kanıt ve delildir, açık seçiktir; anlam ve maksatları açık ve nettir, muhkem veya müteşabihi açıklayıcı olmak üzere bunları, bir muhkem veya nebini bir söz veya fiili takip eder.⁹¹¹

3.4.3. Tenakuz

Özellikle müteşabih ayetlerin muhkeme irca edilmesiyle, Kuran ayetlerinin zahirinde tenakuz gibi görülen durumlar büyük ölçüde halledilmiş olur. Zemahşeri'ye göre derin tefekkür ve tedebürle incelendiğinde ise herhangi iki ayet veya konu arasında çelişkinin olması ittifakla merduttur.⁹¹² Bu yüzden olsa gerek, kimse Kuran'ın mucizeliğini lekeleyecek her hangi bir şey bulamadı. Kuran'da şek, şüphe, karışıklık ve müphemlikten eser yok. Kuran çarpıklık, pürüz, eğrilik, tenakuz ve çelişkiden uzaktır.⁹¹³ Zemahşeri'ye göre Kuran, insan sözü olsaydı, onun nazmından belagatine ve manasına, meanisinden, etimoloji ve semantiğine kadar birçok alanda çelişki ve tenakuz içerecekti. Bazı ayetlerde i'caz bulunsa da bazısında bulunmayacaktı. Kuran'ın gaipten verdiği haberler onu yalanlayabilecek ve benzeri meydana getirilebilecekti. Ama görüyoruz ki belagat ve meani açısından Kuran'ın tamamı bir bütünlük sergiliyor, birbirini destekliyor ve onun güçlü bir mucize olduğu anlaşılıyor. İşin uzmanları, böyle bir eserin insan elinden çıkamayacağını ancak mutlak bir kadirin eseri olabileceğini anladı ve kabul etti. Farklılık, ihtilaf, çelişki gibi görülen ayetler tedebbür ehli, derin düşünce sahibi kişilerce izah edilebilmiştir.⁹¹⁴

Çelişki olduğu iddia edilen ayetlerden bir kaçını Zemahşeri şöyle izah eder: Araf 7/161-162 ile Bakara 2/58-59 arasında çelişki var gibi görülür. Birinde '*Memlekete girin*' diğesinde '*Yerleşin*' der. Bir yerleşim birimine giren de yerleşen de sonuç itibariyle o bölgenin gıdalarını yer, çelişki yok.⁹¹⁵ Tevbe 9/117 ile Fetih 48/2, Mümin 40/55 ayetlerinde de çelişki yoktur. Peygamberden tövbe etmesini isteme veya O'nun tövbesinin kabul edildiğini ifade etme müminleri tövbe etmeye teşvik içindir. Peygamber de dahil her mümin tövbe etmeye –ki tövbe etme peygamberlerin vasıflarındandır- muhtaçtır, böyle bir kayıt, tövbenin Allah katındaki değerini ve faziletini anlatır.⁹¹⁶ Bir yerde '*Sorgulanmayacaksınız*' denildi çünkü mücrimler, morarmış gözler ve kararmış yüzlerle kendilerini belli edecek. Diğeri bir yerde '*Sorgulanacaksınız*' denildi çünkü bugün çok uzun geçecek, çeşitli durakları olacak, mücrimler bu durakların kimisinde sorgulanacak

⁹¹¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 779.

⁹¹² Zemahşeri, *Minhac*, 23; Zemahşeri, *Keşşaf*, 271.

⁹¹³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1174.

⁹¹⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 271.

⁹¹⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 451.

⁹¹⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 531.

kimisinde sorgulanmayacaklar. O gün önce sorgulanacaklar sonra ağızlar mühürlenip organlar yaptıklarını anlatacak. Hatta denilmiş ki öğrenmek için değil, azarlamak için sorgulanacaklar.⁹¹⁷

Denilebilir ki Zemahşeri'ye göre peygamber zamanındaki Arapların, Kuran'daki çelişkiyi (!) Kuran'ın kendi zamanlarındaki bozulmamış Arap diliyle bulmaları daha kolay ve daha gerekliydi. Çünkü onlar, dillerini kullanmadaki becerileriyle övünüyor ve itibar kazanıyorlardı. Kuran'ın benzerini meydana getirmek için uğraşmayacaklar ve kendi aile efratlarıyla savaşmak zorunda kalmayacaklardı. Kuran'da sayısal veya anlamsal olarak çelişkiymiş gibi görülen noktalar, yakın-uzak bağlamından koparılmış ayetlerdedir. Kuran'da çelişki var diyenler, Arap dilinin üslup ve özelliklerini bilmeyenlerdir.⁹¹⁸

3.4.4. Kuran'ın Parça Parça İnmesi

Allah çelişkiden uzak, öğüt ve irşat kitabı olan bu muciz Kuran'ı, insanlara ağır ağır, dura dura okuması için yirmi üç sene zarfında peyderpey, bölüm bölüm ve gerektiğe tebliğ etmesi için Cebrail vasıtasıyla resulüne indirdi.⁹¹⁹

Zemahşeri'ye göre Kuran'ın mucize olması ve bir delil teşkil etmesi, bir defada veya parçalar halinde nazil olmasına göre değişmez. Kuran'ı parça parça indirmenin, ashabin ve nebinin kalbini güçlendirip Kuran'ı anlama ve ezberlemesine yardımcı olmak gibi hikmetleri vardır. Hz. Peygamber Hz. İsa, Hz. Musa, Hz. Davut gibi okuma-yazma bilen birisi değildi, bu yüzden vahyin kolaylaştırılması gerekiyordu. Ayrıca nasih-mensuha alan açmak için de ayetlerin toptan inmemesi gerekir. Müşrikler sanki bir parçasına benzer ortaya koyabilmişler de tamamı bir anda indiğinde tehdidiye cevap verebilecekmiş gibi⁹²⁰ bir de uydurma olduğunu ima eder tarzda 'Kuran'ı kendin için derleyip toptasaydın, cemedip bir araya getirseydin ya' dediler. Nebi de onlara 'Bunlar göz açıcı göstergeler ve apaçık hüccetlerdir. Ben ayet uydurmam, mucize peşinden koşmam' demiştir.⁹²¹

Zemahşeri'ye göre Kuran, peş peşe ve ayetleri birbirleriyle bağlantılı olarak yahut Kuran'ın bir kısmı bir kısmının arkasından bitişik olarak⁹²² Ramazan ayı içerisinde, Mübarek Kadir gecesinde⁹²³ levhi mahfuzdan, semanın yedinci katından dünya semasına

⁹¹⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1343; Hicr 15/92, Saffat 37/24, Nahl 16/93 de 'Sorgulanacaksınız' der.

⁹¹⁸ Özdemir, *Mutezilenin Kuran Müdafaası*, 176, 182, 236.

⁹¹⁹ İsrâ 17/106.

⁹²⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 916.

⁹²¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 463.

⁹²² Zemahşeri, *Keşşaf*, 992.

⁹²³ Kadir gecesi her hikmetli işin kendisinde ayırt edildiği, işlerin takdirinin ve kazasının gerçekleştiği gecedir. Zemahşeri, *Keşşaf*, 1251-1253.

toplucu (أنزل) indirildi. Cebrail⁹²⁴ Kuran'ı sadık nebilere imla ettirdi, bu nebilere Kuran'ın çoğaltılmasını emretti. Yine bu gece itibariyle Hz. Peygamber'e, yirmi üç yılda tamamlanacak şekilde⁹²⁵ zamana ve olaylara göre ayetler ve sureler halinde peyderpey, parça parça (نزل) indirilmeye başlandı. Kuran, diğer ilahi kitaplarda olduğu gibi tek seferde bir bütün olarak toptan inmedi.⁹²⁶ Allah, peyderpey indirilen Kuran'ı, unutulmayacak şekilde nebinin kalbine yerleştirdi.⁹²⁷ Kuran nebinin kalbinde pekişmesi için tek seferde inmedi ve nebiye ağır ağır okundu. Kuran'ın tertilinden maksat, ayet ayet takdir edilmesi ve durarak okunmasıdır.⁹²⁸

Zemahşeri'ye göre sure, en azı üç ayetten oluşan, Kuran'dan bir topluluk ve parçadır. Surlarla çevrili bir beldenin birçok şeyi içerdiği gibi türlü ilim, anlam ve faydalar içeren Kuran'ın sureleri, şehri çevreleyen sur gibi sınırları belli, ulaşılacak mertebe ve varılacak menziller konumunda müstakil bölümlerdir. Sureleri okuyanın mertebesi, konumu, rütbesi yükselir, artar. Surelerin tıval, evsat ve kısar (uzun-orta-kısa) diye çeşitli tertipleri vardır. Kuran'ın surelere ayrılmasının hikmetlerinden sadece bir kısmı şunlardır: Musannıflar, çeşitli fenlerde yazmış oldukları kitapları baplara ayırırlar. Bölümlere ayırma çeşitli şekilleri, benzer şeyleri, uygun olan bazı şeyleri bazı şeylerle bir araya getiren nedendir. Böylelikle, anlamlar mülâhaza edilir ve nazım uyuşur. Cinslerin altında nevi olunca ve çeşitli sınıfları içerince, tek bir beyan üzerine olması daha güzel, daha değerli ve daha faziletli olur. Okuyucu, bir sureyi veya bir babı bitirip diğerine başlayınca, ona karşı daha şevkli davranır ve kitap boyunca bu devam ederse, onun içindekileri tahsil etmeye ve çalışmaya daha iştiaklı olur. Benzeri durum yolcуда da görülür. Bir mil katettiğini veya bir fersahı çabucak aldığını bildiğinde veya yolun sonuna doğru geldiğinde, seyyah sevinerek yolculuk için daha dinç bir hale gelir. Bu yüzden kurrallar, Kuran'ı seb'a, cüz, aşir ve hamis denilen bölümlere ayırmışlardır. Hz. Enes'in 'Bir adam, Bakara ve Aliimran surelerini okuduğunda, bizim için şanı yüce bir kişi olurdu' demiştir. Öyle de bir hafız, bir sureyi okumada mahir hale gelince, Allah'ın kitabından başlangıcı ve sonu olan müstakil bir topluluğu elde ettiğine inanır. Ezberlemiş olduğu şey, onun katında yüce olur, kendi

⁹²⁴ Cebrail vahyi, semadan arza insanların günüyle beş yüz senede indirir, beş yüz senede de yerine döner. Bu mesafe, iniş-çıkış insanların günüyle bin sene, Cebrail içinse bir gündür. Zemahşeri, *Keşşaf*, 1042.

⁹²⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1511, 1252. Şaban'ın on beşinci gecesinde (mübarek, Beraat, kontrat/antlaşma veya rahmet gecesi diye isimlendirilir) indirildi diyenler de vardır. Ticaret bölgelerinin halkından, haraçları tastamam alındığında onlara bir beraat yazılır. Allah, mümin kulları için de bu gecede bir beraat yazmaktadır. Zemahşeri, *Keşşaf*, 1251.

⁹²⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 302. Bk. Furkan 25/32.

⁹²⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 945; Ala 87/6.

⁹²⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 913.

nefsinde onu ulaştırır ve bu duruma gıptayla bakar. Bu sebeplerden dolayı namazda tam bir sure okumak daha faziletlidir. Allah, İncil ve Tevrat'ı ve diğer peygamberine vahyettiği şeyleri de bu yol üzere surelemiş ve surelerle çevrilmiş olarak indirmiştir.⁹²⁹

Zemahşeri, bir surenin iki defa inebileceği teorisinin kabul eder. Örneğin Fatiha suresi için bir kez Mekke'de, bir kez de Medine'de nazil olmuştur der.⁹³⁰ Surenin fazileti kısmında rivayet ettiği şu rivayet dikkat çekicidir: Muhakkak ki Kuran, bana Berae ve Kulhuvallahu ehad dışında ancak harf harf ve ayet ayet inmiştir. Bu ikisi yetmiş bin saf melek olduğu halde bana indirilmiştir.⁹³¹

3.5. Kuran'ın Kayıt ve Muhafazası

Tehaddi ile nazım yönünden i'cazını ortaya koyan bu öğüt kitabı olan Kuran'ı, Allah'ın indirdiği anlaşılınca, koruyucusunun da Allah olduğunu izah etmek gerekir.⁹³² Çünkü İncil ve Tevrat gibi sınırlı zaman ve belirli bir topluluğa değil de kıyamete kadar her insanın kendisiyle hidayet bulması için gönderilen, önünden ve ardından batıl sokulamayan⁹³³ Rabbin sözünün, doğruluk ve adaletle tamamlandığı ve bu sözlerin değiştirilemeyeceği⁹³⁴ Kuran tarafından dile getirilmektedir. Bunun da ispatı, kelimelerine düşmektedir.

Zemahşeri'ye göre diğer kitapların aksine, bu ümmetin birçoğu, ezberi kolaylaştırıldığı için Kuran'ı ezberden okudu, İncil ve Tevrat ise sahifelerden okundu. Kuran'da batıl, değişiklik, ekleme, çıkarma vb. olmaması bize gösteriyor ki Kuran'ın öğrenilip korunması da Kuran'a has iki mucizedir.⁹³⁵ Kuran'ı indirmek ve korumak bir nimettir, Allah dilerse Kuran'ı kalplerden ve Mushaflardan siler. Kimse buna engel de olamaz.⁹³⁶ Kuran hiç şüphe bırakmayacak şekilde Allah'ın, önünde ve arkasında koruyup kollayan ve gözetken muhafızlar denetiminde, şeytan tasallutlarından ve unutma, atlama, ekleme, çıkarma, tahrif, tebdil, değiştirmelerden koruyarak Cebrail'le Hz. Peygamber'e gönderdiği bir zikirdir,⁹³⁷ öğüttür, vahiydir.⁹³⁸

Önceki kitapların korunması, rabbanilerinden istenmişti ancak onlar, aralarındaki

⁹²⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 50.

⁹³⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 9.

⁹³¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 535.

⁹³² Hicr 15/9.

⁹³³ Fussilet 41/42.

⁹³⁴ Enam 6/115.

⁹³⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1014, 1336.

⁹³⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 734.

⁹³⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 798, 1437.

⁹³⁸ Benzer ifadeler için bk. Zemahşeri, *Keşşaf*, 737-738.

haset, anlaşmazlık, taşkınlık vb. sebeplerle kitaplarını orijinal halleriyle günümüze aktaramadılar. Bu yüzden Allah, Kuran'ın korunmasını bir başkasına bırakmamıştır. Bu ayet de haddi zatında bir meydan okuma ve Kuran'ın doğruluğunu ispattır; Allah adına uydurulmuş bir insan sözü olmuş olsaydı, ekleme-çıkarma vb. bozulmalar görülürdü.⁹³⁹ Demek ki bu Kuran'da melek, peygamber, diğer insan ve cinlerin katkısı, ilavesi, eklemesi, çıkarması, değiştirmesi vb. müdahalesi yoktur.⁹⁴⁰

Zemahşeri'ye göre sahabe, masum olmasa da Kuran'ın yazım ve cem sırasında ayet ve surelerin sıralanması da dahil, keyfiyet ve kemiyetçe hiç yanlış yapmamıştır. Mushaf'ta lahn, yanlış yazım olduğunu söyleyenler Sibeveyh gibi Arap bilginlerden habersiz kimselerdir, bunlara iltifat edilmez. Burada Zemahşeri'nin verdiği üç örneği zikrederim. Varsayılan bir 'Emdehu' fiiliyle veya 'Bima enzele ileyke' ibaresiyle mansup olan 'Mukimune'nin⁹⁴¹ mansup olması lahn değildir. Belki kıraat farklılığıdır. Bu kelimenin mansup olması ile ayet 'Hassaten, hele hele, özellikle namazı dosdoğru kılan' anlamlarını kazanır, ayrıca bu, anlama da çeşitlilik katar. Tevrat ve İncil'de övgüyle bahsedilmiş olan ashap, gelecek nesillere kapatılması gereken bir gedik, giderilmesi gereken bir kusur bırakmadı. Kaldı ki bu kelime, Abdullah b. Mesut'un Mushaf'ında, Malik b. Dinar, Cahderi ve İsa Sakafi kıraatlerinde 'Mukimune' olarak geçmektedir.⁹⁴² Hz. Ali ve İbn Abbas بِأَيْسٍ (umut etmek, beklenti içinde olmak) kelimesini بِأَيْسٍ olarak okumuştur, ikinci kelime birincinin tefsiridir. Katip uyukladığı için böyle yazdı demek günahdır. Kuran'ın önünden ve ardından asla batıl yaklaşamaz. Böyle bir yanlış ne Allah'tan gizli kalır ne de imam, başvurulacak temel kabul edilen ilk Mushaf'ın içinde gözden kaçıp bulunabilir. Mushaf büyük sahabilerin ellerinde dolaşıyordu. Çağlar boyu ihtiyatlı alimlerin elinden düşmemiş bir müheymin kitap tahrif, eksiltme ve artırmadan elbette korunmuştur, noktasına varıncaya kadar bu kitapta, dikkatsiz ve gafil davranmamışlardır.⁹⁴³ Übey b. Ka'b'ın 'recm ayetini okuyorduk' demesi Kuran'daki nesh cümlesindedir. Yoksa Rafizi ve mühlitlerin dedikleri gibi deve veya keçinin Mushaf'ın bazı sayfalarını yemesi gibi bir şey yok.⁹⁴⁴ Zemahşeri, sadece harflerin korunmasını yeterli görmez. Kuran'ın güzel manaları ve sahih tevilleri üzerinde tedebbür, teemmül ve tefekkür için indirilen Kuran'ın

⁹³⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 670-671. 'Kitap'ı Biz indirdik, onun koruyucusu Biziz' Hicr 15/9. 'Ona ne önünden, ne ardından batıl yaklaşamaz' Fussilet 41/42.

⁹⁴⁰ Selvi, *Ehl-i sünnet İnançları*, 108-109.

⁹⁴¹ Nisa 4/162.

⁹⁴² Zemahşeri, *Keşşaf*, 309; ayrıca bk. Altundağ, Mustafa, *Hata İddiaları Çerçevesinde Kuran'ın Dil ve Yazım Özelliği* (Mushaf'ta Lahn Meselesi), Nurlar Neşriyat, Bakü, 2004, 38 vd.

⁹⁴³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 647-648.

⁹⁴⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1048.

zahirine saplanıp okumakla yetinenleri de eleştirir.⁹⁴⁵

3.6. Kuran'da Kıssalar

Nebinin ve inananların kendilerine rol-model alacakları kişilerin, imtihan ve tecrübelerinin aktarıldığı kıssalar, yaşanmış hikayeler olmaları açısından verilecek tebliği somutlaştırarak iman, amel ve ahlakın kalplerdeki nüfuzunu artırmaktadır. Cehennemden kolayca kurtulup zahmetsizce cennete giremeyeceğinin bilincindeki bir müminin inşası için eski ümmetlerin hataları, rablerine ve nebilerine karşı sorumluluklarını bu Kuran, kıssalar ile avam tabakası seviyesinde, muciz bir nazımda Kuran'da sunulmaktadır.

Zemahşeri kıssaların tekrarı konusunda şunları söyler: Son derece belagat ve fesahate sahip bir kimse bir kıssa yazsa, aynı kıssayı iki defa tabirlerin belagatini, lafızların fesahatini ve üslubun sağlamlığını koruyarak değişik lafızlarla yazmak istese bu mümkün olmaz, aynı kişinin yazdığı bu iki üslup arasında açık bir fark görülür. Şuara suresinde olduğu gibi bazı surelerin her kıssası, müstakil bir ilahi pasaj gibidir ve her bir pasajında diğerlerindeki benzer ibret, örnek ve dersler vardır. Kıssalardan her biri, kendisine başlanırken diğer kıssanın girişine uygun bir girişle, biterken de diğerinin sonuna uygun bir sonla biterek bir gerçeği açıklamaktadır; bilgiyi korumanın tek yolu korunması istenen şeylerin tekrarıdır. Benlikteki bilgi ve manalar tekrarla akılda yerleşir ve pekişir, daha çok hatırlanır ve o kadar az unutulur, böylece kişi anlayışta derinlik kazanır. Gerçeklerle ilgilenmeyenlere bu kıssalarla vurulmakta, öğüt ve hatırlatma çoğaltılmaktadır. Belki bu, bir kulağı açar, bir zihne açıklık verir, ömrü cilalanmak suretiyle uzayan bir akıllı cilalar veya paslanan bir anlayışı pürüzsüz hale getirir.⁹⁴⁶ Denilebilir ki tekrar, makam ve duruma göre söze güzellik kattığından maslahat ve menfaattir, bu yüzden belğlere göre makbuldür, nebi için teselli, kavim için uyarıdır, tekrarlar konu iyice açıklanmış olur.⁹⁴⁷

Zemahşeri kıssaların hikmet ve hakikatleri için ise şu açıklamalarda bulunur:

Önceki nebi ve inananların başına gelen haller, Muhammed'in ashabının da başına gelmeden, Müslümanlar cennete giremeyecek, kesinlikle yaşayacak diyen Zemahşeri'ye göre Allah, öncekilerin çekildiği imtihanlara Müslümanları hazırlamak, Müslümanlara ibret vermek, nihayetinde öncekilerin düştükleri hatalara Müslümanları düşürmemek, böylece azaptan onları korumak⁹⁴⁸ ve imanlarında sebata teşvik etmek için müşrik ve Ehl-i kitaba karşı Allah, sabredebek güç ve tahammül takatleri kalmamış olan eski milletlerin

⁹⁴⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1155.

⁹⁴⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 945.

⁹⁴⁷ Öztürk, *Yeni İlmî Kelam Hareketi*, 81; Özdemir, *Mutezilenin Kuran Müdafaası*, 202, 213.

⁹⁴⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 791.

kıssaları ile müminleri motive ediyor.⁹⁴⁹ Kıssalar, tebliğde bulunacak kişileri eğitip bilgilendirir. Nebilerin karşılaştıkları nahoş durumlara Müslümanları alıştıırır. Müslümanlara sabrı, sefihlere (beyinsiz ve seviyesizlere) nasıl davranılıp karşılık verileceğini öğretir.⁹⁵⁰ Hz. Peygamber'in kalbi, aldığı her haberle, kesin bilgi ve öğütlerle daha da sağlamlaşmış, huzura ve tatmine ulaşmıştır. Nitekim delil ne kadar çok olursa medlul kalpte o kadar çok yer edinir, pekişir.⁹⁵¹ Örnek verecek olursak, Hz. Peygamber'in, kavmi tarafından yalanlandığında üzülmeye gerek yok.⁹⁵² Çünkü Hz. Peygamber, kavmi ve akrabalarının haset, haksızlık ve zulmüne uğramışsa Hz. Yusuf da birçok şeye sabretmek zorunda kalmıştır. Böylece Hz. Peygamber teselli edilmiş, Hz. Yusuf'u örnek alması istenmiştir.⁹⁵³ Zemahşeri'ye göre kıssalar esatir (efsane, mit, masal) değil, yaşanmış gerçeklerdir.⁹⁵⁴ Ad, Semud vb. kavimlerin başından geçenlerin yanında, Arapların yaşadıkları Zu Kar, Ficar, Kadde vb. kıssa, savaş gibi olayların da Müslümanlara hatırlatılması ve insanların bunlarla uyarılması gerekmektedir.⁹⁵⁵

Özetle diyebiliriz ki kıssaları okuyan kişilerde şu düşünceler pekişir: Vahiy ve nübüvvet ilahi kaynaklı olduğundan, semavi dinlerin temeli ve peygamberlerin davetlerinin hedefi birdir. Harikulade olaylar, Allah'ın fiili ve yaratmasıdır. Peygamberlere karşı ümmetlerin durumu benzerdir. Hayır ve iyiliğin, şer ve kötülüğün sonu bellidir; peygamberlere ve inananlara daimi olarak Allah'ın yardımı, onların düşmanlarına ise helak ve felaket vardır.⁹⁵⁶

4. VAHİY

4.1. Vahyin Muhtevası ve Mahiyeti

Zemahşeri'ye göre vahyi metlup olan Kuran, muhteva olarak itikadiyat (va'd ve void, amentünün şartları gibi gaybi konular), iyilik, merhamet, gıybet vb. adap ve ahlaki konular, ibadetler, İslam'ın şartları, muamelat (fert ve toplumun kendi içlerinde ve birbirleriyle olan hukukları), ukubat, emir ve nehiyler, ibret alınması gereken kıssalar, tefekkür, tezekkür için evrenin işleyişi ve yaratılış hakikatleri gibi konuları içerir.⁹⁵⁷

⁹⁴⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 133.

⁹⁵⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 422.

⁹⁵¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 597.

⁹⁵² Zemahşeri, *Keşşaf*, 851.

⁹⁵³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 601.

⁹⁵⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 637.

⁹⁵⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 653.

⁹⁵⁶ Toprak-Gölcük, *Kelam*, 314-315.

⁹⁵⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1145, 1177; Gündoğar, *İslam Akaid Esasları*, 92-93; Toprak-Gölcük, *Kelam*, 313. Kuran dışı vahye işaret eden ayetlerden bir kısmı: Bakara 2/144, Tahrir 66/3, Necm 53/3-4, Nisa 4/113, Ahzab 33/34.

Nebilerin ümmetlerine tavsiyesi şirk koşmayın, herhangi bir sebeple çocukları öldürmeyin, ahlaklı ve adil olun, katil veya hırsız olmayın, ölçü ve tartıyla oynamayın gibi şeylerdir.⁹⁵⁸

Vahiy sözlükte risalet, nebi göndermek, fısıldamak, gizli konuşmak, çok çabuk, ani ve gizli telkin, ilka edilen şey, süratli iş, işaret veya bildirmek, teşvik ve tahrik etmek,⁹⁵⁹ seslenmek, mektup yazmak, göndermek,⁹⁶⁰ doğrudan söz, yazı veya mesel getirmekle olan ince işaret, ifham ve teshir anlamındadır.⁹⁶¹ Kuran'da Cebrail'in Allah'tan nebilere indirdiği yazılı şey, emir ve ilham etmek⁹⁶² anlamında kullanılmıştır. Terim olarak ise Allah'ın, dilediği şeyleri nebilerine, mahiyeti bizce tam olarak bilinemeyen bir yolla, söz ve mana olarak bildirmesi ve ilham etmesidir. Vahyi gönderen, getiren ve alanın birbiriyle olan ontolojik (varlıksal) farklılıklarının yanında dil, esbabı nüzul, zaman ve mekan olgusu, vahyin mahiyetini anlamamızı güçleştirmektedir. Ancak vahyin geliş şekilleri ve nebi üzerindeki etkileri hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir.⁹⁶³

Kuran'ın dili Arapçadır, lafzı ve manası ilahidir. Bu iki husus, Kuran'ın mahiyet ve hakikatini teşkil eder. Bunlardan biri olmazsa, ona Kuran denilmez.⁹⁶⁴ Kuran'ın dili ve üslubu geçmiş dönemlerde mutlak-mukayyet, emir nehiy, amm-hass vb. şekillerde irdelenirken, günümüzde neden-sonuç ilişkisinde, açıklayıcı/pozitivist ve lafız ve doğduğu ortama önem veren hermenötik/anlamacı yöntemler geliştirilmiştir.⁹⁶⁵ Zemahşeri'de siyak-sibak, esbabı nüzul, sebep-sonuç önemlidir ancak günümüz ilahiyatçılarının vahyin mahiyeti hakkında ulaştığı sonuçları Zemahşeri'ye onaylatmak pek mümkün gözükmemektedir.

Bu kısmı Zemahşeri ile izah edelim. Zemahşeri'ye göre Kuran kelimesi, cins isim olduğundan, Kitabın tamamına Kuran denildiği gibi tek bir ayetine de Kuran denilir.⁹⁶⁶ Cebrail vahyi getirdiğinde, Hz. Peygamber vahyin tamamlanmasına sabredemiyor, vahye

⁹⁵⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 402-403. Hz. Peygamber çocuk öldürmeyi yasakladı ancak Hızır'ın bilgisine sahip olanlar için bu fiil caizdir. Zemahşeri, *Keşşaf*, 759.

⁹⁵⁹ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, 'Vhy' md, XV, 379.

⁹⁶⁰ Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 678; Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Terimler Sözlüğü*, 331; Kazancı, *İslam Akaidi*, 149; Kılavuz, *Akaid*, 262; Gündoğar, *İslam Akaid Esasları*, 83.

⁹⁶¹ Kanter, *İslam'da Kelama Semantik Yaklaşım*, 236; Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelam*, 178.

⁹⁶² Mukatil, *Kuran Terimler Sözlüğü*, 216-217.

⁹⁶³ Alper, *Akil-Vahiy İlişkisi*, 106; Baysal, *Cabiri'de Vahiy ve Nübüvvet*, 41; Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelam*, 181; Gazzali, *İman Kitabı*, 7-9; Toprak-Gölcük, *Kelam*, 288-289, 350-351; Kılavuz, *Akaid*, 157, 262; Selvi, *Ehl-i sünnet İnancı*, 91; Yüksel, *Sistemik Kelam*, 139. Mutasavvıflar, İbn Sina, İbn Haldun, Şa'rani gibi alimler de 'vahiy esnasında peygamber, beşer özelliklerinden sıyrılır' der. Çelebi, İlyas, *İslam İnancında Gayb Problemi*, MÜİFAV Yy, İstanbul, 1996, 147. Katoliklere göre vahiy, dini gerçeklerin tanrı tarafından doğal yolların dışında akıl birine bildirilmesi, tanrının lütfuyla ilham edilen doğüstü bir fazilettir. Topaloğlu, *Mucize*, 138-139.

⁹⁶⁴ Toprak-Gölcük, *Kelam*, 300.

⁹⁶⁵ Baysal, *Cabiri'de Vahiy ve Nübüvvet*, 59-60.

⁹⁶⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 598.

zarar gelir korkusuyla vahyi ezberlemekte acele ediyordu. Bu yüzden ona şöyle emredildi: ‘Çarçabuk almak, bellek için, alelacele söyleyeceğim diye dilini kıpırdatma’⁹⁶⁷ Cebrail Kuran’ı sana getirip telkin ettiğinde; telkin bitinceye kadar kalbin ve kulağınla onu dinle, Kuran’ı sadırda toplayacak, dilde tespit edecek olan Allah’tır.⁹⁶⁸ Sen, Cebrail’in sana okuduğu ve anlamı sağladığı kadarıyla yetin, acele etme, teenni ile davran, daha sonra onu ezberlemeye çalış. Senin okuman Cebrail’in okuması ile eş zamanlı olmasın. Vahiy bitmezden önce, gelen vahyi unutmamak için tekrarda acele etme ve vahyi hızlı okuma! Kuran’ın mücmel kısımlarını, onlarla ilgili açıklama gelinceye kadar tebliğ etme!⁹⁶⁹ Çünkü Zemahşeri’ye göre nebi sadece, artırma-eksiltme yapmaksızın ins ve cinne tebliğ ve irsal ile görevlidir.⁹⁷⁰ Nitekim ayette ‘O hevedan (Kendiliğinden, kendi istek, tutku, arzu veya düşüncesine göre) söylemiyor. Onun konuşması ancak, bildirilen bir vahy iledir’⁹⁷¹ ve ‘O bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, onu kısıvrak, kuvvetle yakalardık.’⁹⁷² buyrulur. Demek ki Zemahşeri’ye göre nebilerin sıdk, tebliğ ve emanet sıfatlarında da işlendiği üzere, vahyin oluşumunda, Allah dışında bir etken yok. Kuran inmezden önce veya inmeye başladığı sıralar Nebi henüz inmeyen ayetlerden haberdar değildi. Mücmellerin kapsam ve açıklanmasını bilmiyordu. Nebinin faal akılla ittisali, irfanı vb. şeyler, vahyi lafız, anlam, zaman, mekan vb. bakımdan şekillendiremez.

İncelendiğinde görülecektir ki Zemahşeri’ye göre kıssalar, yaşanmış birer gerçekliktir, uydurulmuş hikayeler denilemez.⁹⁷³ İbadetler, emir ve nehiyeler aynen günümüzde de geçerlidir, günümüz şartlarında artık gerek yok veya değiştirilmelidir denilemez. Zemahşeri’nin, ‘Nebinin kalbine yerleşen nefsi besita’nın destek ve ülfeti ile nebi vahyi kendi inşa eder,⁹⁷⁴ Cebrail sadece külli, potansiyel, kuvve olarak mana getirdi, bu manaları Hz. Peygamber ihtiyaç duydukça lafızlara döktü veya Kuran külli olarak indi, Hz. Peygamber ise yeri geldikçe lafızlara, ayetlere çevirdi’ diyenlere karşı çıktığını da görmek mümkündür.⁹⁷⁵ Bu düşünceler vahyin tarihselliğine çıkar.⁹⁷⁶ Ayrıca manayı

⁹⁶⁷ Kıyamet 75/16.

⁹⁶⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1452.

⁹⁶⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 811.

⁹⁷⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1436.

⁹⁷¹ Necm 53/3-4.

⁹⁷² Hakka 69/44-46.

⁹⁷³ Bk. Zemahşeri, *Keşşaf*, 601, 637, 791.

⁹⁷⁴ Aliimran 3/79 ayeti, batınilerin bu görüşlerini yalanlar. Maturidi, *Te’vilatü’l-Kuran*, II, 383. Bk. Şuara 26/193-194.

⁹⁷⁵ ‘Lafıza dökme işini peygamber yaptı’ diyen İbn Sina ve Batınilere karşı İmam Maturidi de Kuran’ın lafız ve mana ile birlikte indiğine dair deliller sunar. Vahnin mevcut Kuran değil de lafızlardan soyutlanmış Kuran olması, Enam 6/92, Taha 20/114 ve Kıyame 75/16 ile çelişir. Alper, *Akıl-Vahiy İlişkisi*, 109-110.

bildikten sonra bir insan, lafızları ezberlemek için özel çaba göstermez, uğraşmaz, lafızların eş anlamlılarını kullanırdı. Her ayet veya ayet grupları için özel olarak inen bir Cebrail var. Ortada ezberlenmesi gereken ve tekrar edilen bir lafız var. Kaldı ki bir-iki saniyede kalbe ilka edilen mana, neden ezberlenmeye çalışılsın ki? Lafızlar dil ile ezberlenir, mana ise anlaşılır. Ayet ve hadislerin birbirleriyle olan lafız ve anlam farklılığı da bariz ortada duruyor. Ayrıca Hz. Peygamber'in kendisinin bile Cebrail'in anlatımına ihtiyaç duyması bize gösteriyor ki bin dört yüz sene önce, çöldeki Araplara sebebi nüzullerle, Arap mantığı ve dili üzere dönemin şart ve birikimlerini gözeterek inmiş olan Kuran'ın, dil, kültür, coğrafya, ırk, yaşam, tecrübi birikim, beklenti ve kaygılar vb. her şeyi farklı olan günümüz insanınca, sırf mealden anlaşılması imkansız gibidir. Kelam, tefsir, siyer, peygamberler tarihi, fıkıh, hadis gibi ilim dallarından istifade etmek gerekir.

Kuran'ın benzerini Arap edipleri gibi peygamber bile getiremiyorsa⁹⁷⁷ ve dahi harici müdahalelerden korunmuşsa⁹⁷⁸ bu Kuran, lafız ve mana olarak Allah'ın kelimasıdır ve mucizedir. Vahiy lafız ve manadan müteşekkildir, vahyin, hem manasına hem lafzına Cebrail veya Nebinin müdahalesi olmamıştır. Konuyu şöylece açabiliriz: İnkıtai vahiy, Ashabı Kehf-Ruh-Zülkarneyn soruları, ifk vb. konularda peygamber Cebrail'in vahiy getirmesini beklemez ve zor duruma düşmezdi. Hira'da Cebrail'i tanır, 'Okuma bilmem, neyi okuyayım' demezdi. Cebrail manaları lafza dönüştürüp peygambere verdi demek de yanlış çünkü melekler, sadece emredilenleri yapar.⁹⁷⁹ Hz. Davut'un hatası, Hz. Yusuf'a isnat edilen hırsızlık, Fetih Suresinde geçen rüya⁹⁸⁰ vb. ayetlerin açıklanması için çeşitli rivayetlere ihtiyaç vardır. Nebiler, kitaplarında geçmeyen ama kitapları aldıkları kaynaktan, başkaca bilgiler de alıp tebliğ etmektedirler. Demek ki nebiler, salt birer postacı değil, aynı zamanda vahyi açıklayıp uygulayan kişilerdir.

Ayetlerin anlaşılmasında hadislerin ayrı bir yeri vardır çünkü vahyi gayri metlûv

⁹⁷⁶ Ahatlı, *Peygamberlik*, 203. Makasıdı öncelemek gibi nedenlerle tarihselciliğe çıkan lafzın peygambere ait olduğu görüşü, filozoflarda felsefi görüşlerinin bir uzantısı olurken, son dönem düşünürleri için başka sebeplerden kaynaklanmıştır. Muhammed Abduh 'Vahiy, aracı veya aracısız Allah katından gelen ve özel şahsın nefsinde hissettiği irfandır' demiştir. İlahi talimi fitrata dayandıran bu tanım kitap ve mucize unsurlarını içermediği için nebi bile kendisinin 'Özel' olduğunu bilemez, sadece 'Hakkı' işleyeceğini ayırt edemez. Bu tarifi temel alan Fazlurrahman ise 'Vahiy fikir ve söz olarak peygamberin ruh ve zihninde doğmuştur'der. İşcan, 'Muhammed Abduh ve Sonrası Kelamcılarda Nübüvvet', *İslam'da Peygamber İnancı* içinde, 266-267. Ayrıca Fazlurrahman 'Vahiy, peygamberin kalbinde potansiyel halde bulunan ruhun, ihtiyaç halinde lafza dönüşmesidir' derken, İslam filozofları 'Vahiy, kuvve halindeki aklın faal hale gelerek ilahi bilgileri elde etmesidir' der. Sönmez, *Nübüvvet Tartışmaları*, 38.

⁹⁷⁷ Bk. Tehaddinin Aşamaları ve Tehaddiye Verilen Cevaplar.

⁹⁷⁸ Bk. İsmet ve Tebliğ, Kuran'ın Kayıt ve Muhafazası.

⁹⁷⁹ Kılavuz, *Akaid*, 267-268.

⁹⁸⁰ Bk. Enbiya 21/78, Yusuf 12/77, Fetih 48/27.

denilen ve Kuran'da geçmeyen bilgiler olmaksızın –ki sıradan bir Arap bile hadis ve ayet metinlerini lafız ve anlam bakımından çok çabuk ayırt edebilir- ayetler, eksik veya yanlış anlaşılır. Mesela, fetih suresinde geçen rüyadaki bilginin, başka bir ayette geçmemesi ve bu rüyanın doğrulanması, peygamberin ayetlerde geçmeyen bir takım bilgileri, ayet gelmeden önceden haber verdiği delildir. 'De ki' ile başlayan ayetler,⁹⁸¹ 'Kuran'ı diline kolaylaştırdık' ayeti,⁹⁸² 'acele edip dilini kıpırdatma, ezberlemek için tekrarlama' emirleri,⁹⁸³ Kuran'ın peygamberin sevinç ve üzüntüsünden bir iz taşıması,⁹⁸⁴ evlatlığı Zeyd'in boşadığı kadın hakkındaki düşüncelerini değiştirmeden olduğu gibi aktarması –denilmiş ki değiştirecek olsaydı Hz. Peygamber bu ayeti değiştirirdi-⁹⁸⁵ da metne herhangi bir müdahalenin olmadığını gösterir.

4.2. Vahyin Kısımları ve Çeşitleri

Peygamberlere Allah'ın vahyi iki şekilde ulaşır. Birincisi lafız ve mana itibariyledir ki bu vahyi metluktur, Kuran ve diğer ilahi kitaplar gibi. İkincisi peygamberin lafza döküldüğü manalar itibariyledir, bu vahyi gayri metluktur yani hadislerdir (sözlü ve fiili sünnet).⁹⁸⁶ Hadisler, Kuran'ı tebyin, tekit ve teyit eder.

Zemahşeri'ye göre Allah'ın konuşması iki şekilde olur. 1. Peygamberlere, meleklerden bir elçi gönderip meleğin ona vahyetmesiyle olur. Nitekim Allah, Hz. Musa dışındaki peygamberlerle böyle konuşmuştur. Allah, zatı itibariyle görülmediği için vahyi esnasında dinleyici konuşanı görmez, ses bazı cisimlerde yaratılır ve insana iletirilir. Bu, bazı özelliklerini gizleyerek, perde arkasından konuşan melik gibi Allah'ın konuşmasıdır ki, Allah'ın Hz. Musa ve meleklerle konuşması bu türdendir. Peygamberin diline sözü yerleştirmek, vasitasız konuşmak gibidir. Bu, elçi veya vekilin senin adına konuşması gibidir. 2. İnsanlara peygamber göndermekle yani nebinin diliyle olur. Allah'ın, beşerden herhangi bir kimseyle konuşması yani vahyetmesi ise ancak üç şekilde mümkün olur: İlhamla, kalbe bırakma (kazf) ile veya uykuda meydana gelir. Hz. İbrahim'e oğlunu kesmeyi ve Zebur'u Hz. Davut'un göğsüne vahyetmiştir. Hz. İsa'nın Havarilerine ve Hz. Musa'nın annesine olan vahiy ilham etmek ve bildirmek anlamındadır.⁹⁸⁷ Bu dört şekilde gerçekleşmiş olabilir: 1. O zamanki peygamberlerinin diliyle Allah'ın onlara emretmesidir.

⁹⁸¹ Bk. Kıyame 75/16-19, İsrâ 17/88, Bakara 2/23, Hud 11/13 vb.

⁹⁸² Bk. Meryem 19/17, Duhan 44/58.

⁹⁸³ Bk. Kıyame 75/16, Taha 20/114.

⁹⁸⁴ Bk. Fetih 48/27, Tahrim 66/3; Ahatlı, *Peygamberlik*, 255-256.

⁹⁸⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1061.

⁹⁸⁶ Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Terimler Sözlüğü*, 332; Toprak-Gölcük, *Kelam*, 291.

⁹⁸⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1234. Bk. Maide 5/111; Kasas 28/7.

2. Nübüvvet için gelen melek değil de Hz. Meryem'e gönderilen melek gibidir. 3. Rüyada gösterme ve tenbih, dikkat çekme şeklindedir. 4. Bal arısına olan vahiy gibidir.⁹⁸⁸ Vahiy yukarıdan aşağı iner ve resullerde sona erer.⁹⁸⁹ Zemahşeri'ye göre vahyin kaynağı ilahi olan ve olmayan olarak ikiye ayrılır.

A. İlahi olan vahiy: 1. Umumi olan vahiy meleklere,⁹⁹⁰ cansızlara,⁹⁹¹ peygamber dışındaki insanlara,⁹⁹² insan dışındaki canlılara⁹⁹³ gelir: Arıya olan vahiy; fitri ilham, sevki tabii, Allah'ın içgüdüyü arının kalbine atması, ilham etmesi ve ona öğretmesidir. Hiç kimse buna vakıf olamaz. İşlerini güzel bir şekilde gerçekleştirmesi, kendisine yararlı olan şeylere ulaşması ve sanatındaki inceliği, Allah'ın bu konuda arıya ilim yerleştirdiğini ve onu zeki kıldığını gösteren açık delillerdir.⁹⁹⁴ Her göğşe kendisine ait emrin vahyi; bildirmek anlamındadır.⁹⁹⁵ Arz'a vahyetme ise '*bir şeyin olmasını istediğimizde, o şey için sadece Ol deriz, o da hemen oluverir*' kabilinden bir mecazdır.⁹⁹⁶ 2. Hususi olan vahiy ise sözlü (perde arkasından), sözsüz (söz ve mananın vasıtasız süratli ve gizli bir tarzda kalbe bırakılması veya ilham suretiyle rüyada veya uyanıkken doğrudan kalbe ilka ile⁹⁹⁷) veya Cebrail vasıtası ile (Melek vasıtasıyla yapılan vahyin zaruri ilim ifade etmesi daha kesindir. Çünkü insanlara yapılan tebligat, telkinat ve ahkam bildiriminde melek şahitlik etmektedir) peygamberlere olur.⁹⁹⁸

B. İlahi olmayan vahiy, cinler ve insanlar arasında olur. Mesela; Hz. Zekeriya'nın kavmine yaptığı vahiy,⁹⁹⁹ Hz. Zekeriya'nın işaret ve ima etmesi veya yere yazmasıdır.¹⁰⁰⁰ İns ve Cinlerin birbirlerine ve kendi dostlarına vahyi; telkin, teşvik ve fısıldamak

⁹⁸⁸ '*Allah bir beşerle ancak vahiyyle, perde arkasından veya gönderilen bir resulle konuşur.*' Şura 42/51. Zemahşeri, *Keşşaf*, 796.

⁹⁸⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 198.

⁹⁹⁰ '*Rabbin meleklere şöyle vahyedyordu: Ben sizinleyim, müminlere sebat verin.*' Enfal 8/12. Bk. İsra 17/61, Necm 53/10.

⁹⁹¹ '*Ey ateş! İbrahim'e serin ve selamet ol*' Enbiya 21/69. Bk. Fussilet 41/12, Zilzal 99/4-5.

⁹⁹² '*Musa'nın annesine 'onu emzir...' diye vahyettik*' Kasas 28/7. Bk. Aliimran 3/42-43, Maide 5/11, Taha 20/37.

⁹⁹³ '*Rabbin bal arısına da şöyle vahyetti: Dağlardan ve ağaçlardan ve kuracakları köşklerden göz göz evler edin*' Nahl 16/68-9.

⁹⁹⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 695; Nahl 16/40. Meryem ve Musa'nın annesi için söz konusu edilen vahiy, dini vahiy değil, bal arısına olan vahiy gibidir, içgüdü veya beşeri ilham manasındadır. Sabuni, *Maturidiye Akaidi*, 105; Kılavuz, *Akaid*, 142.

⁹⁹⁵ Fussilet 41/12.

⁹⁹⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1514.

⁹⁹⁷ Bk. Saffat 37/102, Kasas 28/7.

⁹⁹⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1234; Gündoğar, *İslam Akaid Esasları*, 84; Toprak-Gölcük, *Kelam*, 290; Doğan, *İslam İnanç Esasları*, 126.

⁹⁹⁹ '*Zekeriya milletine 'Sabah akşam Allah'ı tesbih edin*' diye vahyetti.' Meryem 19/11.

¹⁰⁰⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 768.

anlamındadır.¹⁰⁰¹ Bazı cin şeytanları, insan şeytanlarına; bazı cin şeytanları, bazı cin şeytanlarına; bazı insan şeytanları, bazı insan şeytanlarına vesvese verir.¹⁰⁰²

Zemahşeri'ye göre vahyin geliş şekli vasıtalı ve vasıtasız olmak üzere iktir.

A. Vasıtalı yani Cebrail'le gelen vahiy: Cebrail, rüyayı salih ve sadıkada, görülmeden çingirak-zil sesiyle (Vahyin fizyolojik etki bakımından Hz. Peygamber'e en ağır gelenidir), asli (peygamberliğinin ilk günü Hira dağında ve Miraçta) veya insan suretiyle (Dihyetü'l-Kelbi şeklinde, vahyin en kolay şeklidir) gelir.

B. Vasıtasız gelen vahiy: Doğrudan Allah'tan (arada bir perde bulunmaksızın miraçta), uykuda, perde arkasından (dilediği sözleri bir cisimde yaratması¹⁰⁰³) veya kalbe ilka ve ilham ile gerçekleşir.¹⁰⁰⁴

Cebrail'in Hz. Peygamber'e uyku halinde getirdiği vahiy, Kuran değildir diyenler olmuştur. Vahyin görülen bazı tesirleri şunlardır. Çok soğuk bir günde, kendisine çingirak sesi eşliğinde vahiy gelmiş, vahiy bittiğinde ise nebinin şakaklarından şapır şapır ter akmıştı. Vahiy geldiğinde nebi bazen üzerini örterdi, örtünün içinden arı vızıltısı veya horultuya benzer bir ses duyulurdu. Gelen vahyin ağırlığından deve çökerdi.¹⁰⁰⁵ Bu tesirler dahi Kuran'ın lafzının Hz. Peygamber'e ait olmadığını gösterir.

4.3. Kitaplar ve Sahifeler

Sözlükte yazı, yazma manalarına gelen 'Kitab' kelimesi, Kuran'ın bir suresini, vahiylerin tamamını, Kuran ve diğer mukaddes kitapları veya ilahi emir ve esasları ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁰⁰⁶ Suhuf ise sahife kelimesinin çoğuludur. Dar bir çevrede, küçük topluluklara, ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde indirilen bir kaç sayfadan oluşan ilahi kitaplara 'Suhuf' denir.¹⁰⁰⁷ 'Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba, daha önce indirdiği kitaba da iman edin'¹⁰⁰⁸ ayetinden dolayı bu kitap ve suhurların hepsinin şimdiki hallerine değil, indirildikleri esnadaki hallerine iman ederiz.

Suhurların ellisi Şit'e, otuz İdris'e,¹⁰⁰⁹ onu Hz. Adem'e, onu Hz. İbrahim'e¹⁰¹⁰ onu

¹⁰⁰¹ 'Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeyi vahyeder.' Enam 6/121.

¹⁰⁰² Zemahşeri, *Keşşaf*, 391.

¹⁰⁰³ Bk. Nisa 4/164; Yunus 10/9.

¹⁰⁰⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1234.

¹⁰⁰⁵ Bilmen, *Muvazzah İlmî Kelam*, 179; Kılavuz, *Akaid*, 154-157; Kazancı, *İslam Akaidi*, 157; Doğan, *İslam İnanç Esasları*, 125; Uludağ, *İslam'da İnanç Konuları*, 197-198.

¹⁰⁰⁶ Bz. Abese 80/13, Ala 87/19, Beyyine 98/1-3, Rad 13/43, Bakara 2/4, 177, 178, 183, 185, 285, Enfal 8/68, Aliimran 3/119.

¹⁰⁰⁷ Kılavuz, *Akaid*, 159; Doğan, *İslam İnanç Esasları*, 128-129.

¹⁰⁰⁸ Nisa 4/136. Kitaplara iman hakkında ayrıca bk. Şura 42/15, Bakara 2/177, 285.

¹⁰⁰⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 420.

¹⁰¹⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1491.

da Hz. Musa ya indirilmiştir.¹⁰¹¹ Hz. Davut, Hz. Süleyman, Hz. Zekeriya, Hz. Yahya, Hz. Yusuf, İshak ve Hz. Yakup'a da kitap ve hikmet verilmiştir.¹⁰¹² Hz. İbrahim ve Hz. Musa'ya verilen sahifeler dışında Kuran'da ve mütevatir hadiste kat'i bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁰¹³ Hz. İbrahim'in suhufu, Ramazanın ilk gecesinde, Tevrat Firavun boğulduktan sonra¹⁰¹⁴ Ramazan ayı içinde altı gün geçince, İncil on üç gün geçince, Kuran ise on dört gün geçince indirilmiştir.¹⁰¹⁵ Zebur Hz. Davut'a¹⁰¹⁶ indirilmiştir.¹⁰¹⁷ Semavi kitapların tümüne Furkan (hak ile batılı ayıran) denilir.¹⁰¹⁸

¹⁰¹¹ Neseî, *Bahru'l-Kelam*, 137. Bk. Necm 53/36-37, Ala 87/14-19.

¹⁰¹² Bk. Nisa 4/54, Enam 6/84-89.

¹⁰¹³ Neseî, *Bahru'l-Kelam*, 137; Toprak-Gölcük, *Kelam*, 292-294; Kılavuz, *Akaid*, 159-160; Gündoğar, *İslam Akaid Esasları*, 85; Uludağ, *İslam'da İnanç Konuları*, 209.

¹⁰¹⁴ Tevrat'a Ahdi Atik veya Kadim de denilir, kanun, şeriat, öğreti anlamına gelir. Kılavuz, *Akaid*, 160. Bk. Maide 5/44. Enam 6/91, Bakara 2/53, Araf 7/45, 75, Hud 11/17, Enbiya 21/49; Neseî, *Bahru'l-Kelam*, 137.

¹⁰¹⁵ İncil'e Ahdi Cedit de denilir, müjde, talim, öğreti anlamındadır. Kılavuz, *Akaid*, 162; Zemahşeri, *Keşşaf*, 118.

¹⁰¹⁶ Zebur yazı, kitap anlamındadır. Kılavuz, *Akaid*, 162. Bk. İsrâ 17/55, Nisa 4/163, Enbiya 21/105.

¹⁰¹⁷ Bu konuda geniş bilgi için bk. Uludağ, *İslam'da İnanç Konuları*, 210-211.

¹⁰¹⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 173; Bk. Bakara 2/53, 87, İsrâ 17/2, Enbiya 21/48, Şuara 26/96, Kamer 54/43, Aliimran 3/48, 50, Maide 5/46, 66, Nisa 4/165, İsrâ 17/55, Enam 6/19, Tevbe 9/111.

SONUÇ

Başta Arap dili üzerine olmak üzere birçok alanda eser kaleme almış olan Zemahşeri, dilin ve naklin sınırlarını sonuna kadar zorlayarak, mezhep gözetmeksizin tüm Müslümanların faydalandığı Keşşaf tefsirini bırakmıştır. Gizli i'tizali bilgiler içeriyor eleştirilerinden dolayı Keşşaf'a ihtiyatla yaklaşanlar olsa da Keşşaf tefsir alanında bıraktığı büyük etkiyi kimse yadsıyamaz. Keşşaf incelendiğinde görülecektir ki birçok müfessir, Zemahşeri'nin Mutezili görüşlerini reddetmek ve diğer görüşlerinden istifade etmek üzere Keşşaf'ı dikkate almıştır. Hal böyle olunca, Zemahşeri'nin, İslam aleminin Kuran anlayışının şekillenmesindeki payı büyük olmuştur.

Zemahşeri'nin kelimeler üzerine kaleme aldığı el-Minhac adlı eser, Keşşaf Tefsiri kadar tanınıp yankı bulmamıştır. Ancak o, kelami görüşlerini tefsirinde de işlemiştir. Aslen kelamcı olmamasından dolayı, kelami görüşleri arasında sistematik bütünlük bulunmamaktadır. Mesela, çeşitli açılardan Kuran'ın mahluk olduğuna değinir ama Kuran'a mahluk demek için ortaya atılan sarfe iddiasını deli saçması görür. Kul, fiilinin yaratıcısıdır görüşünü mucizeye uygulamaz. Cedel gibi kelama has metotlardan ziyade, Kuran'ın nazım yönünden, anlamsal bütünlüğüne riayette bulunmaya büyük gayret göstermiştir. Fetihler sonrasında tartışılmaya başlanmış olan nübüvvet konusu, kelam ilminde, ispatı vacipten sonra önemli bir yer işgal etmeye başlamıştır. Zemahşeri, kelamcı olmaması hasebiyle peygamberlerin sıfat ve görevlerini, nübüvvet kurumunun özellik, imkan ve kapsamını, mucize ve vahyin özelliklerini, detaylarına varıncaya kadar alt başlıklar halinde inceleyen kelamcı ve felsefeciler gibi özel bir eser kaleme almamıştır. Nübüvvet konusunu, Minhac adlı eserin bir bölümünde ve Keşşaf Tefsirinin muhtelif yerlerinde Kuran bütünlüğüne uygun, dil ve bağlamın izin verdiği ölçüde, ispattan ziyade, izah etmeyi amaç edinerek işlemiştir demek daha doğru olur.

Zemahşeri'nin eserlerinden şu sonuçlara ulaşmak mümkündür. Vacip ve caiz sıfatlarıyla diğer insanlardan farklılaşan nebiler, va'd-voidle muhatap olması için, gaflete dalmış insanlığı, düşünmeye ve yaratıcısına tazimle kulluk etmeye teşvik etmiştir. Zihinleri kurcalayan gaybi konularda, nassların bildirdiği kadarıyla bilgiler vermişler, insanlara imani, ameli ve ahlaki sorumluluklar yükleyerek, insanın mahşerde yaratıcısına karşı mazeret üretmesine engel olmuşlardır. İbret ve örnek verme gibi çeşitli hikmet ve hakikatlerle donatılmış ve türlü sebeplerden dolayı tekrarlanmış kıssalar ile insanlara nazımda mükemmel örnekler sunarak gayptan haberler vermişlerdir. Nebiler, insanlara zaman, mekan ve topluma göre değişmeyen evrensel itikadi ve ahlaki değerler yanında

ibadet, muamelat, ukubat, emir ve nehiyleri bizzat kendileri yaşayıp göstererek insanlara örnek olmuşlardır. Fiziki ve biyolojik açıdan diğer insanlardan farklı olmayan nebiler, sahip oldukları eşsiz sıfatlar ile halk arasında temayüz etmiş, verilen mucizelerle, nebi olduğunu ve söylediklerinin ilahi menşei olduğunu ispatlamışlardır ki, böylece kendilerine itaat edilen üsvei hasene olmuşlar ve büyük halk kitlelerini peşlerinden sürüklemişlerdir.

Allah her ümmete, o ümmetin içinde yetişen erkekler arasından, ümmetinin dili ile tebliğde bulunacak bir resul veya nebi seçip göndermiştir. Farklı derecelere sahip bu nebilerin en üstünü olan Hz. Peygamber de, önceki nebiler gibi getirdiği mucizelerle nübüvvet iddiasını delillendirmiştir. Getirdiği mucizelerden en büyüğü, kavminin ve önceki ümmetlerin istediklerinden daha büyük, asırlar boyu her zaman ve mekanda istenildiği an tekrar edilebilen, kendisine inanmayanın, ondan başka hangi mucizeyi görse inanamayacağı bir mucize olan Kuran'dır ki bu Kuran, kayıt ve muhafazası dahi Allah'ın sorumluluğunda olması açısından bir mucizedir. Hemen her peygamber gibi kahin, mecnun, sahir, şair vb. iftiralara maruz kalmıştır. Ümmiliği, fakirliği, Kuran'ı aldığı kaynağı, melek olmayışı hususlarında sürekli baskı altında tutulmuştur. Sahip olduğu Kuran mucizesi ile iftiraları cevaplamış, baskılara göğüs germiştir. Yirmi üç senede peyderpey inen, içinde tenakuz bulunmayan, muhkem ve müteşabih ayetlerden oluşan, nazmındaki güzellik ve gayptan verdiği haberlerle kendisine güç yetirilemeyen Kuran'la, öncesinde o, hiç bir eğitim almamasına rağmen alemin işleyişi, insanın sosyal ve psikolojik yapısı ve gaybi konularda bilgi vermiş, tarihte hiçbir filozofun başaramadığı metafizik düşünce bütünlüğünü oluşturmuş ve toplumsal bir devrim gerçekleştirmiştir. Bi'sete gelinceye kadar birçok ahlaksızlığın, itikadi ve ameli serkeşliğin baş gösterdiği, okumayazması olmayan, çöl kanunlarında hesapsız yaşayan bedevi Arabı, yirmi üç sene gibi kısa bir zaman zarfında fikri ve ahlaki olgunluğa yükseltmiş, sıfır denilebilecek bir düzeyden, yüzlerce yıllık geçmişi olan medeniyetleri etkileyecek bir medeniyet inşa etmiştir. Nebinin va'z ettiği kurallarla, uzun ömürlü devletler kurulmuş, farklı kültür ve ırktan milyonlarca insan asırlar boyu bir arada yaşayabilmiştir.

İnananlar üzerinde doğrudan, inanmayanlar üzerinde dolaylı bir etkisi bulunan nübüvvet kurumunu, günümüzde deizm ve ateizm gibi yıkıcı faaliyetler ve nebiyi postacı mesabesine düşüren, Kuran'ı ameli yönden tarihin tozlu sayfalarına kaldırmayı doğuracak olan, İslam dışı kaynaklarla kalem oynatan araştırmacıların önünü alacak şekilde savunacak ve anlatacak çalışmalara ihtiyaç vardır. Hadisleri inkar eden ve bu inkarı

mutezile üzerinden meşruiyet sağlamayı hedefleyen, kendilerini modernist aydın olarak tanımlayan kişilerin, Zemahşeri ve mutezile üzerinden prim yaptıkları gözlenmektedir. Ancak Keşşaf Tefsiri incelendiğinde görülecektir ki hemen her surede onlarca hadis zikredilmektedir. Mutezilenin fikirlerine ters düşenler ise inkardan ziyade genellikle tevil edilmektedir. Hz. Peygamberden günümüze sahabeler, hadis ve fıkıh imamları vb. İslam'ın önde gelen simalarının görüşleri, ayetlerin tefsirinde dikkate alınmaktadır. Tebliğin özellikle pratiğe bakan yönünde ashabın işlenen ayetten ne anladığı ve nasıl uyguladığı çok önemlidir. Zemahşeri'ye göre de mealler itikat, amel ve ahlak konularında bir dereceye kadar Arap olmayan milletlere tebliği ulaştırabilir. Ancak yazarının bilgi ve yeteneğiyle sınırlı olduğu için mealle elde edilecek bilgilerin muradı ilahiyi tam olarak yansıtamaması bize gösteriyor ki mealle ameli ve itikadi konularda nihai sonuçlara ulaşılabilecek bilgiler edinilemez, hüküm çıkarılamaz. Bunun yanında Zemahşeri filozofların aksine nübüvveti vehbi görür. Aklın bazı konularda sınırlı olduğunu ve vahye ihtiyacı olduğunu kabul eder. Nebiyi amel ve ahlakta yaşayan Kuran olarak görür. Mucizelerin beş duyuyula algılanabilecek somutlukta olduğunu kabul eder. Mucizeyi reddetmek için zorlama tevellere girişmez. İsrâ ve miracın bedenen ve uyanıkken gerçekleştiğini kabul eder. Yine Zemahşeri Kuran'ın herhangi bir ayet veya suresinin lafız, içerik, sıralama veya nüzul zamanı hakkında Hz. Peygamberin veya bir başkasının herhangi bir müdahalesinin olabileceğini ve dahi 'lahn'ı kabul etmez. Bu minvalden olarak özellikle ilk dönem müfessirlerin ilgili ayetlere getirdikleri açıklamalar karşılaştırmalı okunarak, kelam usul ve sistematüğinde yeniden ele alınması gerekmektedir ki alimler ve eserleri üzerinden ameli ve itikadi konularda yeni saptırmalar çıkmasın.

Üzerine onlarca şerh, haşiye, talik yazılmış böylesi güzide bir eserin, nübüvvet gibi ağır bir konusu işlenirken, elbette çeşitli çalışmalarla düzeltilmesi gereken dil, üslup, içerik eksenli bazı hata ve eksiklikler bu tezde olacaktır. Bu çalışma, nübüvvet konusunda ve Zemahşeri üzerine yapılacak diğer çalışmalarda, araştırmacılara bir nebze faydası dokunduğunda amacına ulaşmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adam, Hüdaverdi, *Bazı Kelam Problemleri, Değişim Yy*, Sakarya, 1998.
- Ahatlı, Erdinç, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*, DİBY, Ankara, 2007
- Alper, Hülya, *İmam Maturidi'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, İz Yy, İstanbul, 2009.
- Alptekin, Mehmet, *Sorularla Tevhit ve Akaid*, Çıra, Yy, İstanbul, 2014.
- Altın, Mehmet, *Mutezile Görüşüne Temel Teşkil Eden Ayetlerin Tahlili*, YLT, Yüzüncü Yıl ÜSBE, 2008.
- Arslan, İmran, *ez-Zemahşeri ve el-Unmuzec Adlı Eseri*, YLT, Dicle ÜSBE, 2018.
- Ateş, Abdurrahman, *Kuran'a Göre peygamberlere İsnat Edilen Günahların Mahiyeti*, Çıra Akademi Yy, İstanbul, 2017.
- Ayğan, Fadıl, *İslam Kelamında Yahudilik Eleştirisi*, Rağbet Yy, İstanbul, 2016.
- Baki, Hz. Süleyman, *Manastırlı İsmail Hakkı ve Telhisu'l-Kelam Eseri*, Logosa Yy, Üsküp, 2006.
- Bayer, İsmail, *Zemahşeri'nin Keşşaf Adlı Tefsirinde Karşılaştırma Yöntemi*, DÜİFAD, 18/1, 2016.
- _____ *Keşşaf Tefsirinde Belagat Uygulamaları*, DT, Atatürk ÜSBE, 2013.
- Baysal, Erkan, *Cabiri'de Vahiy ve Nübüvvet*, YLT, Bingöl ÜSBE, 2015.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, Bilmen Yy, İstanbul, 1947.
- _____ *Muvazzah İlmi Kelam*, Ravza Yy, İstanbul, 2013.
- Bulut, Halil Hz. İbrahim, *Kuran Işığında Mucize ve peygamberlik*, Rağbet Yy, İstanbul, 2002.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Zemahşeri ve Tefsiri*, AÜİFD, 26/1, 1984.
- _____ *Tefsir Tarihi*, DİBY, Ankara, 1988.
- Coşkun, Hz. İbrahim, *'Açılış Konuşmaları'*, İslam'da Peygamber İnancı, (İbrahim Coşkun Ed.), Ensar Yy, İstanbul, 2009.
- Cüveyni, İmamı'l-Harameyn Ebu'l-Meali Abdülmelik, *Ehlişünnet Delilleri* (Lumau'l-Edille, trc Murat Serdar) Kimlik Yy, Kayseri, 2017.
- Celebi, İlyas, *İslam İnancında Gayb Problemi*, MÜİFAV Yy, İstanbul, 1996.
- _____ *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdülcebbar*, Rağbet Yy, İstanbul, 2002
- Çelik, Hasan, *Tefsir Geleneğinde İntihal Olgusu: Neseî-Zemahşeri Örneği*, YLT, Erciyes ÜSBE, 2013.
- Çetiner, Bedrettin, *'Zemahşeri'*, Şamil İA, VIII, 340, İstanbul, 2000.

- Çiçek, Hacı, *Zemahşeri ve Atwaqu'z-Zeheb Fi'l-Mewa'iz We'l-Hutab Adlı Eseri*, DT, İnönü ÜSBE, 2015.
- Doğan, Hüseyin, *İslam İnanç Esasları*, Rağbet Yy, İstanbul, 2016.
- Durmuş, Zülfikar, *Mutezili Müfessir Zemahşeri'nin Muhkem ve Müteşabihe İlişkin Görüşlerinin Analitik İncelemesi*, Marife, 3/3, 2003.
- Erdem, Sabri, 'Anlam Bilim Açısından peygamberlerle İlgili Anlamlar', İslam'da Peygamber İnanıcı, (İbrahim Coşkun Ed.), Ensar Yy, İstanbul, 2009.
- Erdemci, Cemalettin, *Kelam İlmine Giriş*, Dem Yy, İstanbul, 2017.
- Erdim, Enes, *Zemahşeri ve İbn 'Atiyye'nin Tefsirlerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*, DT, Atatürk ÜSBE, 2010.
- Esed, Muhammed, *Kuran Mesajı* (trc.C.Koytak, A.Ertürk) İşaret Yy, İstanbul, 1999.
- Fazlurrahman, *İslam'da Nübüvvet* (trc.A.Yıldırım, A.Az) Adres Yy, Ankara, 2017.
- Gölcük, Şerafettin, *İslam Akaidi*, Kitap Dünyası Yy, İstanbul, 2016.
- Gündoğar, Hamdi, *İslam Akaid Esasları*, Çıra Yy, İstanbul, 2014.
- İbn Faris, Ebu Huseyn Ahmed, *Mu'cemu'l-Mekayis fi'l-Luğa*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1994.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanü'l-Arab*, Daru's-Sadır, 1883.
- İşcan, Mehmet Zeki, 'Muhammed Abduh ve Sonrası Kelamcılarda Nübüvvet', İslam'da Peygamber İnanıcı, (İbrahim Coşkun Ed.), Ensar Yy, İstanbul, 2009.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Muhassal*, Ötüken Yy, İstanbul, 2014.
- Kanter, Özden, *İslam'da Kelama Semantik Yaklaşım ve Rağıb İsfahani'nin Kelam Anlayışı*, Maruf Yy, İstanbul, 2017.
- Karadaş, Cağfer, *İslam Akaidi*, Ay Yy, Ankara, 2017.
- Kaya, Mesut, *Keşşaf'ta Gizli İtizal*, AÜİFD 56/1, 2015.
- Kazancı, A. Lütfi, *Çeşitli Yönleriyle Nübüvvet Kavramı*, Ensar Yy, İstanbul, 2009.
- _____ *İslam Akaidi*, Ensar Yy, İstanbul, 2015.
- Keskin, Halife, *Şia İnanç Esasları*, Beyan Yy, İstanbul, 2000.
- Kılavuz, A.Saim, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, Ensar Yy, İstanbul, 2004
- Komisyon (İ. Karagöz, F. Karaman, İ. Paçacı, M. Canbulat, A. Gelişgen, İ. Ural), *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİBY, Ankara, 2010.
- Maturidi, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Semerkandi, *Te'vilatü'l-Kuran*, (trc.B.Topaloğlu, K.Sandıkçı), Ensar Yy, İstanbul, 2015-2017.
- Mert, Muhit, *Kelam Tarihinin Problemleri*, Ankara Okulu Yy, Ankara, 2016.

Mertoğlu, M. Suat-Öztürk, Mustafa, *Zemahşeri*, TDVİA, XLIV, 235.

Muhammed Hamidullah, *İslam peygamberi Hayatı ve Eserleri*, (trc. Mehmet Yazgan), Beyan Yy, İstanbul, 2004.

Mukatil, Ebu'l-Hasen Mukatil b. Hz. Süleyman b. Beşir el-Belhi el-Horasani el-Ezdi, *Kuran Terimler Sözlüğü*, (*el-Eşbah ve'n-Nezair fi'l-Kurani'l-Kerim*, thk. Abdullah Mahmut Şehhate, trc.M.Beşir Ersoy) İşaret Yy, İstanbul, 2004.

Nar, Ali, *Akaid Risaleleri (Fıkhı Ekber, Risaletü'l-Akaid, Akidetü't-Tahavi)*, Beyan Yy, İstanbul, 1998.

Nesefi, Ebu'l-Muin, *Tevhidin Esasları*, (*Kitabu Temhid*, Trc.H.Alper) İz Yy, İstanbul, 2017.

_____ *Bahru'l-Kelam*, (*Maturidi Akaidi*, trc.R.Biçer) Gelenek Yy, İstanbul, 2010.

Ömer Nesefi, *İslam İnançının Temelleri Akaid*, (trc.S.Ahsen) Bayrak Yy, İstanbul, 2011.

Özdemir, Metin, *Mutezilenin Kuran Müdafası*, Fecr Yy, Ankara, 2011.

Özek, Ali, *ez-Zemahşeri ve Arap Lügatçiliğindeki Yeri*, Ensar Yy, İstanbul, 2006.

Özel, Ahmet, *Hanefi Fıkıh Alimleri*, TDVY, Ankara, 1990.

Özel, Harun, *Zemahşeri ve Nahiv İlmindeki Yeri*, YLT, Kahramanmaraş Sütçü İmam ÜSBE, 2014.

Özel, Recep Orhan, *Keşşaf Tefsiri'nin Kuran İlimleri Yönünden İncelenmesi*, DT, Ondokuzmayıs ÜSBE, 2012.

Özervarlı, M. Sait, *İbn Teymiye'nin Düşünce Metodolojisi ve Kelamcılara Eleştirisi*, İSAM Yy, İstanbul, 2008.

_____ *Kelamda Yenilik Arayışları*, İSAM Yy, Ankara, 2017.

Öztürk, Resul, *Yeni İlmi Kelam Hareketi ve Mehmet Vehbi Efendi*, Eğitim Yy, Konya, 2018.

Polat, Fethi Ahmet, *İslam Tefsir Geleneğinde Akılcı Söyleme Yöneltilen Eleştiriler*, İz Yy, İstanbul, 2007.

Sabuni, Nurettin, *Maturidiye Akaidi*, (trc.B. Topaloğlu), DİBY, Ankara, 2005.

Selvi, Dilaver, *Ehlişünnet İnanıcı*, Semerkant Yy, İstanbul, 2013.

Sinanoğlu, Mustafa, *'Semavi Dinlerin Kutsal Metinlerinde Nübüvvet Anlayışı'*, İslam'da Peygamber İnanıcı, (İbrahim Coşkun Ed.), Ensar Yy, İstanbul, 2009.

Sönmez, Selami, *Ebu'l-Kasım Mahmud Zemahşeri ve Eseri Mukaddemetü'l-Edeb'in Didakti Değeri*, A.O. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 40, Erzurum, 2009.

Sönmez, Vecihi, *Nübüvvet Tartışmaları*, Gündönümü Yy, İstanbul, 2005.

- Topaloğlu, Bekir, *Kelam Araştırmaları Üzerine Düşünceler*, İFAV, İstanbul, 2004.
- Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas, *Kelam Terimler Sözlüğü*, İSAM, İstanbul, 2010.
- Topaloğlu, Fatih, *Feseft ve Teolojik Açından Mucize*, Rağbet Yy, İstanbul, 2011.
- Toprak, Hz. Süleyman-Gölcük, Şerafeddin, *Kelam*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yy, Konya, 1988.
- Tunç, Cihad, *Zemahşeri ve Kelamının Ana Meseleleri*, DT, Ankara ÜSBE, 1976.
- Türkmen, Hasan, *Nübüvvetin İspatı Bağlamında Zemahşeri'nin Mucizeye Bakışı*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 18/2.
- Uludağ, Hz. Süleyman, *İslam'da İnanç Konuları ve İtikadi Mezhepler*, Marifet Yy, İstanbul, 1992.
- Yar, Erkan, 'Müslüman Kelamında Elçilik', İslam'da Peygamber İnancı, (İbrahim Coşkun Ed.), Ensar Yy, İstanbul, 2009.
- _____ *Müslüman Kelamında Teklif ve Sorumluluk*, Ankara Okulu Yy, Ankara, 2017.
- Yaşar, Hüseyin, *Selçuklular Devrinde Akılcı Bir Müfessir Zemahşeri ve Düşünce Dünyamıza Etkisi*, II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu, c. 1 Bildiriler, Konya, 2011.
- Yavuz, Sevki, 'İ'cazü'l-Kuran', DİA. XXI, 404.
- Yüce, Nuri, *Zemahşeri*, İA, İstanbul, 1985, XIII, 509-514.
- _____ *Zemahşeri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1993.
- Yüksel, Emrullah, *Maturidiler ile Eşariler Arasındaki Görüş Ayrılıkları*, Düşün Yy, İstanbul, 2012.
- _____ *Sistemik Kelam*, İz Yy, İstanbul, 2005.
- Zebidi, Muhammed b. Muhammed el-Hüseyini, *Ta'cu'l-Aruz min Cevahiru'l-Kamus*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan, 2007.
- Zemahşeri, Carullah Ebu'l-Kasım Mahmut b. Ömer b. Muhammed b. Ahmet el-Harizmi, *el-Keşşaf 'An Hakaiki (Gavamizi) t-Tenzil ve 'Uyuni'l-Akavil fi Vucuhi't-Tevil*, (Tek cilt) Dar İbn Hazm, Beyrut, 2012.
- _____ *el-Minhac fi Usuliddin*, (thk.Abbas Hüseyin İsa Şerefü'd-Din), Mektebetü Merkez Bedri el-İlmi ve's-Sakafi, San'a, 2004.
- _____ *Ru'usu'l-Mesail* (thk.A.N.Ahmed), Daru'l-Beşairi'l-İslamiye, Beyrut, 2007.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Öz Geçmiş

1985 Konya doğumlu yazar evli ve üç çocuk babasıdır. 2004'te M. S. Ramazanoğlu Anadolu İHL'den, 2008'de Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Bölümünden mezun oldu. Halen Konya Havalimanında memur olarak çalışmaktadır.